

TARTALOM

<i>Tózsér Árpád</i>	A lázadó angyalok bukása; Egy költőre; Sárivirág (versek)	3
<i>Markó Béla</i>	Méhek a magasban; Hajnali riasztás (versek)	5
<i>Tatár Sándor</i>	Az appok. Az Alpok (vers)	8
<i>Alex Capus</i>	Az élet szép (Tatár Sándor fordítása)	9
<i>Gömöri György</i>	Mahler temetése; A hétszáz éves tölgyfa (versek)	14
<i>Zámbó Bianka</i>	„Ördöglakat, angyalhinta: van-e rá tinta?” (Tandori Dezső Ördöglakat című kötetének rajzversei)	15
<i>Bartha György</i>	pillanatkép az útról; az illat; terek; passió; (szerelem- emlék) (versek)	50
<i>Büky László</i>	A zekszer és a vashatos	52
<i>Bíró-Balogh Tamás</i>	József Attila és Rátz Kálmán kapcsolatának történetéhez (Egy újabban előkerült dedikációról)	60
<i>Novák Piroska</i>	Végül is megnyugtató? (Kontor Enikő Vízszint című kiállításáról)	81
<i>Gyenesei József</i>	A Kecskeméti Központi Szeszfőzde létrehozása és korai évei	85
<i>Sümegei György</i>	Tóth Menyhért: Levelek, vallomások	99
<i>Faragó Kornélia</i>	Az én kétarcúsága (Maurits Ferenc: Arcversek. Vázlatok egy mappához)	108
<i>Turi Orsolya</i>	A cigány tündérország meséi – nem csak gyerekek- nek (Nagy Gusztáv: A cigányok tündérországa)	111

Kontor Enikő kerámiai

FORRAS

54. ÉVFOLYAM | 2022. 12. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► **Főszerkesztő:** Füzi László
► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; **Felelős kiadó:** Barta Dóra ügyvezető ► **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; **Telefon-száma:** 76/482-223; **Honlapcím:** www.forrasfolyoirat.hu; **E-mail cím:** forras@forrasfolyoirat.hu ► **Tördelés:** VideoPix Bt., Kecskemét; **Tel.:** 76/508-160; videopix@videopix.hu ► **Nyomdai kivitelezés:** Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; **Tel.:** 76/501-240; **Felelős vezető:** Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

A lázadó angyalok bukása

Nem haragszom rád, barátom, mondta Mihály égi spádéval a kezében, de tudod, az Öreg! S lesújtott. Origenészre, aki életében a lázadást is bocsánatos bűnnek, sőt a szabad akarat felszíni rajzolatának tartotta, s a Biblia lázadó angyalaival barátkozott. Lehet, ha nyíltan fogalmaz, s nem keveri bele elméletébe az ellentmondások ellentétekké s hadakká fajulását, valamint nem tekinti a különböző földi létformákat (úgy mint az emberit, állatit és növényit) a lélek afféle tisztálkodó alkalmatosságainak, akkor egyszerűen pogánynak nézik, s nem kerül ügye a zsinat inkvizíciója elé s a pre- és posztegizstenencia gondolata (a testek közötti lélekturizmus, mondanánk ma) anatómia alá. A Decius nevű földémon ördögei pedig nem kínozzák a tudóst halálra, s nem sújt le reá az Isten Mihály nevű különítményes angyalának a spádéja is, bizonyítva, hogy ki Istent s a Sátánt is össze akarja békíteni, azt majd Isten és a Sátán is ellenségének fogja tartani. – Mi pedig, kik a lélek-vándorlást immár közönséges világi tettnek, afféle időutazásnak tartjuk, senkiről, aki távolabb van tőlünk időben s térben, mint a kifutónk piros lámpái, nem állíthatjuk, hogy nem Origenész. Például *A lázadó angyalok bukása* című, vászonra rémálmodott pokolról ki bizonyíthatja be, hogy nem a boszszúszomjas Origenész az alkotója? A hittudósnak elege lett a békebíró szerepéből, és sok száz év után, Bruegelként reinkarnálódva, látomásainak ostorával ver végig hálátlan földi környezetén. Transzban dolgozott, s maga sem értette egészen, mily indulat vezette kezét. Rondabugyrának közepére a már darabokban vonagló Sátánt tette, de érezni, legszívesebben a mű minden szörnyetegének konkrét történelmi nevet adott volna, à la Dante. A kép azonban mintegy magát is festi, Bruegel nem léphet ki manierista korából. Figurái az égből a Földre taszított kreatúrák, a Teremtés selejtjei, a mű maga saját rendezésű apokalipszis. Mihály és kommandósai itt válogatás nélkül pokolra sújtanak mindenkit. Az ember félig démon, félig állat, félig növény, s az állatnak emberi a rémület az arcán. Minden létező – ég, föld, ember, állat – egymásba folyó minőség. Origenész-Bruegel műve az élő világ bukásának borzalma, az őskáoszba való visszahullás előtti iszony.

Egy költőre

Költő s postás (jó barátom),
maximális karátszámon
írja topáz verseit,
félíg övé ez is itt,
merthogy ő benne téma,
azért ilyen többértelmű –
(mint ahogy az minden versmű).

Szóval ez a barátom
csupa talány. Ha látom,
nem tudhatom, hogy épp mi:
postás-e avagy poéta.
Néha összecseréli
ő is magát, s jártába'
verset dob a ládádba.

Sárvirág

A sárvirág sárga és a sáraranyban gyökerezik,
a sárarany a Czuczor-Fogarasi szótárban gyökerezik,
a Czuczor-Fogarasi Platónban gyökerezik,
Platón Kratüloszban gyökerezik,
Kratülosz a metafizikában gyökerezik.

Sári néni egy Sár nevű faluban gyökerezik,
a lánya, Sárvirág, Sári néniben gyökerezik,
Sarolta, Sárvirág néni lánya
az ótörök történelem
fehér menyétjében gyökerezik.

Markó Béla

Méhek a magasban

Lemenőben a nap, de még világosság van.
Hatalmas döndülés. Beleremeg a ház.
Mintha nekiütkezött volna a napkorong
egy sziklafalnak. Ez persze költői túlzás.
Bentről hallottuk. Talán egy szekrény.
Felugrunk, gyorsan körbejárjuk a lakást,
sehol semmi. Kinézek az ablakon. Valami
változott. Hiányzik a ház sarkánál a fa.
A vastag törzs, a néhány satnya ág,
a gyér lomb az úton hever. Az árnyékát is
maga alá temette. Gyökere alig-alig volt,
csupa rothadó csonk, ami most kifordult
a földből. Az autók a túlsó járdára felhajtvá
kerülgetik a heverő tetemet. Kirohanunk,
hogy legalább arrébb mozdítsuk egy kicsit.
Rossz ötlet. Csak későn vesszük észre,
hogy az elkorhadt törzsből vadméhek
zúdultak ki a dőléskor, az egyik rögtön
megszúrja Annát, a másik pedig engem.
Menekülünk vissza, hívjuk a 112-est.
Összegyűlnek a szomszédok is. Jó, hogy
nem egy autóra. Nem a házra. Nem egy
emberre. Öt perc alatt tényleg itt vannak
a tűzoltók, poroltóval lefűjják a méhek
odúját, elvégre amikor megszárnak, éget
az is, mint a tűz. Hamar feldarabolják
motorfűrészsel a fát, aztán a járdán
halomba rakják. Mint akik nem először
csinálnak ilyesmit. A méhek már fent
az ereszcatornánál keringnek kitartón.
Ha jól számítom, pontosan ott, ahol az odú
lehetett, mielőtt ledőlt a fa. Honnan tudják?
Hiszen már csak a levegő. Gondolom,
be lehet tájolni, ők is képesek erre.
Sőt, inkább képesek, mint mi. A bádóg?
A cserép? Az ég? Az illat? A valami?

A semmi? Ott vannak napok múlva is.
Mindig kering néhány méh az eresz közelében.
Nem darazsak, hanem méhek, mert belénk
szakadt a fullánkjuk. Vagyis életüket adták.
Miért is? Megszúrtak, a viszketés már elmúlt,
telik az idő, de a többiek még őrködnek
néhányan a csatorna fölött, talán váltásban.
Tulajdonképpen a jól ismert vershez jutottunk,
„haza, a magasban”, bár túl kézenfekvő
az analógia. Olyan a múlt, mint egy kidőlt fa.
Hetekkel ezelőtt történt mindez. Amikor
elmegyek otthonról, mindig felnézek. Furcsa,
de megnyugtat, hogy még ott vannak.
Bár az is igaz, hogy napról napra kevesebben
röpködnek azon a helyen. Szemmel láthatóan
egyre fogy a hazájuk. Odú a levegőben.

Hajnali riasztás

Éjszakánként hol egyik, hol másik
autó riasztója indul be az utcánkban.
Lehet, hogy túl érzékenyre állították.
Vagy talán hozzányúlt valaki.
Enélkül is eléggé rosszul alszom,
gyakran megébredek, és ahányszor
megszólal valahol egy riasztó,
fel is idegesítem magam mindig.
Csak forgolódom tehetetlenül.
Aztán tavasztól már nemcsak
valamelyik autó, hanem a kertünkben
a meggyfa riasztója is beindul.
Igen, szinte pontosan három órakor,
amikor még nem is pirkad, egyszerre
elkezd riasztani minket rigófüttyel.
Éles, ütemes zene, tovább is bírja,
mint egy autó akkumulátora. Annyi
a különbség, hogy nem idegesít.
Nem vagyok dühös, nem akarnám
kikapcsolni. Pedig figyelmeztetés ez is,

hogy telik az idő. Hogy talán mégis
világosodik az ég lassan-lassan.
Hogy lopja valaki ismét a sötétséget.
Az álmot. Hogy hamarosan kezdődik
egy új nap. Hogy a rigó, a meggyfa,
a kert hibátlanul működik.
Hogy nap mint nap beindulnak
a riasztók mindenfelé. Madarak.
Méhek. Kutyák. Emberek.
Hallgatom a hajnali rigófütyöt.
Az is csak ritkán jut eszembe,
hogy vajon ki nyúlt a meggyfához.

Tatár Sándor

Az appok. Az Alpok

A (vonat)ablakon innen: üzlet. / Az ablakon túl: az Alpok.
Látszik az arcot hatalmában tartó feszült figyelem-
ből: a laptopképernyőn nem képes nyaralás-,
étterem- vagy kéjfokozó hirdetések, hanem komoly,
téttel bíró dolgok: szakma, projektek, ügyfelek.
Két vonzó, fiatal nő egymás mellett, RailJet X,
képernyőfénybe vont arcok, párhuzamos,
munkára fókuszált figyelem. Időnként egyeztetés,
kis csevej egymás közt, olykor prompt intéznivaló van:
előkerül a mobil. Egészen rászárad a barna maradék
a kávéscsésze aljára-oldalára. Kint zöldgyapjas hegyek,
kopár csúcsok, gyors, sekély, köves medrű
folyócskák, hegyek közé applikált, valószínűtlen színű
tavak, hegyi kunyhók, facsoportok, pittoreszk falvak,
elmaradhatatlan templomtoronnyal, s
városok, igazi várral, a giccs lehetőségével
merészen játszó felhőalakzatok.
– – Mondhatnám: én már rég döntöttem: ez vagy az.
Ámde ez persze nem így működik – hajlam és képesség
eleve terel és korlátoz, s ki az a gondtalan vagabund,
akinek közömbös lehet a bevétel? A szájtáti bámuldozó,
ha csóró, *lesheti, mit csodálhat!*

Odakint: tehén- és birkakolomp-szó. / Odakint:
tücskök és (vagy) kabócák harsognak.
(a kettő közt: szűk 800 kilométer légvonalban)
Hogy hol leszek vendég, s mit fogok otthonomnak
hívni, az is eldőlt jó hatvan éve.

A Gondviselés? A vakvéletlen?
A gondvéletlen? A vakviselés?

Alex Capus¹

Az élet szép

(részlet)

Kilenc körül fölkerelkedtek a bár utolsó aperitif-vendégei is, ilyenkor átmeneti nyugalom áll be; nemsokára elkezdenek majd szállingózni a harsány lumpok meg a mozi után betérők. A faliórára nézek; huszonegy óra harminchat – még két perc és huszonnégy óra; akkor kell Tina vonatának a pályaudvari csarnokba befutnia.

Tegnap ilyenkor Toni Kuster és Tom Stark még itt ült a bárpultnál; most egyikük kilencszáz kilométer per órás sebességgel az Atlanti-óceán fölött repül, a másik az alvóvárosában az autópálya zajvédő falai mögött üldögél a kanapéján, és keresztretjvényt fejt.

Nemsokára meglátogatom Tonit, határozom el; talán valamelyik délután, amikor nincs egyéb dolgom. Kedvelem Tonit, és késztetést érzek rá, hogy segítsék valamiben neki. Talán lenyíratja velem a pázsitját, vagy hagyja, hogy tüzelőt aprítsak neki. És utána talán mutat egypár fotóalbumot az everglades-i nyaralásának képeivel.

Toni és Tom. Örülök a barátságuknak. Igaz, Toninak el vannak kopva a porckorongjai, rozoga a csípőizülete és a térde, Tom kátránylepte hörgőiben hallható kaparó súrlódással jár a levegő, és mindketten özvegyek, és pacemakerük, magas vérnyomásuk, valamint időskori cukorbetegségük van, de valamennyi még együtt tölthető napjukban egyenesben vannak a világgal, s nem agyalnak és tépelődnek olyan dolgokon, amelyeket úgysem lehet megváltoztatni. A pilseni az pilseni, a gőzhajó az gőzhajó, az aligátor pedig aligátor.

Régi barátok. A legjobb barátok. Az élet szép.

Valamikor nekem is volt legjobb barátom. Markkal még az egyetemen ismerkedtünk össze. Naponta telefonáltunk, rendszeresen biliárdoztunk együtt, szünidőben meg túráztunk a hegyekben. De egyetem után is, s azután, hogy szakmai útjaink elváltak, továbbra is híven tartottuk a kapcsolatot. Mark szövegíró lett egy reklámügynökségnél, és igen gyorsan a művészeti igazgatóságig és a résztulajdonossáig vitte, én visszahúzódtam az íróbarlangomba könyveket írni.

▼

¹ Alex Capus német nyelven író svájci szerző. Apai ágon francia származású; 1961-ben született a normandiai Mortagne-au-Perche-ben. 1994-től számos regénye és egyéb prózai műve jelent meg; több irodalmi díjjal ismerték el munkásságát. – Lakóhelyén, Olten városában üzemeltetett *Galicia* nevű bárja kulthely; itteni hétköznapjairól, élményeiről, tapasztalatairól szól *Az élet szép* (Das Leben ist gut) című autofiction regénye (Hanser, 2016), amelyből az itt közölt részlet való.

Magyarul *Léon és Louise* (2019), valamint *Idő kérdése* (2022) című regényeit jelentette meg a Gondolat Kiadó.

Napközben mindketten tettük a dolgunkat, és ritkán láttuk egymást. De ha éjjel fél kettőkor csöngettek, tudtam, hogy Mark áll odakint, és meginna még velem egy pár sört. Akkor aztán leültünk a konyhában, reklámkampányokat terveztünk a Microsoftnak és a Nike-nak, regénytrilógiákat vázoltunk föl, vagy utat mutattunk az Európai Uniónak a 22. századba. Az is előfordult, hogy leakasztottuk a dzsekinket a szőgről, és bármilyen késő volt is, még egyszer nekiindultunk a hajnalig tartó kocsmatúrának. Nem emlékszem, hogy akár csak egyszer is nemet mondtam volna Marknak, mikor becsöngetett hozzám. Ha egy darabig nem jelentkezett, én csöngettem be hozzá; azután is, hogy megnősültünk és gyerekeink születtek.

Érthető, hogy ettől a feleségeink nem mindig voltak elragadtatva. Ám többnyire cinkos megértéssel engedélyezték nekünk ezeket a portyákat, mert tudták, hogy amíg együtt lógunk Markkal, addig nem járunk idegen nők után. Továbbá három óra alvás után másnap ugyan még kissé kótyagos, de mindig megbízható társak és hűséges-gondos férjek voltunk, akik készséggel kísérték el a párjukat minden ultrahangra, rutinosan intézték a szombati bevásárlást és örömmel szervezték a gyerekek születésnap partijait.

Vicces páros voltunk Markkal. Ő alacsony és kövér volt, én magas és vékony. Némelyek Lolka-Bolkának hívtak minket, és sokan találgatták, vajon mi a csudát eszik egymáson a reklámpali meg a művészcsodabogár. Minket ez sosem foglalkoztatott. Egyszerűen a legjobb barátok voltunk, élveztük az együttlétet, a többin nem törtük a fejünket. Leginkább alighanem az a tény kötött össze bennünket, hogy bármikor volt időnk egymásra; a barátság minőségének egyik legfontosabb mutatója, azt hiszem, egyszerűen az együtt töltött idő mennyisége. Mark mókás nagybácsija volt a gyerekeimnek, az ő golden retrieverjének meg én voltam a valódi gazdája. A gyerekek nőttek, mi öregedtünk. Nem volt kérdés, hogy ez mindig így lesz.

De nem így lett.

Egyik napról a másikra Mark nem csöngetett be többet hozzám. Ha föl hívtam, nem ért rá. Ha benéztem hozzájuk, nem volt otthon; a felesége kérdő tekintettel nézett rám. Hat hét múltán véletlen elcsíptem a pályaudvari aluljáróban, és betuszkoltam a gyorsbárba egy kávéra. Ott bevallotta, hogy beleszeretett egy fiatal lányba, és az is őbelé. A lány huszonegy éves, csupán négy évvel idősebb Mark lányánál. Nevettem, tarkón legyintettem Markot, és azt mondtam neki, hogy el fog ez rendeződni. Na, ha már így beszipantódtál, akkor élvezd, mondtam neki, nem fog ez örökké tartani; három hónap, talán egy fél év. Addig is igyekezzen a lehető legkevesebb környezeti kárt okozni, tanácsoltam neki; akkor talán bűnbánóan hazakúszhat majd, ha kijózanodik.

Csakhogy a kijózanodás elmaradt; Mark nem kúszott bűnbánóan haza. Elvált, és egy kétszobás lakásba költözött a lánnyal Zürich peremén. A fia minden negyedik hétvégét náluk tölti, és a kanapén alszik, a lányuk csak azzal a feltétellel hajlandó meglátogatni, hogy olyankor az apja barátnője nincs otthon. És ha Mark becsönget az exfeleségéhez, hogy elhozza a sílécét vagy valamilyen könyvet a pincéből, a kutyája morog rá a csukott ajtón keresztül.

Nálam Mark attól fogva sosem csöngetett. Döbbenettel konstatáltam, és körülbelül úgy gyászoltam, mint egy elvesztett menyasszonyt. Mark felesége egy darabig rendszeresen eljött hozzám, és órákon át beszélgettünk Markról. Néhányszor én mentem át hozzá, hogy vigasztaljam. Amikor becsöngettem hozzájuk, Mark kutyája nem morgott, hanem kitörő örömmel üdvözölt. Mark exe most már nem jár át hozzánk. Talált egy új férfit. Azt mondja, életében nem volt még ilyen boldog.

Pár hónapja Mark eljött a barátnőjével a bárumba. Péntek este volt; Libanon-diszko volt a nagyteremben. A lányon fehér szoknya volt, vékony derekán piros öv. Markon fehér ing, a zsebére hímzett pólójátékkal. Kitartóan táncoltak az UV-fényben; lilán világított a fehér ruhájuk.

Egy óra múlva odajöttek a pulthoz. A lány csinos és friss volt, öröm volt ránézni, selymesen fénylett a haja, telt ajkain mosoly. Mark ki volt vörösödve a megerőltetéstől, haja kuszán meredezett, szája nyitva, átizzadt fehér inge a testére tapadt.

Két ujját fölemelve rendelt: „Két Baileys-t kérünk.”

Két Baileys, atyaég! Ilyen még nem volt, hogy Mark két Baileys-t ivott volna. A lány kecsesen szürcsölte a pohara tartalmát, és az aranszegély fölött pontos helyzetértékelésről árulkodó pillantást vetett rám. Mark a kamerákkal felszerelt drónokról magyarázott valamit. Amikor befejezte, a lány gyöngyházfényes körmű szép mutatóujjával Mark verejtéknedves ingzsebére mutatott, amelynek anyaga mögött egy okostelefon rajzolódott ki sötétben. Mark végignézett magán, előhúzta a nedves készüléket, és kipróbálta, hogy működik-e. A mobil halott volt. Mark a saját izzadságába fojtotta. A lány hosszan nézett rá, majd lesütötte a szemét.

Másnap kora reggel Mark az oldalbejáratot használva bejött a bárba. Egy darabig érdektelen dolgokról fecsegtünk. Az amerikai előválasztásokról. A német autópályák használati díjáról. A közel-keleti háborúkról. Aztán hallgattunk. Mark a homlokát ráncolva rám nézett.

„Élvezted tegnap azt a dolgot a mobilommal, mi?”

„Hazudnék, ha tagadnám”, mondtam. „Nagy örömet szerezteél velem; még később is el-el fogok csámcsogni rajta.”

„Örülök, hogy sikerült a kedvedre tennem.”

„Na és hogy van a mobilod? Sikeres volt az újraélesztés?”

„Á, végleg megadta magát.”

„Részvétem.”

„Szép tőled, hogy ilyen részvétellel viseltetsz a telóm iránt”, mondta Mark. „Bár lenne benned irántam is ennyi empátia.”

„Veled érzek, és remélem, hamarosan kapsz egy új mobilt. Egy jobbat. Egy tökéletesítettet. Szerinted kapsz tökéletesítettet?”

„Nem tudom. Valószínű.”

„Figyelj oda, hogy egy jobb modellt kapj.”

„Ez nyilván mindenképp így lesz. Az új mobilok mindig jobbak a régieknél, ez nem is lehet másképp.”

„Pontosan. Ez nem is lehet másképp.”

„A technika állandóan fejlődik.”

„Remek! Sok örömet az újjal.”

„Örülnék, ha nem lennél ilyen könnyörtelen, Max.”

„Könnyörtelen? Hogyhogy? Hát veled örülök.”

„Max!”

„Tökéletesített modellt fogsz kapni; gratulálok.”

„Max. Beszélj velem!”

„Kérsz még egy kávé? Vagy inkább egy Baileys-t?”

„Max.”

„Mi van már; mi kéne?”

„Egyszerűen új életet kezdtem.”

„Pontosan. Egyik napról a másikra.”

„És?”

„Semmi. Csak annyi, hogy le se szartál. Te tudod, miért.”

„Mit kellett volna tennem?”

„Működhet ez: új életet kezdeni? Egyszerűen új lapot nyitni? Visszatekerni nullára minden számlálót? Megnyomni a *reset* gombot?”

„Ah, Max, ha én azt tudnám!”

„Mit gondolsz, meddig fog tartani ez az új életed? Két évig? Öt évig?”

„Nem tudom.”

„És ha ez az új életed a múlté lesz, akkor egy még újabbat kezdesz? Aztán még egyszer és még egyszer? Mennyit érnek akkor a régi életeid, ha folyton újakat kezdesz?”

„Ah, Max, én csak egyet tudok: hogy most itt vagyok nálad. Pontosan itt állok előtted. Ezt teljes bizonyossággal tudom.”

„Ahogy mondod. És közben folyamatosan arra gondolsz, hogy el kell érned a következő vonatot.”

„Húszpercenként indulnak.”

„Pontosan. Szerintem menj el a következővel.”

„Max!”

„A bár egyébként még nyitva sincs, Mark.”

Tatár Sándor fordítása

Gömöri György

Mahler temetése

Suhogtak, nyögtek a fák,
lombot szaggatott a tavaszi szél,
ömlött az eső a grizingi
temetőben. Keserves-nagyot
sóhajtott maga a természet.
De mikor az első lapát föld
zuhant a koporsóra, hirtelen
kisütött a nap és a gyászolók halvány
szívárványt láttak fölívelni az égre.

A hétszáz éves tölgyfa

Szomorúan hallom: kivágják a Cam partján
a kertben azt a szép rézbükköt, amit
annyiszor megcsodáltunk; gyökerei
előregedtek. De másutt, Bristol közelében
találtak egy 700 éves tölgyet, egy göcsörtös,
vén csodát – túlélte az a piros-fehér rózsás
királyok háborúit, a sokfeleségű
Henriket, Cromwell kereksisakos katonáit,
Von Braun rakétáit meg a helyi építkező brigádot.
Ma is él ez a fa, mivelünk nem törődik,
de néha éjjel, ha lombjai suhognak,
el-elbeszélget egy okos fülesbagollyal.

Zámbó Bianka

„Ördöglakat, angyalhinta: van-e rá tinta?”

Tandori Dezső *Ördöglakat* című kötetének rajzversei¹

„Mit tudok annyit nézni a lombtalan fán,
Mikor a levelek már mind leszálltak,
Az őszi rajznak titkos értelme van tán,
Amit írnak az összevissza ágak.
Hogy fejtsem meg? Hogy értsem? Mit csináljak?”

Szép Ernő: *Ákom-bákom*

Bevezetés

Jelen tanulmány fókuszában a Tandori Dezső *Ördöglakat* című kötetében megjelenő, általam „rajzverseknek” nevezett, a költő kézírásából és kézi rajzaiból kiépülő szó-kép alakzatok vizsgálata áll. A mediális alkotások sajátosságainak feltérképezése a Hérakleitosz folyóhasonlatát, valamint a td monogramot tematizáló rajzversek elemző bemutatásán keresztül történik. Gottfried Boehm *A képleírás* című tanulmányában feltett kérdése a tanulmány tömör összefoglalásaként állhat: „*De hát miért kellett a képnek elnémulnia, és a beszédnek megvakulnia? Amikor pedig kölcsönösen képesek voltak egymást ragyogóan megvilágítani és kiegészíteni?*”² A vizsgálat alá vont szöveg- és rajzkorpusz – meglátásom szerint – megerősíti a Boehm kérdésében rejlő megállapítást, miszerint kép és szó kölcsönösen megvilágítja és kiegészíti egymást. Az írás során az említett verstípus poétikai körülhatárolásán túl a képi medialitás kiemelt szerepének vizsgálatára helyezem a hangsúlyt.

▼

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Gottfried Boehm, *A képleírás = Narratívák 1. Képelemzés*, szerk. THOMKA Beáta, Kijárat, Budapest, 1998, 19.

A kötet sajátosságai

Tandori 2007-ben megjelent *Ördöglakat* című kötete esetében egy oldalszámok nélküli, teljes egészében kézírással készült „gondolkodás atlasz”-ról³ van szó. A négyzet alakú lapokon látható, de nem hallható költemények elevenednek meg. Nehéz elképzelni hangzóvá válásukat, mivel a kusza kézírás és a szabadkézi rajzok elválaszthatatlanul összenőttek. Ez a fajta néma „beszédmód” nem ritka jelenség Tandori költészetében, Bányai már az 1991-es *Koppar Köldüs* kapcsán is megfogalmazta a hangzóvá tétel ellehetetlenülését. Azt írja, hogy „Nem biztos, hogy a Koppar Köldüs nyelve »beszélhető«, az azonban egészen biztos, hogy írható”.⁴ Gyulai Zoltán továbbviszi Bányai gondolatmenetét, a következőképpen foglalja össze az *Ördöglakat* rajzverseinek némaságát:

„(El)olvasható, de nem felolvasható, fel- vagy (el)mondható szövegek: a némaság, a hallgatás határait ebben az esetben a klasszikus versbeszéd elhallgattatásával is megkönyvékező képződmények, amelyek sok esetben egy lehetséges (vagy éppen lehetetlen) struktúra felmutatását viszik véghez, és – tárgyunkhoz közelítve – a későbbi rajzokhoz (képversekhez) hasonlóan a verbális közlés hagyományos módozataitól eltávolodva, logikai, nyelvi, poétikai (stb.) tények, működések, jelenségek (stb.) „ábrázolását” célozzák.”⁵

A kötet rajzversei esetében kulcsfontosságúnak bizonyul az ábrázolás-kifejezés, mivel ez pontosan megragadja elemi működésüket, ami kettősségük – vizualitásuk és verbalitásuk – révén érvényesül. Úgy sejttem, hogy ennek okán lehetnek képesek olyan tartalmak megragadására, amelyek kimondhatatlanok, láthatjuk ezt az általuk megjelenített témák jó részénél. Bányai János hasonlóképp jelentősnek ítéli a kötet alkotásainak medialitását, úgy fogalmaz ezzel kapcsolatban, hogy Tandori

„az írást és a rajzírást mozdította át poétikába”⁶. Majd később a kettős megjelenítési mód transzformációjáról a következőket állapítja meg: „Tandori az azonosságig közel hozta egymáshoz az írást és a rajzot, a kettőt egymásból eredeztette és egymásra írta, jelezvén, az ő írásában írás és rajz összeér, minek nyomán a szavak, nem mellőzhető kivételek ellenére, ábrázolhatók, vagyis leírva, kézzel írva átmennek rajzba. Nemcsak a rajzok (...), hanem maga az írás, hiszen a szavak írása is

▼

3 A „gondolkodás atlasz” autopoetikus megnevezés a kötet hátlapján található rajzversben szerepel.

4 Bányai János, „A versfeledés költészete”: *Tandori-vers a Koppar Köldüs után* = Bányai, *Hagyománytörés*, Újvidék, Forum, 1998, 116.

5 Gyulai Zoltán, *Az „egy gondolkodás atlasza”* = Forrás, 2008/12., 45.

6 Bányai János, *Szó és rajz (Tandori, Lator, Nádasdy, Tandori)* = Forrás, 2008/12., 38.

rajz, szóként és rajzként egyszerre olvasható, egy-két helyén a könyvnek nézhető, de nem olvasható.”⁷

Ahogy Bányai utóbbi megjegyzése is rámutat, úgy egy megszólítás („Olvasóm! Lapozó Nézőm!) révén maga a kötet is reflektál befogadójának megváltozott szerepére, aki egyfelől megőrzi olvasói státusát, azonban vele párhuzamosan nézővé is avanszálódik.

Tandori rosttollal dolgozott az *Ördöglakat* oldalain, ebből kifolyólag az alkotások hangsúlyosan magukon őrzik a kézírás egyedi vonásait. Egy golyóstoll vonásával ellentétben így az is látszik, hogy melyik ívnél mennyit időzött a költő keze, a rosttollnál nyomot hagy a vonal vastagságában a nyomás erőssége és a kanyargó vonalak bevételének iránya. A nehezebben olvasható írásképet adó eszköz választása is afelé tereli az olvasást, mintha az írás látványa hangsúlyosabb szereppel bírna, mint a betűk egyértelmű beazonosítása. A kusza, néhol gyermeki vonalvezetés épp úgy hozzátartozik a kötet játékoságához, mint a befogadói aktivitásra épülő, rejtvénytyszerű kérdések, vagy a játékszer, amelyre a cím utal.⁸ Az utóbbi, valamint a külön oldalt kiérdemlő alcím jelentésrétegét érdemes részletes vizsgálat alá vetni.

Az értelmező kéziszótár szócikke az 'ördöglakat'-ról – miszerint az „Két, többszörösen meghajlított és egymásba akasztott, türelemjátékként szétszedhető drót” – mondhatni hiánytalan összegzését adja a művek működési módjának. A két drót helyébe odaképzeltetjük a kézírásos kötet verbális és vizuális elemeit, amelyek a megszokott hierarchikus viszony helyett korrelációban helyezkednek el. Néha ambivalensen egymásnak feszülve, máskor egymást elemi módon kiegészítve állnak össze alapvetően fogalmi természetű művé. A „többszörös meghajlítotttság” révén szétszalazásukhoz egyszerre van szükségünk megfelelő logikai készségre, kultúrtörténeti éleslátásra, valamint kitartó türelemre – ezek nélkül befogadásuk megmarad az egyszerű kijelentés-illusztráció páros szintjén, és nem tárul fel a két sík összjátékából adódó esszenciális többlet. Fried István túlmegy a kötet cím szó szerinti megközelítésén, és az *ars poetica* értelmezői kerete felől ragadja meg. Úgy véli, hogy „*Ars poetica* akképpen, hogy a rajzba-szövegbe belefoglaltatik néhány perdöntően fontos eleme annak, amitől irodalommal, képverssé, véleményé, aforizmává gondolható a kötet sugallta látási-olvasási élmény. De *ars poetica* azért is,

▼

⁷ Uo.

⁸ Bányai a játékosággal kapcsolatban érdekes észrevételt tesz, kiemeli a kéz műveleteinek fontosságát Tandori költészetében: „Aligha hihető, hogy a sorozatos át- és kimozdítások játék nélkül lehetőségek lennének. A kéz kerülül a játékos szerepébe, a nem közvetítő kéz, a nem mechanikus mozdulatokat végző kéz, hanem a kéz maga mind az írásban, mind a rajzban. Nem egyszerűen kézzel írott könyv tehát az *Ördöglakat*, hanem a kéz műveleteinek, a kéznek, miként korábban az írógépnek, áttemelése a költészet világába.” Uo.

mert megtörténik a *csoda*: az én és a nem-én belép a kulturális emlékezet világába: pontosabban szólva: a maga költői világává avatja a kulturális emlékezetet.”⁹

Az „50+1 év válogatása: aforizmák, képversek, vélemények” alcím új lapon kapott helyet, így a szokottnál nagyobb hangsúly kerül rá. Bár első ránézésre az *Ördöglakat* leginkább egy vázlatfüzethez hasonlatos, az 51 év megjelölés arra enged következtetni, hogy tudatos válogatás és kötetrendezés áll az oldalak mögött.¹⁰ Bányai az alcímből kiindulva életrajzként értelmezi (sőt felveti az önéletrajz lehetőségét is) az 50+1 év történetének fragmentumait megelevenítő rajzzal és szóval megtöltött oldalakat. Az életmű felől szemlélve kulesfontosságúnak tartja a kötet jelentőségét, úgy látja, hogy

„érdemes elidőzni az *Ördöglakat* szavainál és mondatainál, és eközben jól odafigyelni eredetükre, mert eredetükből olvashatók ki a költő és író, meg – ne feledjük – a rajzoló életrajza. Nem szokványos életrajz ez, nem a születés, a serdülés, a felnőttkor, az öregedés idejét ábrázolja, főként nem személyiségrajz, hanem a szellem és a gondolkodás térségein való barangolás, minek folytán az életrajz stációi egyidejűek lesznek. A könyv oldalain feltűnő évszámok, egy korábbi és egy későbbi évszám egybekapcsolva, jelzik, hogy a korábbi rajz és szöveg később kiegészült, átalakult, esetleg meg is változott, mindenképpen újraíródott meg újrarajzolódott.”¹¹

Hármas tipologizálás

Az életrajzi interpretációs lehetőség mellett műfaji megjelöléssel is iránymutatást ad a költő az alcímben. Három fő irányt határoz meg, az aforizmat, a képverset és a véleményt. Mindegyikről megállapítható, hogy a költészet peremvidékén helyezkedik el, bár míg az előbbi kettő napjainkra már a kánon által elfogadott műfaj, addig a vélemény sokkal inkább a tartalmat írja le, semmint tipologizáló, és leggyakoribb megjelenési formáiban inkább az esszéhez vagy a köznapis szöveg popularitásához közelít, mint a lírához. Az *Ördöglakat* műveinek „szemlélése” közben én is egy (magam által felállított) hármas tipologizáláshoz folyamodtam, amely meghatározza a dolgozat soron következő fejezetének értelmezői keretét.

▼

9 Fried István, Egy életmű szóban-rajzban elbeszélve. Tandori Dezső *Ördöglakata*, = Új Forrás, 2008/1., 103.

10 Ezt erősíti, hogy az egyes oldalak sarkán a készülés éve is megjelölésre kerül.

11 Bányai, i. m., 63.

Körülhatárolásom nem áll távol a Tandori által meghúzott csapásiránytól, alapját a kép és szöveg kettősének viszonya képezi.

Az első csoportba a csupán kézírásból álló, a vers definíciójának leginkább megfelelő alkotásokat soroltam. Ezek néha egész minimalista szövegek, aforizmák, gnómák, rövidversek, szójátékszerű sorok, máskor pedig prózai hangon megszólaló, egész oldalt kitöltő írások, melyek önnön megírtságukról, a világ viselt dolgairól és az alkotó pillanatnyi állapotáról értekeznek. A következőkben három példa látható az ide sorolt versek közül – egy aforisztikus, egy rímes, játékos mondókaszerű, valamint egy metapoétikus, önreflexív szöveg:¹²

A siker

A siker

Katasztrófea.

Katasztrófea.

Ördöglakat,
angyalhinta:
Van-e rá tinta?

Ördöglakat,
angyalhinta:
van-e rá tinta?

Angyalhinta,
ördöglakat:
ne legyen rám se szavad.

Angyalhinta
ördöglakat:
ne legyen rám se szavad.

Régi mondóka

Régi mondóka

▼

12 Baloldalt az *Ördöglakat*ban szereplő kézírásos verzió látható, jobboldalt pedig az általam begépelte változata szerepel.

Lassanként 88

Lassanként elfogy ez,
Tollamból a nemez
Nem ereszt több rost-tintát.
Ilyen jó vége lesz?
Ki hitte. Egyszeres,
Nem ismétlik se hinták,
Se lakat-ószeres
Nem veszi semmihez;
Zár, nyit ugyan?
Már csak AT.

Lassanként

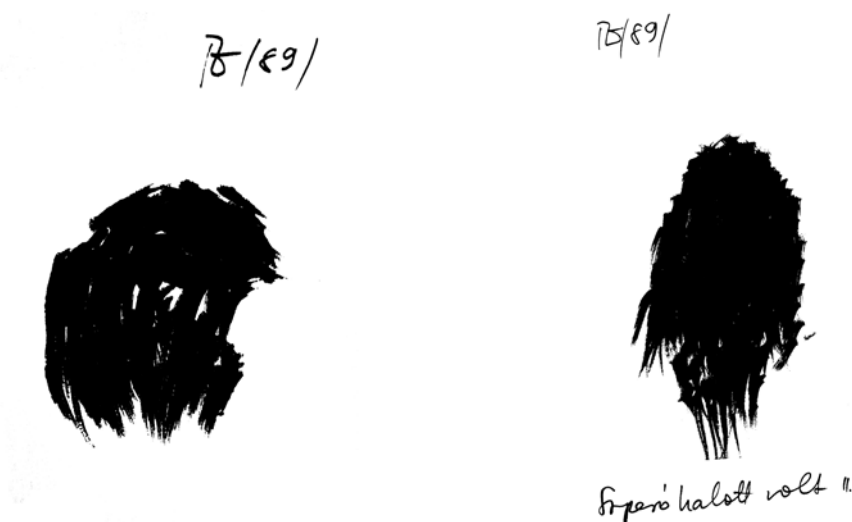
Lassanként elfogy ez,
Tollamból a nemez
Nem ereszt több rost-tintát.
Ilyen jó vége lesz?
Ki hitte. Egyszeres,
Nem ismétlik se hinták,
Se lakat-ószeres
Nem veszi semmihez;
Zár, nyit engem?
Már csak AT.

A második csoportba azokat az alkotásokat soroltam, amelyek szinte kizárólagosan vizuális természetűek, verbális elemet csupán a datálás, helymegjelölés, az aláírás, illetve a periférián elhelyezkedő pár szavas magyarázat szintjén tartalmaznak. Ezek leginkább vázlatos emlékképek, satírozó mozdulatokkal megtöltött oldalak, melyek eltérnek a rajzversek letisztult fogalmiságától. Az ide tartozó művek körét szintén három mintán keresztül szeretném bemutatni. Az első egy lóverseny „pillanatfelvétele”, melyen a pályán fej-fej mellett haladó zsokéék és az őket figyelő közönség látható.



A vázlatszerű rajzon kívül a dátum és a *Fotó (1–5.)* cím szerepel még a képen. Tandori egy korábbi önértelmező esszéjében a fotó szóhoz a következő magyarázatot fűzi: „A foto (...) két többletet ad (két értelmezése van): a foto (fotó) a forgatókönyv szerint megvalósuló „filmhez” képest kimerevített, kövület-szerű valami; és a foto (mint foto) a képaláírásokat, szignókat idézi: FOTO EZ-MEG-AZ. (Hogy ki fényképezte a dolgot.)”¹³ Érdekesség a rajzzal kapcsolatban, hogy az alakok megsokszorozása és elmosódottsága azt a hatást kelti, mintha több kép lenne egymásra fotózva, esetleg egy hosszú exponálású képpel lenne dolgunk, ami a mozgalmasságot is magába zárja. A kép illeszkedik a kötetben többször visszatérő ló-, illetve sakkmotívummal operáló versekhez, azonban nem lépi túl a vizualitás határát.

Bár a következő két kép első ránézésre nehezen értelmezhető sötét foltként tűnik fel, a kötet verseiből, valamint Tandori ismétlődő tematikai elemeiből világossá válik, hogy a költő oly szeretett verebei szerepelnek a rostrajzokon.



A bal oldali (cím nélküli) alkotás ívelt vonalaiból egy szárnyas portréja áll össze, míg a jobb oldali sötét tömegben, mely a *Szepő halott volt II.* címet viseli egy nevesített „házikedvenc” tetemének ábrázolása látható.¹⁴ A '89-es alkotások a fenti *Fotó*hoz hasonlóan szintén a szemnek szólnak, megmaradnak a képzőművészet keretein belül.

Az utolsóként hozott példa pedig egy városrészlet skicce, melyet a rajzoló Gabriele Münter német expresszionista festőné emlékére készített.

▼
¹³ Tandori Dezső, *Mi mondható róla, mondható róla (I.)* = *Híd*, 1978/1., 73.

¹⁴ A fent említett alkotások értelmezői keretét az irodalom–képzőművészet skálán az is az utóbbi felé mozdítja, hogy képi világukban Morris Graves *Blind bird* című festményéhez közelítenek, így akár annak parafrázisaként is interpretálhatók.



R 1994. XII. 29.
In mem. Gabriele Münter

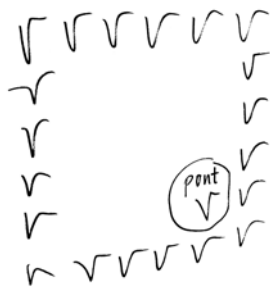
Münter 1962-ben hunyt el, a rajz datálása pedig jóval későbbi (1994. XII. 29.), amiből arra következtethetünk, hogy nem a művésznő halála volt az indító impulzus, hanem a táj látványa, így elsődleges funkciója az ábrázolás. Ennélfogva pedig az irodalmi elemzés helyett a művészettörténet értelmezői asztalán lehet méltó helye.

A tipologizálásom harmadik, és egyben a dolgozat szempontjából mérvadónak tekinthető csoportját a kézírásból és rajzból összeálló alkotások, azaz rajzversek képezik. A fentebb említett kategóriákba tartozó művek elemző vizsgálatával nem foglalkozom, mindazonáltal a kötethez adott motivikus tartalmukat figyelembe veszem az értelmezéseim során. Ezen konceptuális művészetbe tartozó mediális alkotások fő jellemvonása, hogy fogalmi természetűek, az azonos szinten lévő vizuális és verbális elemek egymást kiegészítő játékból adódik össze a filozofikus tartalom megformálása. A szöveges egység nem értelmezhető pusztán címként, a grafikus sík szintén túlmutat az illusztráció repetitív jellegű megjelenítésén. Mivel a tanulmány további részének fókuszában az ide sorolható alkotások állnak, ezért csak két példa rövid jellemzésén szemléltetem a csoport fő jegyeit. „A szavak csak azért fontosak...” kezdetű mű jóformán egy mondatból áll, melynek mértani közepére¹⁵ kerül a beékelte vizuális elem.

▼

¹⁵ A 10 szóból álló szöveges egység törése pont a felénél, az 5. szó után történik meg.

A szavak csak azért
fontosak...



... hogy legyen valami
közlendők egymással

A gondolati mag a hiányjel és a pont karakteréből áll össze, hogy elmélyítse a mű zárlatát, amely azzal egészíti ki a fenti mondattöredéket, „hogy legyen valami közlendők egymással”.

A versreszelő címmel (vagy képaláírással) bíró alkotás a szó és kép összjátékán keresztül egy köznapi sajtreszelő vázán visz véghez transzformációt, és emeli azt irodalmi létragra.

B 1979/06



A versreszelő

A létező és fiktív verslábakat tartalmazó rajz lehetővé teszi a versreszelő metafora elképzelését, és így az ábrázolás tulajdonképpen a költői kép kibontásának tekinthető. Ezek után már könnyen elképzelhető a szóalkotásból nyert eszköz funkciója: a gondolati tartalmak attól válnak líraivá, hogy a költő versreszelőjén áthaladva elnyerik megfelelő formájukat.

Az *Ördöglakat* rajzversei között találkozhatunk visszatérő motívumokkal, mint a kör, a négyzet, a csillag, a homokóra, a fűszálak, a palack, a hullámvonal, a tojás, a gyertya vagy az ördöglakat, beleakadhatunk ismétlődő motívumokba, metaforákba, mint például a „mindenki sziget”, a „sakkfeladvány”, a „kör négyszögesülése” vagy a „homokóra”, valamint találkozhatunk filozófiai tézisek, művészetelméleti dilemmák intertextusként való beemeléssel és kvázi szétírásával. Ilyen Kanttól „A csillagos ég felettem és az erkölcsi törvény bennem”, Wittgensteintől az „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”, Hérakleitosztól a „Nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba”, illetve a „ready made” alkotások kérdése Duchamp *Forrás* című piszoárjának egyszerűsített vonalrajza révén.¹⁶

Hogy fény vetüljön a rajzversek mediális működés módjára, két ismétlődő motívum elemző bemutatására teszek kísérletet. Vizsgálódásomhoz vonalvezetőként Fried István megállapítását veszem alapul, miszerint ezen művek értelmezésénél „sem a köznapivá olvasás, sem a szakrálisban tartás, sem a megszokott jelentés, sem a merészebb értelmezés nem hozza el, nem hozhatja el a megnyugtatónak minősíthető választ. Ám kérdések tömegét fakaszthatja föl. Arra készíthet, hogy ne rögzüljünk le annál, ami az első pillanatban olyannyira kézenfekvő; ne higgyük azt, hogy rajz és szöveg könnyed azonosulási-értelmezési lehetőséget ajánl; ne álljunk meg az első adódó feleletnél...”¹⁷

Hérakleitosz-motívum

Tandori filozófiai idézeteken alapuló rajzverseire egyaránt jellemző, hogy az adott gondolkodó népszerű, szinte már közhellyé vált sorait választják tárgyukul, és egész a szétírás, pontosabban a „szétrajzolás” határáig viszik el a rekontextualizálást.

▼
16 Továbbgondolásra érdemes Bányai János felvetése, miszerint a kötetben szereplő idézetek és utalások nemcsak egymásra vonatkoztatva értelmezhetőek, hanem a lírai én életrajzának állomásaiként is megállják helyüket: „...az idő feloldódott mind a szövegben, mind a rajzban. A Hamlet-kötetből származó idézetek és parafrázisok, a sárga könyvre való hivatkozások, de ezzel együtt a többször szóba hozott Kant és Wittgenstein, a megemlített Klee, a többször előtűnő Kafka meg a hivatkozott Babits és Weöres, legfőképpen persze, idézetben, átírásban, másolatban Szép Ernő; Sziszüphosz és Hérakleitosz, Cantor és Gödel, mind sorra elvonatkoztatva, stilizálva, átírva az életrajz egy-egy állomása, mert Tandori mindent az írógéppel és a kézzel azonosított én nézőpontján át mutat meg és látat.” Bányai, *i. m.*, 40.

17 Fried, *i. m.* 103.

Hérakleitosztól¹⁸ például a folyóhasonlatot, azaz a „nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba”¹⁹ töredéket fejt fel újra és újra az *Ördöglak*ban.

A Tandorira oly jellemző paradox képalkotás fedezhető fel a folyóhasonlat gondolati magyában is, hisz első olvasatra jogosan merül fel a befogadóban a kérdés, hogy miért ne ismételhette meg újra a cselekedetét, és léphetne másodszor is ugyanazon áramló vízhalmazba. A látszólagos ellentmondás a minden dologban jelenlévő abszolút változásra mutat rá. Bár a folyó egymástól eltérő időpontban tűnhet hasonlóknak, kvázi változatlanoknak, az összetétele azonban egyik pillanatról a másikra átalakul. Ugyanígy van ez a keményebb materiával bíró létezők esetében is. A látszólag nyugalomban lévő vasedény is, vagy a tengerparton lévő kavicsok is módosulnak az idő haladtával. Az egyik a rozsdásodásnak adja át magát, míg a másik egyre kisebbé és simábbá válik a hullámok csapdosásának következtében. Ezek alapján beigazolódni látszik a tézis, miszerint a világegyetemben minden állandó változásban van, és ennek következtében nem hozható vissza az elmúlt pillanat.

A művek révén kirajzolódik, hogy Tandori mit tesz hozzá az ábrázolás, valamint rekontextualizálás révén ezen filozófiai alaptételhez. Rajzverseiben vizuális metaforává duzzasztotta az egyszerű hullámvonal képét. Nem idézi szó szerint a folyóhasonlat szövegét, hanem az egyszerű vonalrajz segítségével emeli a vers terébe gondolatiságát, és értelmezi tovább egy-egy újabb motívumon vagy kérdésfeltevésen keresztül. Hérakleitosz mint „hullámvonal” Tandori további kötetekben is megjelent (többek között: *Rilke és angyalai* [2009]; *Úgy nincs, ahogy van* [2010]).

A kötetben tizenháromszor jelenik meg a Hérakleitosz problematikáját jelképező hullámvonal, ebből négyszer majdhogynem ugyanúgy, egy téglalap formájú alakzatba zárva. A motívumpáros felfejtéshez magyarázatot ad Tandori a *Balkon folyóiratban Duchamp Duchamp után*²⁰ címen megjelent (kétrészes) önértelmező esszéjében.²¹ Evidenciaként említi Hérakleitosz megfeleltetését a hullámvonalnak,



18 Hérakleitosz preszokratikus filozófus volt, akinek írásai töredékekben maradtak ránk. Az Akadémiai Kiadó *Filozófia kézikönyve* azt írja róla, hogy „Az általa kimunkált kifejezési forma is egyedülálló. Prózában írott műve nem egyetlen összefüggő gondolatmenetet vezet végig, hanem aforizmákból és rövid, néhány mondatos eszmefuttatásokból áll. Bőségesen él költői eszközökkel, ugyanakkor a fogalmi absztrakció magas fokára jut el. Mondatai nemritkán gondos értelmezést kívánó paradoxonok (ezért nevezik később „a homályos filozófusnak”). A fenti szócikk – meglátásom szerint – jól szemlélteti a főbb pontokat, ami miatt közelít Tandori költői világához. Mindkettőjükre jellemző a töredékesség és magas fokú absztrakció, valamint az ellentétek rejtett igazságaira való rámutatás.

19 „Hérakleitosz azt mondja valahol, hogy minden mozgásban van, és semmi sem marad változatlan, és a folyó áramlásához hasonlítva a létezőket, azt mondja, hogy nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba.” (Platón: *Kratülosz* 402 A)

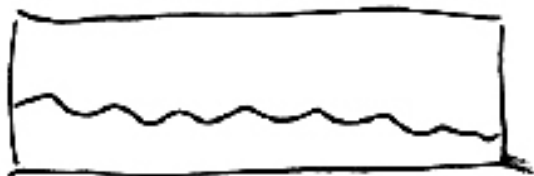
20 Mint ahogy a címből is látható Tandori Thierry de Duve *Kant after Duchamp* című könyvét vette alapul, és hívta játékba esszéjében.

21 Tandori Dezső: *Mindenki palackszártó sziget – Duchamp Duchamp után I. (Talán „I.”) = Balkon*, 2005/1. http://balkon.art/1998-2007/balkono5_01/01tandori.html (elérés: 2021. 10. 04.)

Tandori Dezső: *Anorex konceptualizmus – Duchamp Duchamp után II. = Balkon*, 2005/1. http://balkon.art/1998-2007/balkono5_01/02tandori.html (elérés: 2020. 10. 04.)

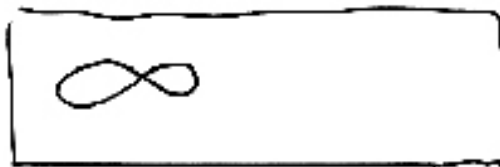
sőt az alakzat továbbgondolható, és egyben változtatható is, amennyiben megőrzi hullámzó természetét. Az alapmotívum tulajdonképpen végtelen variabilitást hordoz magában. Az *Anorex konceptualizmus – Duchamp Duchamp után* című önértelmezésben a következő (egyenes vonalúan levezetett) metamorfózisnak lehetünk tanúi: ²²

„ha ez nekem
Hérakleitosz

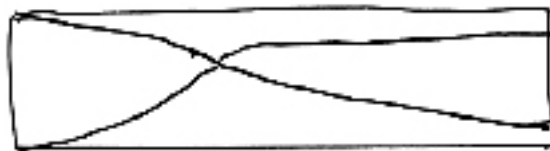


vagyis a hullámvonal, akkor különösebb figurázás nélkül, hogy „zárt Hérakleitosz” lenne a végtelen jel, jöjjön ez:

A végtelen hérakleitoszi szintező maga:



Sőt, és ez a homokórához vezet át:



(Szebb ívvel is rajzolható, enyhén szólva. De se baj.)²³

22 Mivel Tandorinál gyakran találkozhatunk önelemzésekkel és kommentárokkal, kézenfekvőnek tűnik az általa meghatározott kereteket alkalmazni művei értelmezésénél. Az *Egy talált tárgy megtisztításához* fűzött önkomentárjában (*Mi mondható róla, mondható róla*) azonban saját felfejtésének szubjektivitására hívja fel a figyelmet. Ettől függetlenül kiindulópontnak mégis az ő meglátásait látom a legrelevánsabbnak, így azokat veszem elemzéseim alapjául. Saját nézőpontjáról a következőket írta: „A kizárólagosságot így értem: véleményem szerint a verseimnek van – elképzelhető – egy olyan felfejtési módja, amely a leghasznosabb változata a velük való foglalkozásnak; meghatározólag tehát magam csupán ezekkel az értelmezési variánsokkal törődöm, s a versek „minőségi” mérvadójának azt tekintem, van-e ilyen, ne kerteljünk, általam „kanonizálандó” struktúrájuk. (Struktúráján másrt értek, mint a tudományos szóhasználat; a két értelmezés egymásnak nem mond ellent; szeretném, ha egymást kiegészíthetnék. Célom az is, hogy ezzel segítségére legyek az általános verselemző, irodalomtudományi kutatásnak. Erre a célra mintegy felajánlom, „a tudomány szolgálatában”, ezt a kötetemet. Meglátjuk, mely versci bírnak, állnak efféle elemzést. Mivel a felfejtéshez a „logika” – a verslogika stb. – eszközeit használom, szubjektivitásom aligha jelentősebb, mint bármely „kívülálló” elemző e kívülállásból fakadó hátránya.” Tandori Dezső, *Mi mondható róla, mondható róla (I)* = *Híd*, 1978/1., 72.

23 Tandori, *Anorex konceptualizmus...*, i. m.

Az utóbbi zárójeles megjegyzésből egyértelműen kirajzolódik, hogy a hangsúly a tökéletes esztétikájú ábrázolás helyett a fogalmi elem vizuális megjelenítésén van. Bányai János az efféle alkotási mód működését a következőképpen határozta meg: „a vizuálist az elvonttal, a láthatót a gondolhatóval, az elérhető az elérhetetlennel egyesíti, miközben az ént egészében feloldja az írásban és a rajzban”.²⁴ A fent látható rajzokat még nem sorolnám a rajzversek csoportjába, csupán egy gondolatfolyam szemléltetőeszközei, hisz hiányzik belőlük a kép és szó szétválaszthatatlan összjátéka, amely a címben és a rajzzal egybemosódó kommentárokban testesül meg.

Nézzük meg ezen irodalmivá tevő gesztust a Hérakleitoszt tematizáló rajzverseken. Az első, és egyben leginkább tautologikusnak tekinthető megjelenése a *Hérakleitosz-portré*.

Hérakleitosz -
-portré



18 1979/06

A címből és képből összeálló alakzat játékba hívja a befogadót, és címével arra tereli, hogy az absztrakció terepére lépve arcképként értelmezze az elé táruló vonalegyüttest. Nem állít sokat, csupán az azonosítást teszi meg a rész-egész viszonyt feltételező képi szinkdochéhoz.

A kötetben vele párhuzamos oldalon elhelyezkedő rajzvers (*Melyik fél nem ugyanaz?*) többet tesz, mint pusztán cím általi azonosítás: kérdésfeltevésével a folyóhasonlat esszenciáját helyezi játékos értelmezői keretbe.

Melyik fél nem ugyanaz?
*? **?



Hérakleitosz, leucisz

18 2009/06

▼

24 Bányai, i. m., 39.

A „Hérakleitosz, elemzés” képaláírás arra enged következtetni, hogy a felvetett dilemmában, és annak banális ábrázolásában a filozófiai probléma mélységének feltárására lelhetünk. A címnek tekinthető kezdősor az „ugyanaz” fogalmának bizonytalanságát világítja meg. Két dolog, két egymástól függetlenül létező fél miképp is lehetne „ugyanaz”? A konkrétumok megjelölése nélkül, a csillag teljes sematikusságával jelölhető a felek különbözősége, és ezzel a kérdés paradox volta is felszínre kerül, azaz: hogy lehetséges, hogy az egyik fél azonos a másikkal, míg a másik tőle eltérő? A „címkérdés” mindenesetre mintha az unalomig tárgyalt Hérakleitosz-töredék új oldalát világítaná meg azzal, hogy csak az egyik féltől vonja meg az „ugyanaz” által jelölt létmódot, miközben a másikat továbbra is a bűvkörében hagyja. Az elemzés ábrázolásának különlegessége továbbá, hogy az amúgy homogénnek tűnő, csillaggal jelölt elemeket épp a folyó hullámvonala határolja el egymástól, és ezzel teszi őket differenssé.

A *Hérakleitosz miért is fotózodna...* kezdetű alkotás azon túl, hogy eljátszik azzal a gondolattal, miszerint a Kr. e. 5. században élő filozófus fényképet készítené vagy (fényképet készíttetne) magáról, azzal a merész gesztust is él, hogy „Héri”-ként becézve egyenes beszédben megszólaltatja.²⁵

Hérakleitosz miért is
fotózodna,
„jelenne meg”,
elindulna...



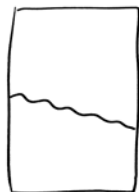
A csupa nagybetűvel írt megnyilatkozás paradox helyzetbe hozza az értelmezőt, hisz a hullámvonal, ami korábban egyértelmű megfeleltetéssel bírt, jelen esetben csak kiüresedett lenyomat, mivel a „MÁR MÁSU TI JÁROK!” megnyilatkozás alapján Hérakleitosz már a keret határain túl van. Ezzel behozza a gondolkodás terébe a végtelen, valamint a megjeleníthetetlenség problémakörét.

▼

²⁵ Tandori nemcsak Hérakleitoszt illeti becézett néven, találkozhatunk nála például Wittivel, Ginie-vel, Winnie-vel is.

A kötet negyedik, és egyben utolsó olyan verse, amely keretek közé zárja a hullámzást, a matematika terepére tereli a végtelen kérdését. A versben szereplő kettétört mondat így hangzik egészben: „A + és a - számsor Hérakleitosznál... is ugyanaz a halmaz.”

A + és a - számsor
Hérakleitosznál...



...is ugyanaz a halmaz

18 06

Itt megint egy paradox helyzettel találja szembe magát a befogadó, hisz két halmazt akkor, és csak akkor tekinthetne egyenlőnek, ha elemeik ugyanazok – a két említett számsor esetében pedig ez a kitétel nem valósul meg. Továbbá a rajz erőteljes kétosztatúsága szintén a homogenitás, és egyben az „ugyanaz” létmódjának tagadását erősíti.

A következőkben két „héris” rajzverset szeretnék párbeszédbe léptetni, amelyeknél kapcsolóelemként a már jól ismert hullámvonal az önírás alakzatának szolgálatába kerül.

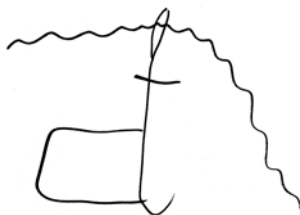
Kismosás



„Menj a Héris alá
Áraddni!”

18 07

A Tű fókán...



...csak Héris árnyja
foghatatlan!

18 06.
XII. 8.

A *Kismosás*ban és *A Tű fókán...*-ban közös, hogy megjelenik bennük a kötet jellemző (borítón is szereplő) motívuma, a dt. Ezek részei a rajzversetek egyik alsóportjának, amelyeket a monogramversek elnevezéssel tudnék a legjobban megragadni. Tizenöt, a címlapon és a hátoldalon szereplővel együtt tizenhat olyan alkotás sze-

repel a kötetben, amelynek magját Tandori Dezső monogramjaként értelmezhető „td” betűpárosból kiépülő motívum alkotja. A kétbetűs összeállítás formája és kontextusa révén kínálja a sírkőként való definiálás lehetőségét.

Vélekedésem szerint a „d” hasa a sírkő maga, a „td” összeolvadó szára a fejfa, a „t” vízszintes vonala pedig az ezek tetején elhelyezkedő keresztet rajzolja ki. Önmagam monogrammá redukálása, majd annak sírkővé alakítása, és múlt időben való megjelenítése megkerülhetetlenül behozza a végesség felhőjét a jelen idő folyamatosságába. A halál felől felfogott élet, valamint a magamra mint már nemlétezőre való tekintés nyelvi és képi humor puhító leple alatt kerül ábrázolásra.

Hogy jön mindehhez Hérakleitosz? A kötet egészét elemezve megfigyelhető, hogy az eddig említetteknel valamivel tágabb a hullámvonal jelentésmezője: a folyó mellett társul hozzá a cérna, a szárítókötél, illetve a temető földjének képe is. A *Kismosás* című vers összetétele ambivalensen hat. Ha valóban mosásról van szó, hogy lehet egy folyékony halmazállapotú folyó alatt száradni? Ha mégsem szárítókötélként vagy vízfolyásként értelmezzük a hullámokat, akkor marad a talaj határát jelölő vonal – ami az *Ördöglakat* más műveinél is feltűnt már –, a fölötté ágaskodó kereszték, valamint a föld alatt száradó tetemek sora.

„A tű fokán” kezdetű rajzversnél az alapot adó fordított monogramon túl két ismert szófordulat montírozódik össze. Az egyik a *Bibliából* származó „Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak az Isten országába bejutni.” – mondat, a másik pedig az „elfogy a cérnája” köznapi metaforánk. A taglalt vers ezen intertextusoknak köszönhetően négy jelentéssíkot mozgat egyszerre: a monogram révén a saját halált; a hullámvonalon keresztül a megismételhetetlenség, valamint a végtelenen kérdéskörét; a bibliai passzus megidézése által a túlvilágot, és az ottani megítélést; az „elfogy a cérnája” szólással pedig a türelem és az élet végének pillanatát lépteti be az egyre táguló értelmezői keretbe. Ezenfelül a görög mitológiában szereplő moirák is teret kaphatnak a mű terében, akik az élet fonálát szövő, gombolyító és elvágó istennők. A szó és kép összjátékának köszönhetően a vers terében megbontható a linearitás, ezzel téve lehetővé az egymástól amúgy távol lévő fogalmi síkok összeérését. Tandori *Lábon vett filozófia. Zen vagy sem* című önértelmező könyvében jól szemlélteti az eddig taglalt alkotások többsíkúságának működésmódját, valamint azt, hogy miképp képesek felfedni új oldalukat a már „unalomig taglalt” filozófiai passzusoknak: „Ami nem vicc: a szó (a fogalmiság) és a jel (rajz) küzdelme, illetve valami küzdelem párosuk révén. Küzdelem, sejtetés, érintőlegesség... Rengeteg elágazás adódik: a rajzolat mint érintőlegesség; a fogalom mint érintőlegesség stb. Fogalmiságok, melyek lerajzolhatatlanok; rajzolatok, melyek nem felelnek meg pontos fogalmiságnak.”²⁶ A fogalmiság és a rajz kettősé-

▼

26 Tandori Dezső, *Lábon vett filozófia. Zen vagy sem*, Budapest, Terebess, 2003, 13.

nek küzdelmén keresztül e verstípus képes olyan érinthetetlen témák minimalista megragadására, mint a végtelen, valamint az önzonosság kérdésköre.

„Végtelen-e Hérakleitosz?” – teszi fel Tandori a kérdést K. Gödelnek ajánlott versében. A szóban forgó kérdés itt valószínűsíthetően nem a filozófus halhatatlanságára vonatkozik, hanem a folyóhasonlatra, azaz arra, hogy a dolgok folyamatos változása a végtelenbe tart-e vagy periodicitás jellemzi.

Végtelen-e
Hérakleitosz?



(K. Gödelnek
2006)

Az eldöntendő kérdés alatt szereplő, lefele tartó hullámvonal nem segíti egyértelmű válasz felé a befogadót. Bár a kerettől megszabadított, fogalmi síkra emelt folyómotívum a kezdőpont és a végpont bizonytalanságára enged következtetni, mégse tudnánk egyértelmű „igen”-nek tekinteni. Feloldása az ajánlásban keresendő, ami feltehetően Kurt Gödel,²⁷ osztrák matematikus, tudományfilozófusra utal. Gödel disszertációjában a teljességi tétellel foglalkozott, ami azt mondja ki, hogy ha egy elsőrendű elméletben egy tetszőleges mondat minden modellben igaz, akkor bizonyítható is. Később tovább dolgozik a teljesség kérdésével, és 1931-ben publikálja az *Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme* című cikkében a nemteljességi tételt. Eszerint minden rekurzívan felsorolható axiómarendszer (ami tartalmazza az aritmetikát), ha ellentmondásmentes, akkor tartalmaz megoldhatatlan problémákat.

A „Végtelen-e Hérakleitosz?” kérdés értelmezése kapcsán számunkra Gödel azon gondolata lehet megvilágító, miszerint vannak olyan állítások, melyek eleve magukban hordozzák a megoldhatatlanság problémáját. Episztomológiai szempontból nézve a nemteljességi tétel megfogalmazható a következőképpen

▼
27 Kurt Gödel (1906–1978) matematikus, logikus és tudományfilozófus. Érdekesség vele kapcsolatban, hogy gyerekkorában Herr Warumnak (tükörfordításban: Miért Úr) hívták állandóan érdeklődő attitűdje miatt. Példaképe Albert Einstein volt, nemcsak logikai rendszerének meghatározójának tekinthető a relativitáselméletével, hanem egyben legjobb barátja, személyes bizalmasa is. Visszahúzódo, zárkózott életmódot élt, a feljegyzések alapján csak feleségében és Einsteinben bízott. Mindezeket a Tandorival való rokon vonások okán tartottam fontosnak felsorolni.

is: *Minden elég erős, ellentmondásmentes elméletben van olyan állítás, mely eldönthetetlen, miközben igaz.* (Itt az igaz fogalma arisztotelészi értelmezői keretben lép fel, aminek következtében magába foglalja, hogy minden kijelentés kizáró erejűen igaz vagy hamis, nincs köztes, átmeneti állapot. Eszerint minden erős elméletben lesz olyan állítás, melynek igazságtartalmáról nem fogunk tudni meggyőződni. Következtetésképp lehetetlen minden állítás igazságát levezetéssel megállapítani, tehát a formális rendszerek nem képesek az összes kijelentés igazságának eldöntésére. Mindez Tandori rajzversére vetítve egyfelől arra világít rá, hogy az élet nagy kérdéseire a válasz akár valóságosabban fejtődhet fel a jel és szó küzdelmének háló-jában, mint a formális-axiomatikus rendszer zártságában. Másfelől a nemteljességi tétel alapján el kell fogadnunk, hogy vannak olyan állítások, melyek igazságáról nem fogunk tudni maradéktalanul meggyőződni. Nagy valószínűséggel ilyen végtelen, és azzal egyetemben a dolgok változásának periodicitását kizáró kérdés is.

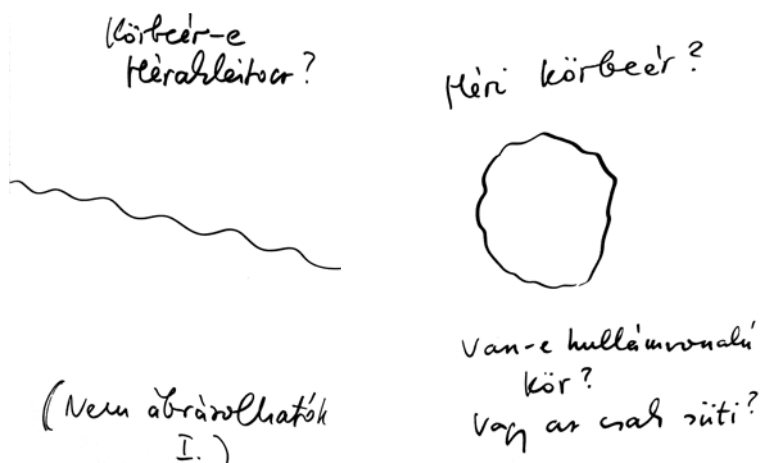
A kötet másik, végtelen kérdését szintén héraikleitoszi kontextusban versbevevő kísérlete „A végtelen, a héraikleitoszi úszó” szövegű mű.



Megközelítését kettős síkon érdemes megtenni, először a fogalmi, majd a képi réteg, végül pedig a kettőjük összjátéka nyerhet értelmet. A fogalmi szinten egy teljes metaforával találkozunk, melyben a végtelen és a héraikleitoszi úszó kerül azonosításra. Darabos tördelése és a szöveges egységek közé betűzött rajz okán első befogadásra azt a képzetet kelti, mintha a Héraikleitosz maga lenne végtelen, és az úszó önmagában állna, kvázi külön szerkezeti egységet képezne. A rajz és a szöveges egységben szereplő vessző azonban egyértelművé teszi, hogy a „héraikleitoszi úszó” egybetartozó fogalom. A képi szinten a folyó hullámvonalával találkozhatunk, melyet egy nyolcas alakzatot beíró forma keresztesz. A képi és a fogalmi sík összeéréséből tárul fel, hogy a vonalrajz a vízen félig lebegő, félig alábukó úszót jeleníti meg, melynek bár két fele elméleti síkon megegyezőnek

tekinthető (amennyiben nem vesszük figyelembe a kézi rajz pontatlanságát), Hérakleitosz hasonlata alapján mégsem lehetnek azonosak. Ezzel párhuzamosan az úszó pongyola nyolcása egyben egy döntött végtelen jel is, amivel teljessé válik a szöveges egység megjelenítése. Jelen esetben az önmagába visszatérő alakzat és a hérakleitoszi folyóban alábukó úszó képe azonos. A könnyed vonalakkal felvázolt skicc további képi asszociációkat is megindíthat a befogadóban. A végtelen jel és a hullámvonal együttese egyfelől a felvetett problémát összefogó masni képeként is értelmezhető, másfelől pedig a kötet címében szereplő ördögglakat megjelenítéseként is érvényes olvasatot ad. A szavak síkján kimondott metafora a képi megjelenítés többértelműsége miatt telítetté és játékosná válik, mondhatjuk, hogy minimalista szűkszavúságából kitörve „verssé duzzad”.

A következőkben ismételten két rajzvers együttes értelmezésére teszek kísérletet. Érintkezési pontjuk, hogy egyaránt a kör szimbolikus jelentéssel telített geometriai alakzata felől közelítenek a folyóhasonlat felé. Egyaránt kérdésfelvetés áll az élükön: az egyik a „Körbeér-e Hérakleitosz?” címet viseli, míg a másik a „Héri körbeér?” címet.



A mondatokban rejlő dilemma már ismerős lehet, hisz a kör motívumán keresztül szintén a végtelen távlatát emeli be a vers terébe. A téma többszöri ismétlése felveti a kérdést, hogy nem pont az újraértelmezések hosszú sorával válik-e lezárhatatlanná, és azzal egyetemben végtelenné a folyóhasonlat. Amennyiben osztjuk azt a nézetet, miszerint egy dolog addig létezik számunkra, valamint a világ számára, míg valakinek az emlékezetében (sőt, lehetőség szerint a közös emlékezetben) megőrződik, annyiban Hérakleitosz töredéke is az újraírás és folyamatos újra értelmezés révén válhat végtelenné.

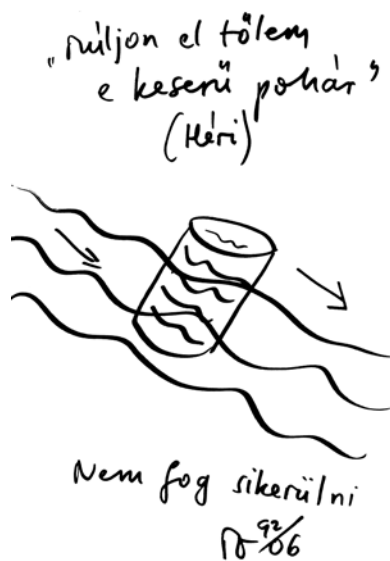
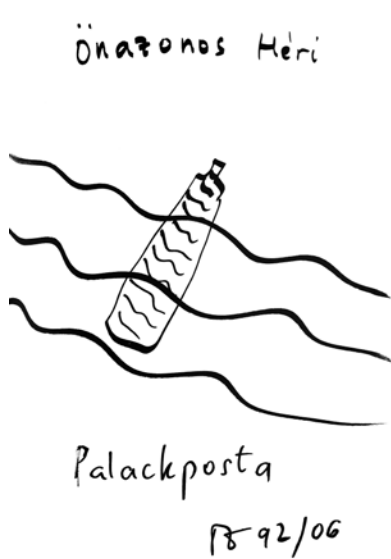
A Jankovics Marcell-féle *Jelképtár* leírása szerint a kör a folyamatosság, az örökkévalóság, a tökéletesség, a harmónia, az egység és a végtelen szimbóluma.

Mindemellett a mozgásban az állandóság jelképe, az ismétlődés és a periodikus idő (mint a nap, hónap, év), ami visszatér kezdőpontjához.²⁸ Az eddig elemzett rajzversek következtetési alapján, a „körbeérés” feltételezése mintha a folyóhasonlat igazságtartalmát ingatná meg – azaz amennyiben „igen” a címkérdésre adott válasz, abban az esetben Hérakleitosz aforizmájának validitása megdől, hisz a körkörösség révén lehetségessé válik a periodikus ismétlődés. A két mű további kézírásos része mintha a kezdeti elbizonytalanító törekvés után mégse cáfolná meg a „nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba” állítást, csupán megtörné a bevett értelmezői keretét, és újragondolásra sarkallná a befogadót.

A „Nem ábrázolhatók I.” zárójeles megjegyzés nem zárja ki, hogy a saját valóságunkban mi csupán egy szeletét látjuk egy óriás körvonalnak, amelynek ábrázolhatatlansága révén csak egy szakasznyi hullámvonal került a vers magjába. Az ezzel párhuzamba állított alkotás – véleményem szerint – ugyanazon gondolatot viszi tovább, mint amit az előbbi megkezdett az ábrázolhatatlanság problémakörével. A „Héri körbeér?” kérdés után még két további dilemmát vet fel a vers kézírásos egysége: „Van-e hullámvonalú kör? Vagy az csak süti?” Az utóbbi felvetéseket a mű fókuszát kitöltő, válaszként értelmezhető vonalrajz teszi indokolttá, hisz annak alapján úgy tűnhet, hogy a kör „beteljesült”, ábrázolásra került. Tüzetesebb vizsgálatot követően feltűnhet, hogy a körnek nem csupán a hullámvonal miatt törik meg tökéletessége, hanem egy miniatűr hiány miatt se tekinthető önmagába visszatérőnek, azaz teljesnek. A végső kérdésfelvetéssel pedig megadja a „kegyelemdőfést” az olvasónak, a süti kontextusba emelésével abszolút elbagatellizálja a korábban komolynak tűnő dilemmát, és ezzel a befogadó egy végtelen játék részesének érezheti magát. Úgy vélem, jogosan vetül fel a kérdés, hogy e gondolatkísérlet-jellegű folyam miképp fedi fel új arcát a folyóhasonlatnak. Jelen esetben a kulcsmozzanatot a posztmodern megközelítési mód fesztelenségében látom, abban, ahogy közvetlenné teszi számunkra a szikár antik kijelentést. Rávilágít a kételkedő befogadó nézőpontjára, és ezzel a gesztussal görbe tükröt tart számunkra. Bár ésszel be tudjuk látni Hérakleitosz igazságát, megérzéseink, mindennapi tapasztalataink azért könnyen a látszatfaktumok irányába terelnek. Itt gondolhatunk arra, amikor úgy érezzük, ismételjük önmagunkat, és mindig ugyanazokat a hibákat követjük el, vagy akár gondolhatunk a *deja vu* jelenségre. Úgy vélem, hogy Tandori a totális rekontextualizálás, sőt önmagából való végső kiforgatás révén segít ledönteni kis-kapuinkat, és ezzel lehetővé teszi a folyó-hasonlat valós befogadását.

A következő két rajzversben az „ugyanaz” létmódja, az önazonosság kérdése kerül a versek terébe.

▼
28 Vö. Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György, *Jelképtár*, Helikon Kiadó, Budapest, 2004, 174–176.



Az *Önazonos Héri* címet viselő mű vizuális szintjén a szokásos hullámvonal mellett egy palackkal találkozhatunk, melynek tartalma kétféleképpen értelmezhető. Egyfelől tekinthető kézírás utánzó vonalegyüttesnek, amennyiben a rajz alatt szereplő „Palackposta” kifejezésből indulunk ki. Ennek értelmében a rajzvers centrumát kitöltő hullámok autopoetikus gesztusként is felfoghatók, melyek utalnak saját megírtságukra, és ezzel eleget tesznek a címben szereplő önazonosság kitételnek. Másfelől a palackban szereplő hullám megfeleltethető az öt körülvevő folyóval, így emelve az azonosság létmódjára a folyót és annak üzenetét, vagy más szavakkal élve a folyóhasonlatot és az azt megalkotó filozófust.

A mellé állított, „múljon el tőlem e keserű pohár” idézettel induló műben hasonló motívumrendszerrel találhatja szembe magát a befogadó: három hullámozó vonallal megjelentetett, lefele áramló víztömeg, és vele haladó, benne lebegő „tárolóeszköz”, mely vizet vagy kézírás szállít magában. A „Hérinek” tulajdonított sorok intertextusának a Bibliában Jézus fohászaként elhangzó mondat tekinthető. A jézusi szenvedéstörténetben kiemelt jelentősége van ezen atyai akaratot elfogadó, teljes önátadást bennfoglaló imának, így mind a négy evangélistánál megtalálható, Máté evangéliumában a következőképpen szerepel: „Egy kissé továbbment, arcra borult, és így imádkozott: „Atyám, ha lehetséges, távozzék el tőlem ez a pohár; mindazáltal ne úgy legyen, ahogyan én akarom, hanem amint te.”²⁹

▼

29 Magyar Bibliatársulat új fordítású Bibliája (1990) Máté evangéliuma 26. fejezet

Tandorinál az átalakított vendégszöveg megőrizte lényegi vonását, a „keserű” szó sűrítő erejű beemelésével az elmúlás tényén túl a pohár tartalmának nehézsége kerül hangsúlyos szerepbe. Míg a Szentírásban a kereszthaláltól való megmenekülésre utal, addig a Héri szájába adott mondat egyértelmű megfélemltetését már nehezebb megtenni. Egy lehetséges felfejtésnek vélem, hogy a folyamatos változást, átalakulást magában őrző létező (lásd folyó) nem tudja kivetni magából ezen elemi tulajdonságát (lásd folyóval töltött pohár), így megállni sem tud, hanem folyamatosan halad önnön „keserű poharával”, és vele együtt alakul. A zárlatban szereplő „Nem fog sikerülni” kijelentés egyaránt felelhet a bibliai fohászra, valamint a hérakleitoszi problémára.

Az *Ördöglakat* kötetben szereplő „héris” rajzversek közül az utolsó³⁰ megköze-
lítése – értelmezésem szerint – egy régi játék felől kezdhető meg.

„Ki ez? Mi ez?”



Héri nem ismer hidúyt!
Pláne „hol”.

18-02

Egy találkozás megbeszélése

Ott leszek
hol nélkül,
te is,
mikor nélkül.
Kettőnk közül
majdnem szemközt ülök le.

1963-ban a КЕРЗОММУВЭСЗСЦИ Alap Kiadóvállalat jelentetett meg egy *Ki ez? Mi ez?* című műveltségi kártyacsomagot. Az inkább felnőtteknek szóló kérdéseket tartalmazó lapok képzőművészetre és építőművészetre vonatkozó feladványokat tartalmaztak. A *Ki ez?* csomagban a lap egyik felén magyar képzőművészeti alkotások szerepeltek, míg a másik felén az alkotóra vonatkozó rövid leírással találkozhatott a játsszó. Ezek alapján kellett kitalálnia, hogy mi az adott mű címe és ki készítette. A *Mi ez?* pakli kártyáin külföldi épületek szerepeltek, a hátoldalukon pedig azokra utaló leírások segítettek a rejtvényen gondolkodót. Itt azt kellett megfejtetni, hogy pontosan melyik építészeti alkotásról van szó, és az hol található. Ha a játék feladványai felől közelítünk, indokolttá válik a mű idézőjellel keretezett zárószava, a „hol”. A négyszög körvonalán átívelő hullámvonal, valamint a fölötte lebegő hiányjel tekinthető a kártya megfejtésre váró tartalmának, az alatta lévő sorok pedig a

▼

³⁰ Nem a kötet eredeti szöveghelyének szempontjából tekinthető utolsósnak, hanem az elemzés sajátos sorrendjét figyelembe véve.

megfejtést segítő rövid leírásnak. A címre felelhetnénk, hogy Hérakleitosz és a folyóhasonlat, azonban ezek teljessége mellé belép a hiány fogalma is, ami rögtön tagadásra is kerül a „Héri nem ismer hiányt!” kijelentéssel. A mű helymeghatározási kísérlete, valamint a hiány centrális szerepe megkerülhetetlenül intertextussá emeli számomra Tandori *Egy találkozás megbeszélése* című versét. Az említett vers esetében szintén két (alapvetően összetartozó) fél viszonyáról van szó, melynek tere és ideje meghatározhatatlan, a találkozás mégis biztosnak tekinthető.

Monogrammotívum

Az előző fejezetben a *Kismosás*, valamint *A Tű fokán...* versek kapcsán már megemlítettem az *Ördöglakat* kötetben szereplő rajzversek dt betűpárt tartalmazó alcsoportját, melyet Tandori Dezső (T. D.) nevére vonatkoztatva monogramversek néven illetem. A folyó-hasonlatot taglaló elemzéseim után jelen fejezetben a monogramversek önértelmező csoportjának vizsgálatára térek ki.³¹ A címlapon és a hátlapon szereplővel együtt tizenhét olyan alkotás szerepel a kötetben, melynek fókuszában Tandori Dezső monogramjaként értelmezhető „td” betűpárosból kiépülő motívum áll.

Egy monogram versebe vétele egyszerre vonja maga után a tulajdonnévként és aláírásként való definiálás lehetőségét. Lőrincz Csongor *J. A. szonettje* (Kovács András Ferenc) című művet elemezve megállapítja a néveffektusról, hogy a monogram mnemotechnikai funkciót tölthet be a szövegben. Meglátása szerint a „monogramra való redukció a felejtés mozzanatát hozza magával (...) »J. A.« itt nem annyira tulajdonnév a tiszta referencia értelemben, hanem a név textualizált formája vagy katakrézise, elszakítva a referenciát a szótól. (...) a »J. A.« monogram »tematikus szóként«, egyfajta hipogramma inherens katakretikus-felejtési mozzanatára vonatkozik.”³² Lőrincz az olvasónak is kiemelt szerepet tulajdonít a monogramot tartalmazó versek vonatkozásában, hiszen a befogadó „feladata” hitelesíteni vagy ellenjegyezni az aláírás gesztusát. Úgy vélem, hogy a fenti – *J. A. szonettjével* kapcsolatos – meglátások a TD monogramos rajzversek vonatkozásában is érvényes megállapításokat tartalmaznak.

A kétbetűs összeállítás formája és kontextusa révén többféle értelmezési lehetőséget is kínál. Számomra a legkézenfekvőbb a sírkőként való definiálás lehe-

▼
31 Mivel az említett két mű (*Kismosás* és *A Tű fokán...*) elemzésére már fentebb kitértem, így jelen fejezetben azok ismételt vizsgálatától eltekintek.

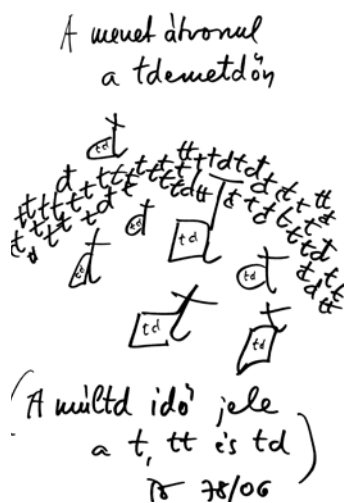
32 Lőrincz Csongor, *Név, aláírás és inskripció a lírában* = *Kalligram* 2006/3–4.

<http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2006/XV.-evf.-2006.-marcius-aprilis/JOZSEF-ATTILA/Nev-alairas-es-inskripcio-a-liraban>

tősége. Mint a *Kismosás* kapcsán már említettem, olvasatomban a „d” hasa a sírkő maga, a „td” összeolvadó szára a fejfa, a „t” vízszintes vonala pedig az ezek tetején elhelyezkedő keresztet rajzolja ki – így a betűpáros egyszerre jeleníti meg a költői én monogrammá redukált alakváltozatát, valamint ugyanazon személy sírkővé (és azzal egyetemben múltidejűségbe helyezett) „fáragott” alakját. Ezen értelmezési úton haladva az ide sorolható alkotások a saját halál víziójának nyelvi és képi humorral dúsított lenyomatai.

Érdekes befogadói tapasztalat, hogy az „öntemető”-ként körvonalozódó művek esetében sokkal inkább az olvasóban/szemlélőben éledhet fel a szégyen érzete, mint magában a lírai alanyban, aki saját nemlétét szégyentelen merészség, filozofikus mélység, valamint gyermeteg vonalvezetés társításával pozicionálja a rajzokból formálódó versek során. A saját test megtörtsége, az ismeretlentől való félelem, az életből való kilépést általánosságban körüllegő elhallgatás, tapintat és gyötrelem nyomai nem fedezhetők fel ezeken a rajzverseken. Λ – mit sem sejtő – befogadóban viszont pont e nyíltság okán éledhet fel a zavar és a szégyenérzet. Az olvasás során különösen közel kerülünk egy „idegen” *saját halálhoz* való viszonyulásához. Azonban, amint túl tudunk lépni megrökönyödésünkön, az elmúlás jeleiből egy komplex versvilág bontakozik ki számunkra. A filozófiai intertextusok, az alkotások egymásra vonatkoztathatósága, illetve a képi humor révén a halálnak egészen új, mondhatjuk sokszorososan rekontextualizált arca jelenik meg.

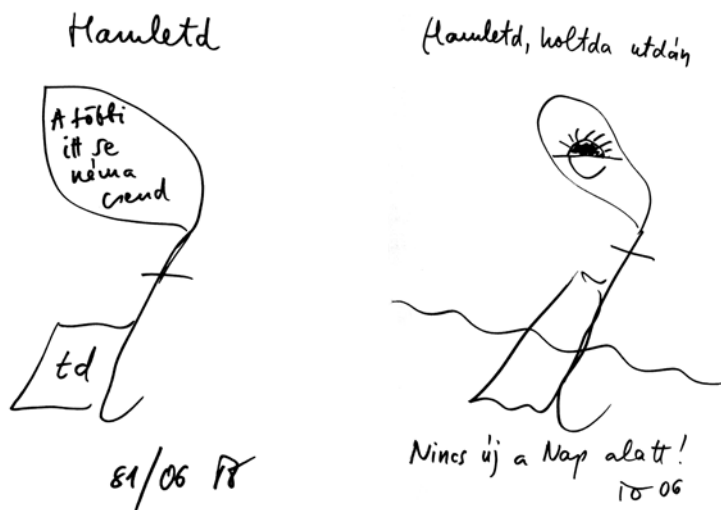
A kötet leginkább „múlttal telített” műve *A menet átvonul a tdemetdön*. A múlt idő jeleként használt -t, -tt-ből kirajzolódó kereszt, valamint a halmazásukból összeálló temető képe már korábban is megjelent Tandori rajzverseiben, azonban az önmaga tárgyiasításaként felfogható „td” új, személyesebb keretbe helyezi a már ismert t motívumot.



A menetet a múlt idő karakterei jelenítik meg, a temető képe pedig a sírkőként heverő „td”-k sorából áll össze. Az öntemető vízióját a monogram kettőzése teszi

igazán karakteressé: a „d” kockatag hasában mintegy sírfeliratként jelenik meg a monogram két – jelen esetben különálló – betűje. Ezenfelül szójátékként is beépül a betűpáros. A *temető* és a *múlt* lexéma szokott szóképe megtörik, ahol *t* karaktert várna a szemünk, ott „td”-vel találkozunk, ami megkerülhetetlen újraértelmezés és jelentésteremtés elé állítja a befogadót. Bányai János elemzésében a vonuló menetben rejlő szomorúságon és mély fájdalomon túl megjegyzi a kimondhatatlanná alakított „tdemető” szó némaságát, valamint a szemléltethetősége okán képpé transzformálódását.³³

Hasonló „szótörő játékkal” találjuk szembe magunkat a Hamlet halálát és a saját halált egybemosó rajzversekben (*Hamletd* és *Hamletd, holtda után* című művek).



Fried István meglátása a *Hamletd* alkotással kapcsolatban, hogy a „cím megerősíti tulajdonnevek, illetőleg név és jelölés egymásba íródását, amely hatással van a *Hamlet* című színdarab szövegére (pontosabban annak Arany János(!) készítette magyar változatára). Jóllehet két rövid szó bővíti csupán a *The rest is silence* magyar megfelelőjét, rövidségében lényegi a módosulás. Az *itt* a helyet jelöli, szűk térbe vonja azt, ami az »eredeti«-ben akár világnyi csendként is értelmezhető volna. A *se* nem egyszerűen tagadja a színmű állítását, hanem kiterjeszti a kijelentés hatókörét, s a meg nem nevezettet ideérteti, sejtet egy olyan hátteret, mögöttségét, amelyre szószerintiségében nincsen magyarázat. Legfeljebb azáltal, hogy a Hamlet

33 Bányai a következőt írja a „tdemető” szóalkotásról: „Van valami mély szomorúság és fájdalom abban, ahogyan a népes menet Tandori rajzos szövegében átvonul a temetőn, azaz a „tdemetőn”. A temető neve, ahogy írva van, kimondhatatlan, tehát nem mondható hangosan, csak némán, a semmi jegyében mondható. És mint „rajz” nézhető, szemléltethető.” Bányai, *i.m.*, 39.

td-jét a dt-rajz Hamletjével hisszük párhuzamosnak, hasonlónak, semmiképpen nem azonosnak.”³⁴

Az ars poeticaként vagy önarcképként is értelmezhető *Hamletd, holtda után* című műben Tandori továbbmegy a monogramját versbe vevő mozaikszó-készítéssel, és nem csupán a dráma főhősének nevét formálja magához hasonlatossá, hanem a *holt*a és az *után* szó is átalakításra kerül. Míg az utóbb említett rajzversben félig a föld alá süllyesztett monogramból száll fel egy lemenő napot ábrázoló gondolat, addig a jobb oldali „td” alakulat gondolatfelhőjében Hamlet utolsó szavainak átírata jelenik meg. Shakespeare *Hamlet*jében így szerepel ez a részlet:

„Ó! meghalok, Horatio.
Túlzajg az ádáz méreg lelkemen!
Nem élhetem meg az új híreket;
De íme, jóslók: Fortinbrasra száll
Az ország; övé haldokló szavam.
Beszeld el ezt neki, s minden körülményt,
Mi okozá – A többi, néma csend.”³⁵

Mi a fő különbség Hamlet utolsó mondata és a Tandorinál szereplő gondolat között? Mindössze egy „itt se” betoldás, ami mégis gyökerében változtatja meg a kijelentést. Mint tudjuk, Hamlet halálát fennforgás követte, így ott sem volt valójában néma csend, és a síron túl, vagy más értelmezésben „td” valóságában, vagy éppenséggel az elmúlása utáni időben se telepszik meg a csend. Mintha állandóság lenne, nem változna semmi.

A szintén Hamlet-témára írott mű (*Hamletd, holtda után*) „Nincs új a Nap alatt!” bibliai eredetű (Préd 1,9) szövege is a dolgok változatlanságát, ismétlődését állítja tárgykörébe. Minden, ami volt, ugyanaz, és ami elkövetkezik, az is ugyanaz lesz, semmi új nem történik. Az idézett szöveghelyek felől szemlélve olyan, mintha az elmúlás misztikusságának lecsupaszítása, deszakralizálása történne meg. Mintha a vers „td”-je azt mondaná ki, hogy a saját halál tapasztalata nem sokban különbözik a több milliárd előtte lévő és utána eljövendő ember halálától.

A *Honi Képregényke* rajzverssorozat, az előbbiekhöz hasonló módon érzelmi felindultságot kerülve, semlegesén vall saját létének végéről. Az életből való kilépés, valamint a „sírban lét” könnyűségének elgondolását járja körül a „képregényke” négy kockából álló sorozata.

34 Fried, *i.m.*, 104.

35 William Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi*, Arany János-fordítás, Ötödik felvonás, 2. szín.

Honi
Képregegyke (I)
Síromat ápolják.



(II) Az első ibolya-jószág



Hogyan mondjam
én ezt életetlen!



78/07

Az élet ez (IV)



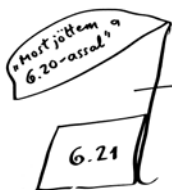
4. Halott ily egyszerűen aztán aulát
"komplexum-ibolyát", aul
5. Kell várni:



A számozott képkockák mintha megfordítanak az időrendet: a sír ápolásának tárgyilagos ábrázolásával indul, a föld alatti mozdulatlansággal folytatódik, majd végül az élet nehézségének megállapításával és a föld alá kerülés három fázisával zárul. A négy szakasz központi magvát nyelvünk egyik halálra használt eufemizmus, az „Alulról szagolja az ibolyát” kifejezésünk alkotja. Az „ibolya-jószagon túli” lét, a „végre nem megyek sehova” állapot mozdulatlansága kívánatos könnyedséggel kecsget az élet nehézségeihez képest. A saját halál víziója szinte viccé válik az ibolyás párhuzam következtében, így itt is megállapítható, hogy szegyetelen ábrázolásmódról van szó. Ez pedig maga után vonhatja a befogadó megborzongását.

Tandori következő két rajzverse szintén profanizálja és groteszk köntösbe bújtatja a halál közeledtét. Az *Egy perc az élet*, valamint a kötet hátlapján helyet kapó párverse a címben szereplő kijelentés szó szerinti értelmezése – azaz a 6.20 és 6.21 között megtörtéző lét – révén mutatnak rá a rohanó életen való sopánkodás fölöslegességére.

Egy perc az élet



78 1992



6.21

EGY GONDOLICODÁS
ATLASZA

7 000 000 000 : 1

A monogrammotívum *t*-jének megjegyzése, miszerint „most jöttem a 6.20-assal”, a sírkőként értelmezhető *d* kockatag hasával keretezett 6.21-es számban testesíti meg a címben ígérteteket. Míg a kezdősor (megegyező címe miatt) Komár László *Egy perc az élet*³⁶ romantikus táncdalának könnyedségét juttathatja eszünkbe, addig a szöveg-buborék tartalma egy pontos időponttal megjelölt vonatút (mint életút) kontextusát sejteti, amihez szintén köthető egy ikonikus dal, a Bergendy Együttestől a *6.20-as*³⁷ című száma. A 6.20-as jelölés egyben szimbolikus tartalommal is bír, hisz behozza a mű kontextusába a '90-es évek budapesti szólását. A „nem vagyok műveletlen” jelentéssel bíró, közszájon forgó mondás azonban eredetileg negációban használta a kifejezést: „Nem most jöttem a 6.20-assal”. A 6.20-as vonattal a fizikai munkások futottak be a pályaudvarra, az irodisták valamivel később kezdtek, így az említett mondat az ő szellemi fölényüket hangoztatja. Ha Tandori-mű vonatkozásában nem is tartjuk magunkat szorosan a szólás értelméhez, annyit mindenképp érdemes megjegyezni vele kapcsolatban, hogy egy korai (akár élet hajnalára vonatkoztatható), sokak számára ismerősen csengő kezdést jelöl, ami egy szintén korai véget vonz maga után.

Valószínűsíthetően mindenki került már olyan helyzetbe, amikor átbukott az illendőség tűréshatárán, és rosszálló tekintetek mellett megkapta a „Vannak dolgok, amivel nem szabad viccelni” – okító mondatot. Az esetek többségében az elmúlás témaköre is azok közé tartozik, aminek kapcsán felülírja a humor megnyilvánulási formáit a kegyelet kötelessége.³⁸ Tandori saját halált tematizáló monogramversei meghökkentő képalkotásuk révén mégis képesek semmissé tenni ezen megragadhatóságot és megértést gátló védőkorlátot. Ez a gesztus érhető tetten az életutat mint vonatutat, és annak végállomását megragadó alkotásban is.

Az *Egy perc az élet* továbbírásának tekinthető, hátlapon szereplő, *EGY GONDOLKODÁS ATLASZA* képaláírást tartalmazó, szintén 6.20 és 6.21 közé zárt létet megjelenítő mű, mely szófelhőjének szövege a következő: „túlélésről akkor beszélj, ha már meghaltál. 6.20”. Fried István felfedezte, hogy a *t*-ből felszakadó

▼
36 Komár László: *Egy perc az élet*

https://www.youtube.com/watch?v=RfaPFfMKQ&ab_channel=MusicOfHungaroton

37 Bergendy Együttes: *6.20-as*

https://www.youtube.com/watch?v=Fh2d6zrSiNo&ab_channel=BergendyEgy%C3%BCttes-Topic

38 Nem ritka jelenség a költőknél, hogy megverselik saját haláluk vízióját. Gondolhatunk itt Petőfi Sándor *Szeptember végénjére*, Kosztolányi Dezső *Őszi reggelijére*, vagy akár Oravecz Imre *távozó fa* és Orbán Ottó *Az éjnek rémjáró szaka* című kötetére. A hagyományvonalról elmondható, hogy inkább az időskori költemények sajátosságaként jelenik meg a saját halál megelőzése: távolságtartással, nem várt, de mégis vészesen közelgő „elmúlásként” jelenik meg. Tandori ide sorolható verseihez leginkább Petri György *Amíg leher* című kötetének ironikusan megjelenített, „önletemetés” gesztust tartalmazó költeményei állnak a legközelebb. Hasonlóképp borzongást váltanak ki a befogadóból például a *Halálomba belebotlok* könnyed rímű, négy szótagos sorainak pörgése mögött rejtőző „halálvallomásai”, a *Bach kapcsán* következő sorai: „Mint anyaöl várja már régtől, / hogy visszafogadja a sír. / (Tudom, ez a poén úgy serceg, mint a zsír, / no de én magam volnék a tepertő, / s most értem jött a Halál, s letepert ő!)” vagy a *Búcsúzás* zárlata: „mint inyenc a húsos cubákokat / – csontig lerágom végnapjaimat.”

kijelentés kapcsolatban áll Kosztolányi Dezső *Hajnali részegségével*, mégpedig Tandori (*Parnasszus* folyóirat 2007-es nyári számában megjelent) *Hajnali halálfelelem* című versének közvetítésén keresztül. A kapcsolódást az alábbi sorok átírata adja: „mit is csinállok? mit teszek? / jaj, mit tegyek, jaj, meghalok, / nyegleségeket nem / fogok / mondani többé / ekképp, / *hogy túlélésről még / ne beszélj, amíg meg nem haltál*, / és hogy nem elég / unni a város minden szögletét, / még bele is kell halni.”³⁹ A hátlapon szereplő vers kapcsán még további két dolgot érdemes megjegyezni. Az egyik a csupa nagybetűvel írt „gondolkodás atlasza” autopoetikus megnyilatkozás, a másik pedig az alá feljegyzett arányszámok (7 000 000 000 : 1), amelyek a kötet kontextusa felől szemlélve létösszegző gesztusként értelmezhetők. A számsor egy térkép méretarányára emlékeztet, azonban fontos különbség, hogy Tandori esetében fordított arányokról beszélhetünk. A „gondolkodás atlaszában” nagyításról van szó (gondolatfolyamok, összefüggések, dilemmák felnagyításáról), mivel itt 7 milliárd aránylik az egyhez. Fried ezen gesztuspárban létösszegzésre irányuló törekvést vél felfedezni, tanulmányában azt írja, hogy ez a „zárás, az összegzés, hiszen ez a kötetegészre viszonylag könnyűszerrel vonatkoztatható: az 50 + 1 év alatt rajzba, gondolattöredékbe, képversbe kívánckozó töprenkedések egyetlen, vaskos kötetbe foglalva, különös tekintettel a messzire vezető *folyamatra*, a föltérképezés lehetőségét kínálják föl az értelmezőnek. (...) a t szárából fölgázó zászlóba jegyzett aforizma, valamint az egymást követő, netán egymást módosító időjelölés, nem is szólva az akár enigmatikusnak tetsző számtani példáról, amely lehet osztási művelet, egy arány leírása, az 1, az én viszonya zömhöz, a sokhoz”⁴⁰

Az autopoetikus megnyilvánuláson túl ironikus nyelvfilozófiai kommentár is található a td betűpárral operáló rajzversek között. Tandori Wittgenstein *Tractatus*ának legismertebb (mondhatni a „túltárgyalás” révén már közhellyé vált) passzusát idézi, miszerint: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”



39 Vö. Fried, i. m.

40 Fried, i. m., 103.

Tandori önértelmező esszéiből kiderül, hogy jól ismerte Wittgenstein episztemológiáját. Nyelvfilozófiájával kapcsolatban az 1999-es *Keletbe-fült kísérletek* című írásában vallja meg nézeteit. Szorosan szöveggövető értelmezés helyett átformálja, és sajátos tartalommal tölti meg a fentebb idézett mondatot. Meglátása szerint „Witti” három fontos dolgot mond.⁴¹ Először, hogy létezésünk (és önki-fejezésünk) nem a világ, hanem csak annak határa. Másodszor, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Végül pedig azon állítását emeli ki, miszerint csak a boldog, filozofikus élet a helyes. A rajzvers magvát képező idézetéhez fűzött megjegyzéseit érdemes tüzetesebben is megvizsgálni. Ezzel kapcsolatban a következőket írja:

„Azt mondja továbbá Witt: amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Ez témánkba vág, hiszen a »jobban-létezés« fogalmát (henye szó ugyancsak) a legjobban írja körül. A magam mondása erre: »Aki jobban VAN, mint ahogy viselkedhet, ne viselkedjék.«
Haiku formába lehet törni, s ennyit a »versformákról«; árnyalatnyit vannak csak »odébb«, mint a közléstartalmak (ergo: a tartalom ugyanolyan erőtlén, mint a forma, két erőtlenség erősíti egymást »Nyugat« és »Kelet megnyilvánuló« világában:

Aki jobban VAN,
mint ahogy viselkedhet,
ne viselkedjék.”⁴²

A *Keletbe-fült kísérletek*ből vett idézet egyfelől Witt és dt között zajló párbeszéd átfordításában segít, másfelől a tördelés kiemelt szerepének detektálásában. Amennyiben Witt megnyilvánulását a létezésfokra tett kijelentésként értjük, annyiban a szövegbuborékban megjelenő nagybetűs, dupla felkiáltójellel zárt ironikus felelet értelmezhető a viselkedés hiányának megnyilvánulási formájaként. A lét mértékének felfokozottsága, valamint a társadalmilag elvárt magatartásforma mellőzése megvilágíthat mélyebb igazságokat. Jelen esetben a beszéd esetlegessége mellett rávilágít elkerülhetetlen voltára. A vers abszurd vonalát erősíti továbbá, hogy pont a sírként megtestesülő „monogramalak” szólal meg, akinek alapvonása a hallgatás, a síron túli csend lenne.

Az „Aki jobban VAN, / mint ahogy viselkedhet, / ne viselkedjék” mondat haikuvá tördelése világossá teszi, hogy Tandori értelmezésében a forma épp annyit

▼
41 Vö. Tandori Dezső, *Keletbe-fült kísérletek*, Terebess Kiadó, Budapest, 1999, 9–10.

42 Uo.

tesz a mű jelentésrétegéhez, mint a tartalom. A wittgensteini passzus szakaszolása során keletkezett enjambement-ok fókuszba helyezik a *lehet* és a *kell* kettős viszonyát. Egy lehetőség meg nem valósulására egy *kell* szóban megtestesülő kötelesség a felelet. Tandori kommentárjával mindez a beszéd alapvető természetére mutat rá. A szövegbuborék tartalma háromféleképpen értelmezhető: egyfelől az előtte elhangzottak helyesléseként, másfelől ironikus megjegyzésként Witti kijelentésére („ez aztán a beszéd” – értelemben), végezetül pedig rámutatásként, mintegy definícióként. Meglátásom szerint a korábbi kötetek tükrében az utóbbi a legindokoltabb.⁴³ Innen nézve a beszéd (tágabb értelemben a kommunikációnk) alap tulajdonsága, hogy mindig kevesebbet mondunk, mint amit valójában közölni szeretnénk, annak okán, hogy a diskurzusban megragadni kívánt tartalom alapvetően ideatermészetű. A mondatokban ellillan a szubsztancia, de jobb híján nem tudunk mit tenni, beszélünk, és viseljük megnyilvánulásunk paradox voltát.

Bár a versbe vett nyelvfilozófiai gondolat napjainkra már közhelyszerűen hat, úgy vélem, a rajzvers rekontextualizáló megjelenítése révén frissé vált, és új tartalommal telítődött, akárcsak láthattuk ezt a folyóhasonlat-fókuszú rajzoknál.

Wittgenstein Tandorihoz hasonlóan használta a rajz egyedi jelentésteremtő szerepét, munkái plasztikussá tételére nemegyszer használta a kézjegyet őrző vonalakat. Relevanciája így túlnyúlik az elemzett művön, képről vallott nézetei fejezet egészére nézve érvényesek. A *Filozófiai grammatikában*⁴⁴ hosszan foglalkozik a képjelentés problémakörével. Nyíri Kristóf a wittgensteini vizualitás precíz és lényegre törő összefoglalását teszi meg a *Képek mint eszközök Wittgenstein filozófiájában* című dolgozatában. Összegzésében a *Filozófiai grammatika* következő gondolatait emeli ki:⁴⁵

A 145. oldalon Wittgenstein így ír: „Képzeljünk el egy jelekből álló nyelvet, »absztrakt« nyelvet, olyanra gondolok, amelyik idegen számunkra, amelyben nem érezzük magunkat otthon, amelyben, ahogy mondanánk, nem gondolkodunk..., és képzeljük el ezt a nyelvet egy mondhatni egyértelmű – az ábrázolandók perspektivikusan festett képeiből álló – képanyelvre történő fordítás által értelmezve.” A 163. oldalon két föltűnő megjegyzés: „Bármilyen képe lehet: ha a kép fogalmát megfelelően kiterjesztjük.” És: „A gondolkodás egészen képek rajzolásához hasonlítható.” A 164. oldalon ezt olvassuk: „ahhoz, hogy a kép mondjon számomra valamit, nem szükséges, hogy reá tekintve szavak jussanak eszembe. Mert hiszen a képnek kellene a közvetlenebb nyelvnek lennie.” A 165. oldalon következik: „A kép

▼

43 Ezen olvasatot erősíti az Ördögkakat bevezetőjének következő gondolata is: „A szavak azért vannak, mert különben nem tudnánk egymásnak mit mondani. Mikor rájöttem, hogy a rajzok is, rajzolgatni kezdtem.”

44 Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Grammatik*, = *Schriften 4.*, szerk. Rush Rhees, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1969.

45 Az oldalszámok Wittgenstein *A filozófiai grammatika* című művének oldalaira utalnak.

tehát önmagát mondja nekem. – S hogy mond nekem valamit, az abból áll, hogy benne tárgyakat ismerek föl valamely jellegzetes csoportosításban.”⁴⁶

A fenti összegzésből az *Ördöglakat* vonatkozásában egyrésről a gondolkodás és a képek rajzolásának paralel működését tartom kiemelt fontosságúnak. Tandorinál hasonló analógiára találhatunk az „Egy gondolkodás atlasza” megnevezésben. Másrésről a rajz közvetlensége, nyelvhez nem mérhető és át nem fordítható voltának gondolata mutat rokonságot. Vélekedésem szerint ennek okán lehet olyan magas fokú sűrítettségre képes a rajz és az írás együtteséből összeálló rajzvers.

A következő két alkotás szintén az elmúlás témaköréhez kapcsolódik. Míg az „Egy léggömb, egy sóhaj elszáll” fő szövege egy dühtől fűtött kijelentés jelen idejű távozására utal, addig a *Síri visszhang* halál utáni múlt idő bölcsességével vall a „semmiről”.



Az *Egy léggömb...* érdekessége, hogy az *Ördöglakat* többi versétől eltérő a központi monogrammotívum vizuális megjelenítése. A t és d közös szárából egy (bezáratlan) égbe mutató hegyesszögű háromszög keletkezik, amely türe emlékeztető formája okán a vers terében tartja a léggömb kipukkadásának vibráló feszültségét. A szófelhő lufivá transzformálása és szaggatottsága révén távolodásra, elmúlásra utaló vonala is eltér a kötet megszokott ábrázolásmódjától.

A *Síri visszhang* esetében nem egyértelműen eldönthető, hogy a lap tetején vagy a lap alján lévő sor tölti-e be a cím szerepét. Jelen esetben ez azért tekinthető jelentős kérdésnek, mert amennyiben *Az Úr Szavát* vesszük kezdőpontnak, annyiban a td monogram átalakul az Úr jelölőjévé, és ezzel a szövegbuborékban lévő idézet az

▼

46 Nyíri Kristóf, Képek mint eszközök Wittgenstein filozófiájában = Világosság 2002/1., 5–21.

isteni igét képviseli. Ha a *Síri visszhangot* tekintjük a rajzvers címének, akkor a „Na ugye, a vége után mégse lett semmi...” ironikus mondatkezdemény a sírkő mögül visszaszóló td szövege. Ez esetben az Úr válasza csupán jelölve van, azonban valójában tartalmilag kitöltetlenül marad. Meglátásom szerint az utóbbi tekinthető az érvényes értelmezési útnak.

A monogramversek alcsoportjának elemzését két irodalmi természetű mű bemutatásával zárom. Különösen hangozhat verselemzések kapcsán külön kitenni az irodalmi jelzöt, azonban az *Alsom egy verset*, valamint a *MÉGIS-FÜGGELÉK* esetében azért tartom említésre méltónak, mivel autopoetikus elemeikkel a kötet egészének megírtságára, alkotásmódjára vonatkoztathatóak.



Alsom egy verset

92/06

„Ez szellemkönyv volt.”



(fü-kellék)



lovaknak és angyaloknak

06/07

Az *alsom egy verset* a (fentebb már említett) *Versreszelővel* mutat rokonságot, hisz mindkettő a vers működésének elemi részét próbálja megragadni, amit a ritmusban talál meg. Míg a *Versreszelő* jellemzője, hogy a versteremtő lüktetést létező és fiktív verslábakkal fejezi ki, addig *Az alsom egy verset* szófelhőjének négymorás verslábai között csak daktilussal, anapestussal és amphibrachyssal találkozhatunk. A hosszú és rövid szótagokat jelölő képletek erőssége, hogy zeneiségük mellett erős vizualitást is hordoznak magukban. Tulajdonképpen úgy tartalmazza a líra alapvonásait, hogy verbális tartalma közben „üresen” marad – így a jelentés (a befogadó aktív szerepének követelményével) a hangzósság és képiség kettőséből teremődik meg. Mit mond el mindez a versírásról? Az *alsom* kifejezés az alkotói folyamat spontaneitását emeli ki, hisz akkor inkább csak álmaink „rabjai” vagyunk, mint irányítói. Ezt alátámasztja a ’60-as évektől induló, posztmodernben csúcsosodó világ- és nyelvfelfogásban megmutatkozó átalakulás, melynek során a nyelv (uralhatatlan) alkotótársként lép a költő mellé. Bókay Antal azt írja a posztmodern poétikáról, hogy a „megjelenítő-megjelenített viszony radikálisan véletlenszerűvé válik, azaz olykor elcsúszik egy mélységesen fragmentált valóság

leképzése irányában, máskor megszűnik mindennemű megjelenítés, és a nyelv a maga materialitásában működik, illetve maga a hang, a beszélői hozzáállás lesz változékony. Az egész jelentérendszer meghatározó pozíció ilyenkor olvasatívá válik, a hermeneutikai-grammatikai megértés retorikailag felülíródik.⁴⁷

A *MÉGIS-FÜGGELÉK* felé se lehet a megszokott hermeneutikai-grammatikai szemlélet felől közelíteni. A többi monogramvershez képest meglepően sok szöveges elemet tartalmaz, melyek széttartó jelentésréteget ragadnak meg. Egy független művel kapcsolatban támasztott prekoncepciónk, hogy a kötet vége felé (a záróverset követően) helyezkedik el, azonban az *Ördöglakatban* középen kap helyet, ezzel is jelezve, hogy ne a köznapi jelentést várjuk tőle. A címként értelmezhető sor körüli vonalak egy szögre felakasztott tábla körvonalait adják ki, amely így tautologikusan jeleníti meg a függelék (mint kifüggesztett dolog) jelentését. Emellett egy hangzáson alapuló szójáték is társul mellé: „függelék” – „fűkellék”. A zárójelben jelzett fű, valamint a monogramot közrezáró fűcsomórajzok Tandori visszatérő motívumai, melyek gyakran a sakkversekre és a lómotívumra való utalást is magukban hordozzák.

Zárómondatában egy ajánlást tartalmaz a mű, ami meglátásom szerint nemcsak az adott oldalra érvényes, hanem az egész kötetre vonatkozatható, hisz már a fentebb említett *Mondókában* is kulcspozícióban jelent meg az ördöggel ellenpontoszó angyal kifejezés („Ördöglakat, / angyalhinta: / van-e rá tinta?”). Ezenfelül szintén autopoetikus gesztusként értelmezhető az idézőjelben szereplő kezdőmondat („Ez szellemkönyv volt.”), mely analógiát mutat a kötet „gondolat-atlaszként”⁴⁸ való definiálásával, valamint a benne szereplő alkotások konceptuális művészetként való értelmezésével.

Összegzés

A kézi rajzból és kézírásból összeépülő alkotások elemzése során igyekeztem tartani magam Fried István (dolgozat elején idézett) meglátásához, miszerint a kötetben szereplő rajz- és szövegpárosok nem adnak könnyed azonosítási lehetőséget, így az első értelmezési lehetőség elfogadása helyett mélyebbre kell ásni, hogy feltáruljon a valós jelentésréteg. A Héri- és monogramtéma körüljárása után úgy vélem, az *Ördöglakatban* lévő rajzversek kettős kódolásuk és fogalmi természetük révén a konceptuális művészethez közelítenek a leginkább. A metafora szerepébe lépő képi jelek sokszor tautologikusnak tűnhetnek, azonban a szoros „olvasat”

▼

47 Bókay Antal, *A líra az ezredfordulón – poétikaelméleti szemszögből*, in: *Alföld* 2000/2., 40.

48 A hátlapon szereplő „Egy gondolkodás atlasza” megjegyzés alapján.

során feltárul, hogy képesek újat mondani a már túltárgyaltnak, közhelynek tűnő tartalomról (mint például a folyóhasonlat). A kötet sajátos arculatában erős ellentét feszül, mely a kézírás (naplószerű) intimitásából és a nyomtatás révén adódó univerzalitásából, irodalmivá válásából fakad. Fried ezen egymásnak feszülést a következőképpen oldotta fel: „Amit látunk, az csak »másodfokon« Tandori Dezső kézírása, valójában e kézírás »lenyomata«, könyvterjesztés céljából elkészített változata. S ez a könyvforma, ez a bekötött, megtervezett, képszerkesztett, nyomdailag előkészített változat teszi lehetővé azt, ami önminősítésként a kötet élén áll: »50+1 év válogatása«”.⁴⁹

▼

49 Fried, *i. m.*, 101.

Bartha György

pillanatkép az útról

követem a nyugvó napot
a hágón megállok nézem a sűrűn
szerte terített fényes mészkő halmokat
meredek szakadék alján pára-felhőben
felcsillan a tenger távol úszik
kopár sziklák közt egy olajfa
elkeseredetten kapaszkodik
káprázat s satnya bükkerdőben
néhány fenyő bújik a túloldalon
előttem tükanyarjaival az út mint
kígyó siklik kabócák hangolnak
a vörösen-sárgán égő alkonyatnak

az illat

a tenger illata
végtelen csók
a ciprusok árnyékában
a tücskök csendjében

a csók
a vágy

terek

a szobrok nem repülnek
a déli harangszóra sem figyelnek
árnyékos ligetben
elhízott túlsúlyos galambok pihegnek
s a magányos szomorúfűz
lenge szoknyáját is
kurtára felvarrták

passió

föld vagy
termő föld
és bármit csinálj
ébred benned
egy csíra-gondolat
fönnyad vagy újraéled
táplálsz te termő
s kitör feltör
virágoskert
a vers

(szerelem-émlék)

a tengerparti fenyvesben
síkidéki mezei
virágok illatával telített
fürdőkendőt terítettél alá

Büky László

A zekszer és a vashatos

1. A *zekszer* szó a XIX. század közepe-vége óta olvasható a sajtóban, a szépirodalomban, megvan még a következő évszázad harmadában felében. Némelyik írás jelentését is megadja: 'hajviselet'. A szó írásképe – a korabeli (helyes)írásmódoknak megfelelően – nem egységes, van *sexer*, *sechser* – *Sechser* változat is. Néhány példa – amelyekben a szó eredetileg is idézőjelben áll – ennek szerepét ld. alább –az említett időszakból:

„– A [ruhára kiömlött] bort jobban sajnálom, mint a ruhát, – kockáztatja meg Oktáv úr *sexereit* végigsimítva” ([S.] 1888: 2018).

„Ajkán bizonyos mosoly ül, s [Adorján úr] elégedetten simogatja a füle mögül szép rendben előrefésült „*sechser*“-ét [...]” (Karczag Vilmos 1883: 167).

„Vén róka vagyok uram, szürkül már a *sexerem*, s a homlokom erősen nő [...]” (Vojtkó 1892: 2).

„Husz-harmincz esztendővel ezelőtt, a párbajok, a sárga felöltők, a piros nyakkendők és az asszonyszöktetések korában, első gavallér lehetett volna. Ma azonban egész egyénisége bántó és furcsa anachronizmusként hat, akár a monokli vagy a *sechser*-nek nevezett hajviselet” (Herczeg 1906: 2).

A szónak és -s melléknévképzős alakjának számos előfordulása van Krúdy Gyula műveiben, néhány példa:¹

– Te, már sokszor megmondtam neked, hogy nem szeretem a mindennapi embereket. Nem szeretem a lehajlós ing gallérokat, amely illeti Deák Ferencnek, a »*Zekszert*« a hajadból a füled mellett, amellyel manapság már csak Krúdy kapitány, a honvéd menedékház parancsnoka hódítgatja a nőket [...]” (Krúdy 1923: 548).

▼

¹ Megjegyzendő, hogy alább, Aranyidő című regényében a *zekszer* főnév helyett ékszer szerepel abban szövegben, amely a Nyugat folyóirat alapján van közölve (<https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>). A Nyugat másik, (<https://adt.arcanum.com/hu/>) általi szövegközlése ugyane helyen „a »*Zekszert*«” szerepel a névelővel (!), ez is előbbi téves közlését igazolja, valamint az is, hogy a regény kötetkiadásában ezen a szöveghelyen *zekszer* olvasható (Krúdy 1926: 99), hasonlóképp a későbbi kiadásokban is.

„Az egykori katonatiszt szenved bírái és a katonai, civil hallgatóságból összeve-
rődött hallgatósága előtt. Az izzadás folytán darab idő múlva olyanforma lett a
frizurája, mint az a »zekszer« nevű hajviselet, amelyet tán Pozsonyban is viseltek a
múlt században a Ledererek és más polgárok” (Krúdy 2006: 177).

„S az öregebbik Rezeda úr, miután a kincstár fránya irodáiba osztották be: bányá-
grófnak nevezte magát otthon, családi körben, valamint a sörházban, ahol a
magához hasonló *zekszeres*, Haynau-szakállas öreg hivatalnokokkal találkozott,
mert ebben a korszakban a tisztviselői karban a szakáll és hajfrizurának is különös
jelentősége volt...” (Krúdy 1931: 18).

„Lordok és baronettek, grófok és költők, versenyparipák és macska-képü, kék
szemü ladyk arcképei között, Alvinczi Eduárd budapesti kvártélyán, egy félig
kopasz, *zexeres* hajviseletü, vastag, deres bajuszu, fehér nyakkendő, Kisfaludy-
dolmányos, idős magyar úriember olajfestményü képe is helyet foglalt” (Krúdy
1916: 2).

„Az unatkozó huszártisztek már elvonultak a Ferenc József arcképe alatt felállí-
tott hosszú asztaloktól, elszállingóztak az agglegények, csupán „[...] egyetlen férfiú
üldögélt sarokasztalnál, aki nyomban talpra állott, amint Rezeda urat megpillan-
totta. Deres fejü, emlékkönyv arcú, *zekszeres* és kihült tekintetü öreges férfi volt
[...]” (Krúdy 1977, I: 261).

„Arckép-albumot lapozgattak a szomszéd-asszonyok csendes, vanília-krémes
délutánokon a kis házban. Megfakult fotográfiák sorakoztak itt a múlt időkből,
zexeres-hajviseletü férfiak, tornyos haju asszonyok, akik valaha szerepet játszottak”
(Krúdy 1921: 3).

„Tisza Kálmán a téglási kastély kertjében, az alkonyodó estében fejbólogatva hall-
gatta a *zekszeres* magyar úr panaszait” (Krúdy 1986: 144).

A szövegmetsetek egy részében – amint a fenti példaszövegekből is – tudható,
másutt az író meg is mondja, hogy valamilyen férfi hajviseletre vonatkozik a
zekszer (← *zekszer* + *es*). Vannak olyan írásai, amelyekben részletezi a hajviselet
minémiségét és az elnevezés használóinak csoportját, amelyikről az eddigi idé-
zetekből is tudható, hogy férfiak. Némelykor az eredeti szövegben valamilyen
kiemelése látható a szónak (például idézőjelben áll), amelyik éppenséggel annak
a grafikai jele lehet, hogy a megnevezés szintén valamilyen csoport nyelvhaszná-
latából van, nem általános, és amint alább olvashatni, a haját *zekszernek* fésülő
fodrászok szójárása (volt):

„Utóvégre vannak ilyen szokások, amelyek a világ haladásával kimennek a divatból, mint például a fodrozott pakonbart [’pofaszakáll’], amelyet még papok is viseltek, vagy a *zekszer*, tudniillik a fül mellett a hajnak előrefésülése” (Krúdy 1934: sine p.).

„Kecsegeorrú lakktopánja felett fehér kamásli, pertli a monokliján. Ez volt Danim, amint a pisztolyt tartotta a kezében. Éreztem, hogy le fog löni a pisztollyal, már csak azért az új hajfrizura miatt is, amelyet az Andrásy-úti borbélyok alkalmaztak fején: zsírozva, középen, egész nyakig választották el sűrű barna haját s a fülénél előre fésülték haját, *zekszer*-nek, mint a fodrászok mondták” (Krúdy Gyula 1930. V. 57: 80).

„Feje tetején a kopaszságot úgy takarta el, hogy egyik oldalról átfésülte a haját a másik oldalra, az alvégről a felvégre, mint mondani szokás. Ezenfelül „*zekszer*”-be volt fésülve a füle mellett a haja, mint azoké a drágalátos, régi magyaroké, akiket fakó arcképalbumokból ismerünk, arcképük mellett egy szalag vagy kokárda, amelyen Garibaldi vércseppje barnállik” (Krúdy 1928: 19).

A fentebbiek mellett előfordul a szó vagy annak képzős alakja más Krúdy-művekben, például: A színek is meg kell adni a magáét (Krúdy 1982: 202); Az álmok visszatérnek (Krúdy 1984: 70); Az utolsó gavallér (Krúdy 1964: 376); Szemere, de Genere Huba (Krúdy 1919: 12); Az útitárs (Krúdy 1966: 37). Krúdy írói ábrázolásának nemritkán jellemzője a szereplők hajának mint ábrázolt tárgyiaságnak (valamely más testrészének, ruhadarabjának így a nők lábának és cipőnek, a férfiak orrának sokszor színekdochés) szerepeltetése.

Némelykor a XX. században – éppen Krúdy írói munkássága idején – napi sajtóban is olvasható a szóban forgó hajviseletről, éspedig magyarázattal, hiszen ekkoriban már kiment a divatból, amint a Herczeg Ferenc főntebbi írásában már a század elején „anachrónizmusként hat”. Az alábbi újságcikk szerzője a hatos alakú hajcsomót, amely bizonyára viselője kívánságára túlságosan kiemelkedett a fülénél, bikaszarvhoz hasonlítja:

„(A 60-as évek bécsi divatja volt a haját a homlok felé fölfésülni a füleknél hatos, *Sechser* alakra. Némelyiknél olyan volt ez, mint a döfésre készülő bika sarva.)” ([N. N.¹]1924: 2).

2. A *Sechser* a hatosnak nevezett pénz német neve. Így nevezték a hat krajcáros ezüst váltópénzeket, amelyek a (pengő) forint tized részét érte. Először I. Lipót verette XVII–XVIII. században, 1849-ben szűnt meg. Később *hatos*-nak hívták a tíz krajcáros osztrák értékű váltópénzt is (ld. PallasLex. *Sechser*; *hatos*). Hat krajcárt

érő *sexer*-t említő, XV. századi végrendeletalapján is mondható, hogy a *Secher* - *sexer* nevű érme már akkor használatos volt.

„A temetésen résztvevő, gyászmisét mondó papok mindegyike 6 krajcárt (*sexer*), azaz 24 dénárt kap” (Mollay 1995: 315).

A XIX. század közepén a pénzermének a más társadalmi csoportokban érvényesülő („szerény”?) értékéről lehet meggyőződni az alábbi újságcikk részletéből:

„A császárfürdői felügyelőséget figyelmeztetjük azon tisztességes kinézésű koldusokra, kik a parton ülő, jámborabb kinézésű embereket koronkint megsarcolják. így a többi között jár ott egy igen csinos öltözékű öreg izraelita, ki elmondja, hogy kétszer égett le, nagy családja van, sat., s mikor aztán odadtad neki szerény *sexered*, (mert öltözetére tekintve kevesebbet nem is mersz adni,) akkor mosolyogva megy odább, nyilván nevetve rajtad, hogy oly jószívű könnyen hívő bolond vagy” ([N. N.2] 1864: 62).

Mikszáth egyik karcolatában az országgyűlés 1889. márciusi ülésével foglalkozva az irónia megvalósításához használja a hatos pénzermének a képviselők világában csekély értékűségének ellenkezőjére utalva:

„[...] a kedélyes nagy ember [Deák Ferenc] rendesen egy *hatost* csúsztatott a háznagy tenyerébe: »Te is gazdagodj mellettem«” (Mikszáth 1984: 122).

A pénzérme neve a magyarországi németiség körében följegyzett ún. harangbeszédben természetesen a német szóval jelenik meg:

„Budaörsi német adat szerint: a gazdag embernél „Fünfer Banknoten, fünfer Banknoten” (Ötbankós, ötbankós), a szegénynél „Sechserlein, Sechserlein” (Vashatos, vashatos) [...]” (Lukács László alapján idézi Voigt 1995: 66).

Az első világháború idején ipari és egyéb okokból számos (nemes)fém tárgyat vett birtokba az állam vagy éppen a hadsereg. A sokáig leggyakoribb ezüst váltópénzgyere olcsóbb fémekből készült, végül vasból; közben az érme neve is változott: „[Felicián] kezében kemény állomáshoz | érkezik el a kis *nikkel-hatos*” (Somlyó Zoltán 2019: 107). A korabeli sajtó beszámolt erről a hatosról, amelyet az Osztrák-Magyar Bank veretett:

„Három napja forgalomban vannak a *vashatosok* és a vasötösök. A *vashatos* = húsz fillér, a vasötös = tíz fillér. (Ugy-c furcsa, hogy a hatnak a fele öt és az ötnek a duplája hat.)” (Vulpes 1916).

Ez az érme szerepel József Attila (1984: I: 419) versében: „Mert nem kell (mily sajnálatos!) | a háborúból visszamaradt | húszfilléres, a *vashatos*.” (Vö. Molnár 2011.) A *vashatos*ról nem mint értéktelen tárgyról, amelynek említése zárójeles közbevetés a költeményben, hanem saját magáról, a társadalom által értéktelennek, érdemtelennek tartott lírai alanyról van szó – fejtegeti ezzel kapcsolatban Török (1976: 158). A *vashatos* által kiváltott és kiváltódó szimbolika máig föl-fölbukkan a magyar lírában, például így ír József Attila születésének 75. évfordulójára Csorba Győző (1980: 289):

„Szegény test! el kellett viselnie,
hogy testté váljék benne az ige.
S mikor a transzszubsztanciáció
megtörtént, s már beteljesült a szó:
az értékvesztett régi »*vashatos*«
eldobható lett, mint utálatos.”

Jobbára inkább nyelvi bravúr, mint József Attila-reminiszcencia a *hatos* Tandori Dezső (2002: 231) versében:

„Nullás lisztjében *vashatos*-por
és lándzsákkal-kiverve-bocskor
bicsaklik velencei lépcsőn
és Signoria-térbe-tépőn
Visszája mindakármi dalnak
ugar és ugrabugra parlag
s Történelmi Főalakok
viaszkorongsora forog
Emészt *vashatos*t mint nyelőgép
a kihülést átjárja hőség
Csak csitt szívem csak te szívem csitt
szavad nem jönnek kik kimentik”

Szonettkoszorúja egyik helyén két pénz mivoltát jelentékteleníti Miklya Zsolt (2015: 10):

„Húszfillér, *vashatos*, atlétatermet, | talált tárgyak, igazán semmiség.”

A *Sechser* és a *hatos* főntebbi előfordulásai is mutatják, hogy az *e* szavakkal megnevezett pénzek gyakoriságuk folytán bizonyos korszakokban közismertek voltak, vö. Káplár 1984: 92–93. A Magyar történeti szövegtárban 185 adat található ezeknek egy része a *hatos* főnév a 'pénzérme' jelentésben, az adatok egy része Arany János, Illyés Gyula, Lengyel Péter, Kornis Mihály, Mészöly Dezső, Mikszáth Kálmán, Szabó Lőrinc és mások műveiben van (ld. MTSzt.)

A hajviseletek neve sokszor valamilyen hasonlatosság megnevezése. A régi magyar (paraszti) férfi hajviselet ismerte például a *foncsik* 'megtilolt kender összefogott csomója', 'fonott kalács', a *kankó* 'háromágú karikába font haj', 'kampó, horog', a *böcök* - *bücök* 'fonálon csomó', a *csülök* '(fonálon) hurok, csomó', a *bütyök* '(fonálon) csomó', a *kacsafarkas* és egyéb neveket. Érdeemes megjegyezni, hogy egyes helyeken a középben elválasztott előhajat hullámosítva, kicakkozva, *kigarasolva* (Tura), még inkább sodorva (Háromszék vm.) vagy fonva, bucsárral (Békés vm.) a hátihajhoz fogták [...]" (Flórián 1997: 711).

A férfi hajviseletek (is) többnyire valamilyen divat követését mutatják, amely nem jár együtt a mindennapi élet gyakorlati hasznosságával, mint például az egyszerű csomóba kötött hajjal. A VI. Henrik idejében alapított Eton College-ban tanuló arisztokrata ifjainak hajviselete lett az ún. Eton frizura, amelyik a női divathajra is hatással volt ország szerte 1920 után rövid, lesimított, fiús alakítással; nevének eredete ugyancsak foglalkoztatta a közvéleményt (vö. B. J. 1925).

Az angol The Beatles popzenekar tagjainak (*gombafejűek*) korukban (botrányosan) hosszú hajviseletét – *beatlesfrizura* - *gombafej*, vö. Hoffman 1996 – világszerte követték az 1960 utáni évtizedben.

Vidal Sassoon (1928–2012) angol fodrász neve ugyancsak hajviselet-elnevezés, illetőleg hajvágásmód megnevezés lett a magyar csoportnyelvben (*szaszon*) a XX. század vége felé, az ő módszerével férfi hajat is vágtak és vágnak. Hasonlóképpen divatozott Marlon Brando amerikai színész hajhordása is, ennek készítmódja:

„[...] a férfiak is ollót, csaknem teljesen, mellőzik, helyette fésűvel és borotvával történik a hajvágás, igen érdekes módon. [...] Nagyobb városainkban – így Noviszádon is – a fodrászok igen eredményesen próbálkoznak az új hajvágási technikával" ([N. N.] 1960).

3. A hajviseletnek *Secher* – *zekszer* – *zexer* nevet adni több okból lehetett. I. Ferenc József fiatalkori képein megfigyelhető a fül mögül előre fésült hegyesre alakított frizurarészlet. Lehetséges, hogy az ő utánzása teremtett Bécsben divatot, amelyet idővel magyarok is követtek (ld. File 2021). A hajtincs kanyarított alakja a *hatos* számjegy írásképeinek hajlított vonalára hasonlít. Ez adhatta a megnevezést. A fön-

tebb idézett N. N.² tárcájában az álkoldus „szerény sexer”-t kap. A zekszerdivat bécsi kialakulásakor még ezüst hatost kaphattak a fodrászok (borravaló gyanánt).

IRODALOM

- B. J. Az Eton-frizura. *Zalai Közlöny* LV. 225:3. (1925. X. 2)
- Csorba Győző 1980. Stációk. *Jelenkor* XXIII. 4: 289–289.
- File 2021. < File: Franz Joseph I of Austria Bauer color lithograph by and after Bauer, dated 1848 by artist; oval bust portrait in uniform and orders.jpg> (2021. XII. 24.)
- Flórián Mária 1997: A férfiak haj- és fejviselete. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.) *Magyar néprajz* I–VIII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988–2011. IV: 709–711.
- Herczeg Ferenc 1906. A szép ember. *Az Ujság* IV. 289: 1–3. (1906. október 21.)
- Hoffmann Ottó 1996. *Mini-tini szótár – A mai magyar diáknyelv szinonimaszótára*. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központ, Pécs.
- József Attila 1984. [Ime, hát meglettem hazámat...]. *Összes versei* I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Kritikai kiadás.) 419–420.
- Káplár László 1984. *Ismerjük meg a numizmatikát*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Karcszag Vilmos 1883. Az élhetetlen. *Koszoru – A Petőfi-Társaság heti közlönye* I. 11–12: 167–168, 181–185. (1883. március 18., 25.)
- Krúdy Gyula 1916. Három ezüst lakat. *Pesti Napló* LXVII. 114: 2–5. (1916. április 23.)
- Krúdy Gyula 1919. Szemere de genere Huba. *Pesti Futár* XII. 584: 11–16. (1919. IX. 9.)
- Krúdy Gyula 1921. A bácsika. *Magyarország*, XXVIII. 172: 3–3. (1921. augusztus 5.)
- Krúdy Gyula 1923. Aranyidő. *Nyugat* XVI. 6: 361–375.; 7: 482–545; 8: 547–575.; 8: 548.
- Krúdy Gyula 1926. *Aranyidő–a templárius. Két kisregény*. Grill Károly Könyvkiadóállalata, Budapest. (A toll mesterei.)
- Krúdy Gyula 1928. Valakit elvisz az ördög. *Pesti Napló* LXXIX. 218: 19. [20. rész.]
- Krúdy Gyula 1930. Álarcos hölgy. *Budapesti Hírlap* V. 57: 80. (1930. március 9.) [V. fejezet: Kosztka Emil.]
- Krúdy Gyula 1931. A kékszalag hőse. *Pesti Napló* LXXXII. 68: 18., 24. (1931. március 24., március 25.)
- Krúdy Gyula 1934. „Zónás atyafiak”. *Magyarország* XV. 73 (= 3916): sine pagina. [1–2.] (1934. április 1. (Húsvéti melléklet.)
- Krúdy Gyula 1964. *Jockey Club. Hét kisregény*. Magvető, Budapest. 375–382.
- Krúdy Gyula 1966. *Az útítárs – N. N. (Két regény)* Magyar Helikon, h. n. [Budapest.]
- Krúdy Gyula 1977. *Utazások a vörös postakocsin* I–II. Regények. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Krúdy Gyula 1982. *Uő Delikatesz. Válogatott elbeszélések 1926–1930*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 202–207.
- Krúdy Gyula 1984. *Magyar Tükör. Publicisztikai írások 1894–1919*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 68–71.
- Krúdy Gyula 1986. *A XIX. század vizitkártyái. Portrék. Tiszáék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 133–152.

- Krúdy Gyula 2006. Szépasszony férje... Regény 1925-ből. In: *A vörös postakosi és más elbeszélések*. Kossuth Kiadó, h. n. [Budapest.] 177.
- Miklya Zsolt 2015. Georgikon. *Hitel* XXVIII. 1: 54–60.
- Mikszáth Kálmán 1984. A „Ház”. *Cikkek és karcolatok* 28.. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Kritikai kiadás. Összes művei 78.
- Mollay Károly 1995. Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere (1483-1489). *Soproni Szemle* XLIX. 4:289–316.
- Molnár Péter 2011. Numizmatikai vonatkozások József Attila költészetében és önéletrajzában. *Az Érem* LVII. 2: 44–45. 5. j.)
- MTSzt.= Magyar történeti szövegtár: <<http://www.nytud.hu/hhc/>>
- [N. N.¹] 1924. A tegnap emberei. I. A tréfák mestere. *Váci Hírlap*, XXXVIII. 12: 2–2. (1924. március 9.)
- [N. N.²] 1864. Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok* I. 214: 62.(1864. IX. 20.)
- [N. N.³] Ujdonságok a férfi hajviseletben *Magyar Szó* 1960. XII. 27, XXVII. évf. 33 (= 4909): 11.
- PallasLex. = *A Pallas nagy lexikona* 1–18. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1893–1900.
- [S.] 1888. Uzsonna-gavallérok *Fővárosi Lapok* XXV. 275: 2018–2019. 2018. (1888. október 5.)
- Somlyó Zoltán 2019. A titkos írás. In: *Nyitott könyv*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadóvállalat. (Somlyó Zoltán összes művei. Verses regények, 3.) 75–141.
- Tandori Dezső 2002. Vashatos. *Holmi* XIV. 2: 227–231.
- Voigt Vilmos 1995. A harangok szava Európában. *Létünk* XXV. 1–2: 63–68.
- Vojtkó Pál 1892. Fritz ur. *Pesti Hírlap* XIV. 182 (=4856): 2–3.
- Vulpes 1916. A vashatos. *Az ujság* XIV. 217: 10. 1916. augusztus 6.

Bíró-Balogh Tamás

József Attila és Rátz Kálmán kapcsolatának történetéhez

Egy újabban előkerült dedikációról

Az antikvarium.hu 2021. június 6-án zárult 13. Dedikált könyvek és kéziratok online árverésének 91. számú tételeként lehetett licitálni József Attila *Külvárosi éj* című kötetének egy dedikált példányára.

Nem egy „szép” darab. A kötet fedele hiányzik, címlapja foltos, töredezett sarkú és szakadt is, zöld ceruzás rájegyzés és lila tintás bélyegző is „tarkítja”, gerincét három ragasztószalagos amatőr javítás erősíti, gyakorlatilag ez tartja egyben ezt a kilencvenéves tárgyat. Látszik rajta az idők nyoma, és hogy „története van”. Ráadásul valaki még át is festette a dedikáció első három sorát: József Attila haránt irányú fekete tintás írását kézzel átírta. És ez utóbbiból származott a dedikáció háttérkutatásának nehézsége: a kék tintás „címet” Szabó Kálmán: ilyen nevű személyt kellett keresni József Attila kapcsolathálózatában. Egészen addig, amíg az igazságügyi írásszakértői vizsgálat meg nem állapította, hogy a dedikációt átfestő személy nem szolgai hűséggel másolt, hanem ténylegesen is átírta József Attila ajánlását, aki valójában – és a vizsgálatok után „jól láthatóan” – Rátz Kálmánnak adta könyve dedikált példányát.

Ez viszont egyértelműsítette a helyzetet. Mert bár a dedikáció címettje kevésbé ismert alakja a magyar művelődéstörténetnek, ugyanakkor a József Attila-szakirodalom nagyon is számon tartja. Rátz, azon túl, hogy Radnóti Miklósné találó szavaival „sokat vitatkozó haverja volt Attilának”,¹ ezekben a vitákban a költő ideológiai világgépét – egy rövid időszakban – alakító-befolyásoló személy lett.² Jelentőségét és hatását ugyan többen vitatják,³ az azonban bizonyos: ma már ő is megkerülhetetlen alakja a József Attila-életrajznak.

Az előkerült dedikáció kettejük kapcsolattörténetének dokumentuma. Így szól:
Rátz Kálmánnak / barátsággal és szeretettel. / Bp. 1933. febr. 11. / József Attila



1933 első hónapjai József Attila rosszabb periódusai közé tartozik: anyagi nehézségekkel és egészségügyi gondokkal küzdött – erről Babitsnak írt segélykérő



1 Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló. 1935–1946*. Sajtó alá rend: Ferencz Győző, Nagy Zsejke. Bp., 2014. Jaffa II: 149.

2 Lengyel András: *József Attila „nemzeti szocialista” epizódjáról*. Forrás, 1995. júl. 63–71. = *Uő: A modernitás antinómiái. József Attila-tanulmányok*. Bp., 1996. Tekintet Könyvek. 105–119.

3 Lásd pl.: Tverdota György: *A modernitás antinómiái*. Lengyel András: *A modernitás antinómiái. József Attila-tanulmányok*. Holmi, 1997. aug. 1168–1176.

levelében részletesen beszámol,⁴ kommunista szervezkedés miatt éppen peres eljárás folyt ellene (is), ugyanakkor viszont a politikai baloldalról megrendelt levágó kritikát kapott a *Külvárosi éj* című kötetére, és a Szántó Judittal való kapcsolata is bizonytalanná vált.

Ebben a nehéz helyzetben ismerkedett meg Rátz Kálmánnal. Erről a „baráti” kapcsolatról ma sem tudni mindent, mindenesetre József Attila két, hozzá elég közel álló kortársa (a sógora és az élettársa) is egybehangzóan emlékezett vissza erre a periódusra és az ekkor föltűnt Rátzra. Bányai László már 1943-ban megjelent könyvében leírta, hogy a költő „ekkoriban ismerkedett meg dr. Rátz Kálmánnal, akinek félelmetesen gazdaságosan adagolt műveltsége, akarátának józansága s a kettő közlésének szilárdsága olykor egészen gyerekesen elálméklodtatta Attilát. A Bucsinzky-kávéházbeli gyakori együttléteink alatt és azután is kihatólag Rátz Kálmán egyénisége mély benyomást gyakorolt Attilára. És pedig tagadhatatlan jóirányban. Rátz Kálmánnak ugyanis nemcsak a tudása és érdeklődési köre haladta meg az átlagos színvonalat, de nyíltan vallott elvei is szokatlanok, újszerűek voltak. Attila sokáig annak az embernek a mintaképét látta benne, amilyennek ő a felvilágosult elméjű középosztályt szerette volna látni. Ez a személyi varázs annyira lényegbevágó volt, hogy ennek hatása alatt Attila egy időben még a Rátz Kálmán által képviselt politikai törekvésekkel is kacérkodott.”⁵

Ezt erősíti meg Szántó Juditnak az 1940-es évek végén keletkezett memoárja, amely azonban csak jóval később jelent meg (a jelen téma szempontjából releváns részletek 1972-ben): „És amikor minden talaj kifutott alóla, tele egyéni sérelmekkel, nyílt bizalommal hallgatta Rátz Kálmán társadalmat alakító új felfedezését, hogy a nemzeti kommunizmus tudja megmenteni a bukástól az országot. [...] A Bucsinzky kávéházban gyakran üldögéltünk Rátz Kálmánnal, [...] nagytudású ember volt. Szerette Attila verseit és látta Attila elesettségét. Attilával a baloldal sem törődött eléggé. Rátz arról kezdett beszélni Attilának, hogy az ország veszendőben, háború előtt állunk, kellene valamit csinálni Magyarországon. Meg kellene teremteni Magyarországon a Nemzeti Kommunista Pártot. A nemzeti öntudatot kell a népekben felébreszteni. Azt akarta, hogy egy ilyen megalakítandó pártnak majd Attila legyen a titkára. [...] Attila beleesett valamibe, amit ha valaki értően meg tudott volna világítani előtte, választ adott volna Attilának. Nem külön nemzeti kommunizmussal, ahogyan Rátz felvetette, állást, hivatalt ígérve annak a József Attilának, akinek ebben az időben alig volt értő barátja.”⁶

▼

4 József Attila levelezése. Sajtó alá rend.: Stoll Béla. Bp. 2005. Osiris. 392–393.

5 Bányai László: *Négy szemkört József Attilával*. Bp., 1943. Körmeny. 168–169.

6 Szántó Judit: *József Attiláról*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Vértes György. Kritika, 1972. júl. 2–19.

Rátz Kálmán (1888–1951) katonatiszt, közíró, politikus volt. Részt vett az első világháborúban, orosz hadifogságba esett, ahonnan visszatérve a forradalmak ellen állt ki, így a Tanácsköztársaság ideje alatt is börtönben ült. Ennek bukása után azonban tevékenyen részt vett a hazai belpolitikában, és az irredenta mozgalom egyik vezetője lett. 1932-től bizonyosan Gömbös-párti politikus, 1935-től országgyűlési képviselő, de 1939-től már nyilaspárti színekben. Később azonban ebből is kilépett, és németellenes platformot szervezett. 1944-ben ezért a németek letartóztatták és elhurcolták, de sikerült visszatérnie Magyarországra, ahol bujkálni kényszerült. 1948-ban emigrált, Svájcban halt meg 1951-ben.

József Attilával Agárdi (Danczinger) Ferenc ismertette meg. A kutatás eddig úgy valószínűsítette, hogy a költő és a katona megismerkedése talán 1933 tavaszára tehető, ez a most előkerült dedikáció alapján – mint az időrendben első kapcsolattörténeti dokumentum közöttük – pontosítható. Ez az ajánlás bizonyítja, hogy 1933. február 11-én már bizonyosan ismerték egymást, sőt az ajánlás megszövegezése („szeretettel és barátsággal”) arra utal, hogy a kapcsolat még ennél is korábbi keletű. Ugyanakkor az is beszédes, hogy az 1932 októberének közepén megjelent kötetből Rátz csak hónapokkal később kapott példányt; megismerkedésük tehát e két időpont közé tehető, inkább a februári dátumhoz közelítve. (Hiszen Rátz *nem korábban* lett a dedikáció címzettje.)

A Rátz Kálmán-kapcsolat több aspektusból is fontos következményekkel járt. Rátz politikai nézeteit egy rövid időre József Attila is magáévá tette, és ennek következtében született meg [*A nemzeti szocializmus*] című esszétöredék és *A csodaszarvas* című vers. Utóbbi a József Attila-kutatásnak csak „keresztje” (több évtizede próbálják meg keltezni),⁷ az előbbi viszont igazi „aknája”: egyik értelmezője szerint József Attila jobbra, illetve szélsőjobbra „csúszásának” dokumentuma,⁸ más értelmezés szerint viszont éppen hogy a balról (szélső)balra irányé.⁹

A most előkerült dedikáció fontos darab: a kapcsolat kezdetét dokumentálja. Jelenleg ez az egyetlen ismert dedikáció, amit József Attila adott Rátzknak. Emellett csak a költő saját kézzel írt címjegyzékében maradt fenn Rátz neve, címe és telefonszáma.



Rátz Kálmán azonban „képben maradt” József Attila halála után is. Ott volt a költő hamvainak 1942. május 3-i budapesti újratemetésénél. Ezt Radnóti Miklós is



7 Lengyel András: „A József Attila-filológia crux-a”. *A csodaszarvas datáláshoz*. Forrás, 2021. 9. sz. 52–64.

8 Lengyel András: *József Attila, Rátz Kálmán és „A nemzeti szocializmus”*. Forrás, 2002. dec. 96–124. = Uő. „Gondja két a gondolatban”. *Az értékező József Attiláról*. Szeged, 2005. Tiszatáj. 133–182.; vő. Uő: *Még egyszer József Attila 1933-as kisiklásáról*. = „Gondja két a gondolatban”, 183–193.

9 Tverdota György: *Balról balra. József Attila és a nemzeti kommunizmus*. In: *Száz rejtély a magyar irodalomból*. Főszerk.: Halmos Ferenc. Bp., 1996. Gesta. 172–173.

feljegyezte naplójába: „Rátz Kálmán is itt van a nyilasaival. Hisz valamikor sakkozott Attilával a Japánban”, viszont mivel a lapok nem írták meg az újratemetés időpontját és így csak kevesen tudtak róla, eltűnődött azon, hogy vajon „ki értesítette Rátz Kálmánt?”¹⁰ Ez egyrészt jelenleg megválaszolhatatlan kérdés, ugyanakkor az sem lehetetlen, hogy éppen Szántó Judit szólt az egykori barátának. Ő korábban sem volt az exkatonának ellenszenves: még József Attila életében megpróbált rajta „segíteni” titokban: „Rátz Kálmán a Bucsinszky kávéházban telefonszámát Attila jelenlétében, az asztal alatt nyújtotta át nekem”,¹¹ és az is adatolt, hogy Rátz még 1944-ben és 45-ben is írt levelet a költő volt élettársának.¹²



A könyv további sorsáról szakaszos információk vannak. Rátzot 1944-ben a németek letartóztatták és elhurcolták, visszatérése után bujkálni kényszerült, majd 1948-ban előbb Ausztriába, majd onnan Svájcba emigrált. Ingósága, illetve azok feltehetően nagyobb része így több időszakban is szétszóródhatott. Ahogy Lengyel András írja erről: „Rátz Kálmán lakását ugyan 1944-ben, illegalitásba vonulása idején kirabolták, iratai egy része tehát nyilván megsemmisült. Emigrációba vonulása-kor azonban aligha vihetett ki magával minden könyvet, iratot, személyes holmit. Ami itthon maradt, az – jó esetben – akár ma is meglehet valamelyik rokonánál.”¹³

Nagy valószínűséggel ekkoriban kerülhetett ki a dedikált *Külvárosi éj* is a könyvtárából. Hogy pontosan mikor és hogyan, nem tudjuk. Az bizonyos, hogy a következő felbukkanásakor már Hajdú-Bihar megyében egy magánkönyvtár része volt. A kötetben több helyen látható egy bélyegző, benne az SzJ monogrammal. Ez a betűjel Szabó Jánost takarja, a könyv időben ezeddig utolsó tulajdonosának édesapját, aki olvasott és könyvszerető ember volt, és egy kis faluban még magánkönyvtárat is üzemeltetett ismerősei számára. (Erre utal a kötet címlapjának jobb felső sarkában a kék ceruzával írt 21-es könyvtári sorszám.) Ekkortájt történhetett meg a dedikáció részleges átfestése: Szabó János lánya, saját elmondása szerint, kisgyermekkorában maga festette át „játékból” saját családi nevére Rátz vezetéknevét – névgyakorlásból és gyermeki „áttulajdonításból”: mintha József Attila az ő egyik családtagjának adta volna a könyvet. Ahogy az igazságügyi írásszakértői tanúsítvány írja: „Megfigyelhető, hogy a kézírás szövege [...] részlete kék színű tintával át van rajzolva, többségében követve az eredeti írásvonalat. / A »Szabó« vezetéknev esetében a kék színű tinta jobban elfolyt a papíron, mint a többi írásrészlet esetében, így az eredeti vonalak csak töredékesen láthatók [...]. / A »Szabó«



10 Radnóti Miklós: *Napló*. Szerk.: Ferencz Győző. Bp. 2018. Magvető. 251.

11 Szántó Judit: I. m.

12 PIM V. 4333/23

13 Lengyel András: *Ki volt Rátz Kálmán? A József Attila-életrajz egyik fehér foltjáról*. Népszava, 1998. nov. 14. [Mell.] II.

vezetéknév és környezetének mikroszkópos, digitális színszűrésével, a színek erősítésével, illetve elhalványításával láthatóvá vált, hogy a »Szabó« vezetéknév alatt a sötétebb, szürkésfekete eredeti vonalak intenzíven kirajzolódnak, melyek »Rátz« vezetéknévet tartalmaznak.” Az eredeti „kézirásszöveget, dátumozást és aláírást [...] József Attila költő írta”.¹⁴

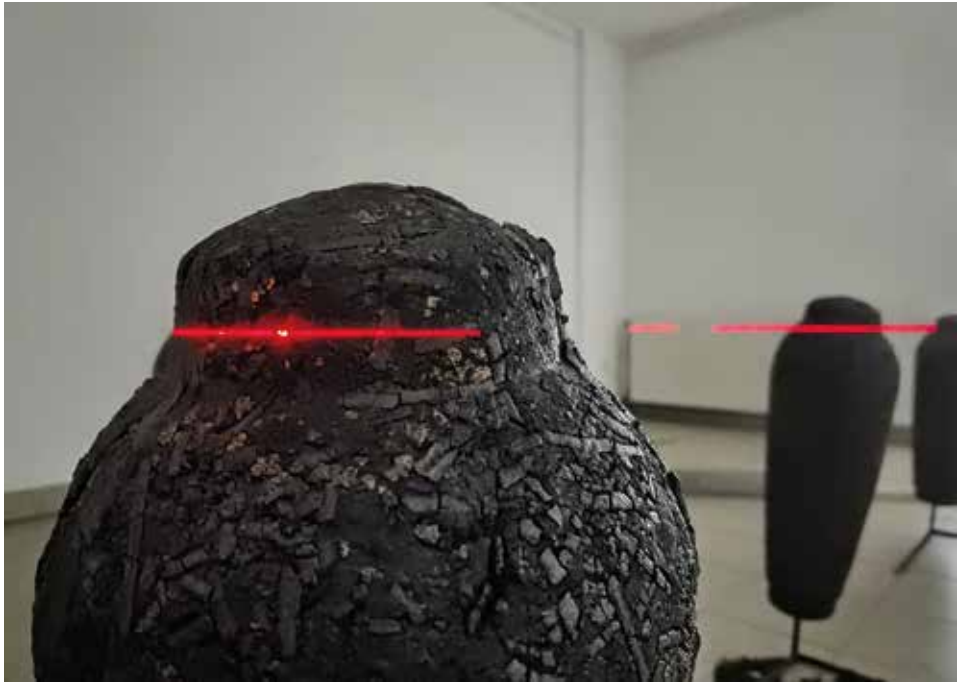
Ez az „átíró” eljárás azonban egyedi eset, még József Attila kapcsán között sem. A Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi Juhász Gyula *Késő szüret* (1918) című verseskötetének József Attila számára dedikált példányát (PIM B. 4895), ahol a címlapra ceruzával írt szerzői ajánlást („József Attila öcsémnek, / fundamentális szeretettel / és konkrét reménységgel / Szeged, 1925 / Juhász Gyula”) valaki az idők során részlegesen „átírta”, hogy a sorok jobban látszódjanak. Közös a két „javításban” az is, hogy a dedikáló személy aláírása mindkét esetben érintetlen maradt.



¹⁴ Szilágyi Lajos igazságügyi írás-, nyom- és okmányzakértő Szeged, 2021. ápr. 24-én kelt Írásszakértői véleményének (4/2021.) eredeti példánya a könyv új tulajdonosáé, másolata birtokomban.

































Novák Piroska

Végül is megnyugtató?

Kontor Enikő *Vízszint* című kiállításáról

„A tengelyek mozdulnak.
A nyugodt víztükör felületével
paralel vonalban
zajlanak az események.
Ettől lesz kerek,
és végül is megnyugtató
az eredmény.”
Kontor Enikő

Kontor Enikő keramikusművész *Vízszint* című tárlata, amely április végén nyílt meg a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek – Nemzetközi Kerámia Stúdió Kápolna Galériájában, az alkotó eddigi életművének legnagyobb vállalása, legösszetettebb műve.¹ Ez az összetettség nem csupán a kiállított munkák műfaji sokszínűségében, hanem értelmezésük egymásnak ellentmondó üzeneteiben is megnyilvánult.

Elsőként a kiállítás címével és a néhány sorból álló szabadverssel találkoztunk a meghívóban. Ez az alkotói processzus, jelesül, hogy verseket, illetve lírai-leíró címeiket társít plasztikáihoz, igen jellemző Kontor Enikőre. 2016-ban, a budapesti Museion No. 1 Galériában rendezett, *Esetleg rét* című egyéni tárlatán is így tett.² Tavaly pedig az újraindított pécsi Országos Kerámiaművészeti Biennálén első díjat nyert *Lehel* című sorozatához mellékelte műleírás helyett egy szabadverset keretként, avagy az értelmezést segítő rekvizitumként.³

▼

1 Kontor Enikő *Vízszint* című kiállítása, Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek – Nemzetközi Kerámia Stúdió Kápolna Galéria, Kecskemét, 2022. április 29. – május 13.

2 „Fű, fa, virág, váza, ember. Esetleg rét.
Ki kit hová visz? Én kézen fogva megyek.
Nem magány. Nem, ez nem az.
Nem rossz – nem jó.
Nem szabad – nem fogoly.
Nem – ez nem. Csak komoly.”

Forrás: Kontor Enikő *Esetleg rét* című kiállítása, Museion No. 1 Galéria, Budapest, 2016. július 12. – július 29.

3 „Van, ahol szökik a levegő, és ugyanonnan jön a fény.
Lélegzik, szuszog, nedves.”

Kontor Enikő téri helyzeteket, látszólag semmitmondó eseményeket rögzítő *Vízszint* című verséből egy installáció született, amely a Kápolna Galéria terét szó szerint szét akarta feszíteni. A fehér és szürke árnyalatai uralta galériateret szinte teljesen kitöltötte egy sarkainál elforgatott, szabályos négyzet alakra formált, jó arasznyi vastag, sötét és zsíros termőföldhalom. Ebből tíz darab, magas, nyúlánk edényforma nőtt ki, mindegyik enyhe fokban megdőntve a függőleges síkból. A fedeles urnákra, kanópuszedényekre, archaikus vázákra emlékeztető plasztikák kerámiából készültek, formába préseléssel. Több különböző, magastüzü agyagból formált testükön jól látszódtak az összeillesztések barázdái, melyeket az alkotó nem dolgozott el, inkább kiemelt, növelve ezzel rusztikus, drámai és földöntúli megjelenésüket. A tárgyak formára azonosak, zavarba ejtő dőlésszögük is egyforma, felületük azonban a különböző anyaghasználat és a magas hőmérsékletű, fatüzeléses égetéstechnika használata miatt, eltérő és egyedi. Az installációt csupán az egyik sarokba állított reflektor világította meg éles szögben, sűrűfényben. Az így keletkező, zsibbasztó félhomály kiemelte azt a vörös lézercsíkot, amelynek eredői a terem másik két sarkában elhelyezett szintezők voltak. A vibráló, vékony csík végigfutott körben a falakon, érintve a tárgyakat, kiemelve magas fedelüket, épp a váll és a nyak találkozását hangsúlyozva. A víz szintjét jelezve. A külső teremben fotónagyítások, az installáció építéséről, a lebegés titkáról, a vaslábakra helyezett plasztikákról. Az ún. kápolnában pedig rövid mozgóképeket vetítettek végtelelítő: vörös fények, a vasmegmunkálás csengő hangjai, monoton koppanások, esőcseppek landolása. Ezek a kísérőműfajok – fotónagyítások és videótűdök – az installáció mellett, a vershez hasonlóan, csupán rekvizitumként működtek, erre utalt téri elválasztásuk is.

Kontor Enikő egy mesterséges, ezért nyomasztó, sőt fojtogató világot teremtett meg. Ez az univerzum mintha a víz alatt létezne, mi nézők pedig a mélységből, a tengerfenékről szemlélnénk a nyugodt víztükör felszíne alatt paralel vonalban zajló eseményeket. Mit is látunk magunk előtt? Talán egy évezredekkel ezelőtt elsüllyedt hajó roncsait, épen maradt antik kerámiákkal, melyek az áramlatok

*Beleheli a hideg szobát, az ablakokat is, esetleg más.
Átjárja közben a fény, ami úgy közlekedik benne,
mintha nem lennének határai.
Talán tényleg nincsenek.*

*Úgy szól, hogy csak felhangja van.
Egy darabig mindenestül érdekes,
pedig csak fény és levegő áramol benne, ő maga mozdulatlan.
Aztán egyszer csak kilehel,
elsötétül minden, és
fénye szétszalad a világban.”*

Forrás: Kontor Enikő *Lehel* című plasztikasorozatának leírása, bővebben lásd:

NOVÁK Piroska (2021): Újrarendített hagyomány. Országos Kerámiaművészeti Biennálé 2021, Pécs. In: *Magyar Iparművészet*. 2021/5., 2–8.

irányába álltak, és amelyeknek felületét a sós tengervíz kezdte ki, korall- és szivacs-állatkák telepei vették birtokukba. Vagy a kreált jelenet nem is a bűvárrégészet, hanem a hadászat témaköréből való? Amit látni vélünk, azok talán kilövésre váró bombák, szabályos rendben telepített aknák, a lézer pedig a célzásra utaló eszköz. Kontor Enikő ezúttal művészeti, aktuálpolitikai, esetleg kinyilatkoztatásként funkcionáló kritikát fogalmazott meg installációjával?

Kézenfekvő lenne a keramikus alkotását a művészetvilág for-profit intézményei, a galériák és a műgyűjtők ellen lázadó land art műként értelmezni. Ezt a vélekedést erősíti, hogy az installációt nehezen lehetett körbejárni, a földmező egyes sarkai szinte érintették a galéria falát, ezért át kellett rajtuk lépnünk. Az átlépés aktusa közben talán sokunk fejében megfordult, hogy mi is lázadjunk fel: tapossuk szét a tökéletes, éles sarkokat, rúgjunk, vagy egyenesen gyalogoljunk bele a földbe, hogy a kerámiatárgyak közvetlen közelébe juthassunk. Nem ezt sugalmazza, nem erre biztat az alkotó az élénk állított akadályokkal? A dekonstruktív gondolatot gyorsan elhessegetjük magunktól, amint újból észrevesszük a vörösen világító, megálljt parancsoló lézercsíkot. Nem érhetünk a tárgyakhoz! Erre figyelmeztetett egy, az előtérben elhelyezett fotográfia is, melyen fekete-fehér sziluettek látszódtak: egy emberi kéz mutatoujja közelít az egyik edény tetejéhez. Soha nem éri el, a pillanat kimerevített. Mi sem jutunk közelebb a kerek és megnyugtató eredményhez. A művész versének sorai minduntalan vissza-visszacsengenek az értelmezés során: a néző tekintete és gondolatai újra és újra visszaugranak a falon olvasható szavakhoz.

A tengelyek mozdulnak. A megdöntött tengelyű tárgyak hétköznapi világunk természetes mederben való folyását kérdőjelezik meg. A megnyújtott, antropomorf vázaformák akár stilizált emberalakok is lehetnének, akikre baljós, vörös célkeresztek szegeződnek. Az Ukrajnában zajló kegyetlen és elnyomó háború törékeny áldozatai lennének ők? A térbe szabott szűk installáció, a drámai fények, akár egy háborús film művi, pszeudo-díszleteit is megidézhetik. Ebben az esetben a lángoló színekben tobzódó fotónagyítások és mozgóképek standfotókként és werkfilmekként, sőt háborús tudósításokként is értelmezhetők. A sötét földtónusok és a kiontott vér színeinek kontrasztja disztópikus, pokolbéli tájat idéző, drasztikus és fullasztó, menekülésre késztet. A termőföld ellentéte a háború pusztítása, élet és halál örök érvényű körforgása. A gondolat ugyan kerek, mert önmagába visszatérő, ám a látvány egyáltalán nem megnyugtató.

A különböző értelmezésekben rendre felbukkanó ellentmondások Kontor Enikő alkotói módszerének immár jellemző, visszatérő elemei. Plasztikasorozatának robusztus, geometrikus formáit, éles sarkait, sokszor finom, bársonyos olajra ku foltokkal lágyítja, vagy a tűz lángjaival pecsételi, máskor áttörésekkel juttatja lélegzetvételhez. Alkotásai saját belső feszültségeinek megtestesülései, meditatív és magánmitologikus feldolgozásai, terápiás gyakorlatai. Súlytalan verseiből kibom-

ló, súlyos szobrai, önarcképei, lelki rezdüléseinek keretei. Ám e keretekben mindig relativizál, tárgyai soha nem beszélnek, soha nem állítanak, inkább csak kérdeznek a víztükör felszíne alól, halk, érthetetlen nyelven. Akár díszhalai műtermének két akváriumában.

Utóirat, avagy versre verset:

*„Az ember is csak belül hullámoz,
de külsőleg tükörsima,
a rövidujjú kék ingéből nem
igen látszik ki a szívizma.
Pedig rövid az emberi ing
és nagyon hosszú a szív,
mely nehezen tűri,
hogy az életkörülménye egy kicsit passzív.”*

Parti Nagy Lajos: (*navigare neszesser est*)
részlet

Gyenesei József

A Kecskeméti Központi Szeszfőzde létrehozása és korai évei

A központi szeszfőzdek

A főzőkészülékek (kisüstök) nagy részének hadicélokra történő igénybevétele, majd végleges átvétele már 1915-ben megtörtént, a szesztermelésre meghagyott üzemi berendezéseket pedig a javadalmi hivatalok felügyelete alatt a településeknek adták át.¹ Az állam a termelők szabad főzési jogának megvonásával fokozottabb ellenőrzést gyakorolt a párlatok előállítására felett, növelve ezzel a költségvetés bevételeit, amelyre a háború mértéktelen kiadásai miatt szükség is volt. A pénzügyminiszter ugyanakkor a gyümölcspálinka-főzésből elérhető haszonból valamelyest a termelőket is részesíteni kívánta, ezért határozott 1916 őszén a központi szeszfőzdek felállításáról, amelyeknek a létrehozására – a magánvállalkozásokat megelőzve – a községeknek, illetve a termelői szövetkezeteknek adott elsőbbséget.² Az előírások értelmében a központi szeszfőzdek a piaci árhoz képest magasabb összegért voltak kötelesek a főzési alapanyagokat a gazdáktól átvenni, bár az így megállapított ár még mindig alatta maradt a reális értéknek. Ez az új konstrukció végső soron az üzem tulajdonosait kecségtette jelentős haszonnal. Tovább javította a létrejövő központi szeszfőzdek versenyhelyzetét, hogy jogosultak voltak állami segély igénybevételeire, és az ágazatban kizárólagosan gyakorolhatták az átalányadózást, illetve emellett még a termelt szeszből a megszokottnál nagyobb mértékű ún. leengedési jog illette meg őket.³ A felsorolt számos előny mellett ugyanakkor csak kevés kötelezettséget írt elő a jogalkotó számukra. A központi szeszfőzdek elsősorban voltak jogosítottak és kötelesek a város területén termelt összes, szeszfőzésre, valamint szilvalekvár készítésére alkalmas szilvát és szilvacefrét összevásárolni és szilvapálinka főzésére vagy szilvalekvár, esetleg aszalt szilva készítésére felhasználni. Az üzemek emellett kiterjeszthették tevékenységüket a törkölypálinka, „cognac”, seprőpálinka és más gyümölcspálinka készítésére is.

▼

1 1915. évi 4700 eln. 20/b., illetve 10 297 eln. 20/b. HM. rendeletek, 2849/1915. ME. rendelet.

2 A központi szeszfőzdek létrehozására vonatkozó előírásokat a 116 300/1916. PM. számú rendelet tartalmazta.

3 A jogszabályok alapján a szokásos 25% helyett 30%-os leengedési jog illette meg a központi szeszfőzdeket.

A kecskeméti üzem megalapítása

A *Kecskeméti Híradó* 1916. október 30-ai számában jelent meg az a tájékoztatás, miszerint a törvényhatósági bizottság az aktuálisan kivetendő póttadókról szóló előterjesztésben a központi szeszfőzdenek a város által történő felállítása kapcsán még úgy foglalt állást, hogy „esetleg”, illetve „a normális állapotok helyreállítása előtt meg nem valósítható”. A cikk beszámolt arról is, hogy ezen értesüések nyomán határozott úgy a gyümölcsstermelőket tömörítő Gazdasági Egyesület, hogy ha a város rövid időn belül nem kíván lépni az ügyben, úgy törvényi jogosultként szövetkezeti alapon az egyesület fogja megalapítani a jövedelmezőnek ígérkező üzemet.⁴ Hasonló tartalmú híradás látott napvilágot a *Kecskeméti Napló*ban is.⁵ A *Kecskeméti Újság* két nappal később viszont már cáfolta a fentieket: „Kecskemét város vezetősége az idevonatkozó kormányintézkedések életbeléptetése után nyomban eljár a pénzügyminisztériumban jogainak biztosítása végett, s hivatalos helyről nyert értesüléseink alapján a központi szeszfőzdeket Kecskeméten hatósági felügyelet alatt leendő felállítására már folynak az előmunkálatok. Teljesen téves és alaptalan tehát az a híradás, mely az egyik hetilapban jelent meg, hogy a város nem akar belemenni ebbe az új vállalkozásba, s így annak a lapnak e tényhez fűzött konklúziója is hamis vágányra szaladt.”⁶ Lehet, hogy a sajtó tudósítói értették félre a városatyák korábbi szándékát, lehet, hogy az változott időközben, mindenesetre a törvényhatósági bizottság november közepén tartott rendkívüli ülésén, ahol a városi költségvetés deficitjének rendezését tűzték kizárólag napirendre, már úgy foglaltak állást a képviselők, hogy a település bevételeinek növelése érdekében tervbe veszik az üzem létrehozását.⁷

A központi szeszfőzde felállításának ügyét az 1916. november végi rendes közgyűlésen tárgyalta első ízben a testület. A kapcsolódó napirend hangsúlyozta, hogy a város közönségének elsőrendű kötelezettsége minden olyan alkalmat megragadni, amellyel a település jövedelmét törvényes keretek közt növelheti, a pénzügyminiszteri rendelet előírásai szerinti vállalkozás pedig előreláthatólag jelentékeny jövedelmet fog biztosítani az üzemeltetőnek, így a kínálóknak lehetőségükkel élni kell. Ezért a bizottság: „Kecskemét th. város, valamint [a] vele határos Lajosmizse, Kerekegyháza, Izsák, Alpár és Kécske területére, amennyiben ezen községek maguk vagy járási körzetük önálló központi szeszfőzdet felállítani nem szándékoznak, Kecskemét székhellyel egy városi üzemben tartandó községi központi

▼

4 „A kecskeméti központi szeszfőzde”. *Kecskeméti Híradó*, 1916. november 20. 2–3.

5 „Központi szeszfőzde.” *Kecskeméti Napló*, 1916. október 31. 3.

6 „Központi szeszfőzde.” *Kecskeméti Újság*, 1916. november 1. 2.

7 HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 231/1916.

szeszfőzde felállításának engedélyezését kérelmezi...”.⁸ A testület a működéshez szükséges okirat beszerzésével, valamint a létesítésre előirányzott félmillió korona fedezetének előteremtésével a városi tanácsot bírta meg.⁹ A város közönsége által benyújtott kérelem mellett további négy beadvány érkezett a Budapestvidéki Pénzügyigazgatósághoz a Kecskemét törvényhatóság területén felállítandó központi szeszfőzde engedélyezésére vonatkozóan. Igényt nyújtott be a hatósághoz Nagy Mihály Zöldfa utcai szőlőbirtokos, Haraszti Antal Csányi úti kereskedő, Kecskeméti Herz cége, valamint az Első Alföldi Cognacgyár Rt.¹⁰

Néhány nappal később egy rövid cikk jelent meg a *Kecskeméti Híradó* hasábjain, amely a szövetkezeti eszmét méltatta és a mezőgazdasági termelők összefogásának szükségessége mellett kardoskodott, egyúttal a kecskeméti gazdákat illetve kritikával, akik a pálinkafőzés kapcsán nem éltek törvény adta lehetőségükkel, elmulasztva ezzel a saját egzisztenciális helyzetük javítása érdekében megtehető lépéseket: „... [a központi szeszfőzdet], amelyet szerte az egész országban szövetkezeti alapon keltenek életre, csak a mi termelőink vágták el maguk alatt a fát s odaajándékozták a városnak. Sőt még ünnepelték is érte a városi vezetőséget, amiért ezt a nagy perspektívájú vállalatot a kezükből kiütötte s a maga szempontjából mindenesetre érthetően és méltánylandóan a városnak szerezte meg. Persze, a keddi közgyűlés óta itt is, ott is hullnak már a könnyek. Nem is tudtuk valójában – mondják – mit áldoztunk fel! De nem ám! Máskor, gazduraim, jobban kell figyelni az idők intő szavára! A központi szeszfőzde által egész, sokat sújtott szőlősgazda osztályunk hasznót látott volna s így némileg ellensúlyozhatta volna ez utóbbi évek rossz terméseit. Most a város kasszájába fog menni mindez a pénz, ahol ugyan szintén jó helyen van, meg szükség is vagyon rá, csak hogy a városnak ezer más lehetősége van (vagy volna) jövedelmei fokozására, minthogy ezt a szövetkezeti úton való létesítésre egyenesen predestinált vállalatot vonja magához.”¹¹ Ennek kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy Kecskemét környékén a létrehozott központi szeszfőzdek java része valóban szövetkezeti formában alakult meg, ugyanakkor országos

8 HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 237/1916. A határozatban említett községek mindegyikében létrejöttek az önálló központi szeszfőzdek szövetkezeti formában, Izsák kivételével, ahol a részvénytársasági formát választották az érintettek.

9 Uo.; A közgyűlési határozatból az is kiténik, hogy a szesztermelésnél nyert hulladékok további feldolgozását végző üzem alapítása is tervben volt.

10 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 1627/1917.

11 „Szervekedjünk, szövetkezzünk”. Kecskeméti Híradó, 1916. december 4. 2.; Egy hónappal később a Kecskeméti Napló is ugyanezt a mulasztást róta fel a helyi gazdáknak: „Itt arról volt szó, hogy a kisgazdákat, akik a kisüstök megszüntetésével, régi szerzett jogaikat minden néven nevezendő kárpótlás nélkül veszítik el, valamiképp mégis kártalanítsuk! Azzal, hogy azon üzem nyereségéből, amely az ő kisüstjét elnyelte s amely megfosztotta őt a kisüstön kifőzött pálinkája értékétől, üzletrésze arányában mégis csak kájon valamiképp.” „Másutt és nálunk”. Kecskeméti Napló, 1917. január 3. 1.

viszonylatban a települések által alapított üzem több volt.¹² A lapban közzétett bírálathoz részben mégis jogos volt, ugyanis ha Kecskeméten is a szövetkezeti forma valósul meg, azzal a termelők némi kompenzálást nyerhetnek volna néhány évvel korábban elvesztett főzési jogukért cserébe.

A pénzügyminiszter 1917. május 11-én kelt határozatával engedélyezte a Kecskemét város területére kiterjedő központi szeszfőzde felállítását a város részére, amelyhez feltételül szabta az üzem csatlakozását a Fructus Szövetkezethez,¹³ emellett felhívta a várost arra is, hogy új vállalkozása működjön együtt Kecskeméti Herz cégével, amely a gyümölcsök iparszerű kifőzését már korábban is végezte a városban.¹⁴

A javadalmi bizottság június 4-ei jelentésében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a létesítendő központi szeszfőzde részére nem szükséges azonnal önálló telepet építeni. A terület az új üzem korábban már megszűnt magánfőzdek kibérrendő épületeiben, illetve a város ilyen céllal működtetett ingatlanaiban javasolta elhelyezni. A konkrét elképzelések között a ballószögi szőlőszövetkezet helyiségei, illetve Kovács Mihály ágasegyházi, Kláber Mór klábertelepi, valamint a város szikrai szőlőtelepén lévő lepárlók szerepeltek. A bizottság a cég indulásához 200 ezer korona alaptőkét javasolt megállapítani.¹⁵

A pénzügyminiszter azon feltételének, mely együttműködésre kötelezte a létesítendő központi szeszfőzdet Kecskeméti Herz cégével, sajátosságosan igyekezett megfelelni a város, ugyanis az új üzem vezetésére a szóban forgó vállalkozót kérte fel, aki válaszában jelezte, mely kondíciók teljesülése esetén tudja vállalni a feladatot: „Tekintetes Városi Tanács! Rövid úton vett felszólításra, tisztelettel van szerencsém ajánlatomat a következőkben közölni: A központi szeszfőzdeben feldolgozandó nyersanyagok bevásárlása és a vállalat kereskedelmi részének irányítása, vezetése körül kifejtendő működésemért, azon egész időre, míg a város központi szeszfőzdei vállalkozást folytat, kérem, a mindenkor tiszta haszonnak a 30%-át. Cégem egyik tagja, a vállalat eredményes működtetése érdekében, szakismeretét, munkáját és agilitását, szívesen bocsájtja rendelkezésre. Cégemnek, eddig is gya-

▼
12 Lásd a 8. és 13. lábjegyzetet! A Kalocsai Törvényszék illetékességi területén alakult központi szeszfőzdeket is szövetkezeti formában jegyezte be a cégbíróság. Ezek nevesítve a következők voltak: Kiskőrösi Gyümölcserőrtékesítő és Központi Szeszfőző Szövetkezet, Keceli Gyümölcserőrtékesítő és Szeszfőző Szövetkezet, Soltvadkertti Gyümölcserőrtékesítő Központi Szeszfőző Szövetkezet, Dunavecsei Gyümölcserőrtékesítő és Központi Szeszfőző Szövetkezet, Érsekcsanádi Központi Szeszfőző Szövetkezet, Dunapataj-Ordas-Harta Központi Szeszfőző Szövetkezet.

13 A Fructust, a Gyümölcserőrtékesítő és Szeszfőző Szövetkezetek Központját a pénzügyi és a földművelésügyi minisztériumok, a Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, a Magyar Gazdaszövetség, a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesülete, az Országos Központi Hitelszövetkezet és a Hangya alapították 1917 tavaszán azzal a céllal, hogy a kötelekébe tartozó gyümölcs-erőrtékesítő és szeszfőző szövetkezeteknek segítséget nyújtson megalakulásukban, berendezésükben, terményeik feldolgozásában és értékesítésében, hitel- és áruüzleteik megkötésében. 1918 folyamán 293 szeszfőzde tartozott ellenőrzésük alá, melyek közül 15 állami, 100 községi és 78 szövetkezeti szeszfőzde volt.

14 HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 116/1917.

15 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 15869/1917.

korolt üzleti tevékenysége, semmi korlátozást nem szenvedhet ugyan, azonban természetes dolog, hogy haszonvágyból elkövetett, büntetendő cselekmény esetén, a város részéről, a szerződés azonnal felbontható.”¹⁶ Alig egy hónappal később írt újabb levelében Kecskeméti Herz már arról értesítette Sándor István polgármestert, hogy bizalmatlansági okok miatt nem állhat a központi szeszfőzde élére: „A pénzügyminisztérium, midőn, a városnak a központi szeszfőzde felállításának jogát engedélyezte, egyben javasolta, hogy iparkodjék céggel az engedély keretén belül megállapodásra jutni. Javasolta pedig azért, mert szakértő és gyakorlati cégnek ismer és 1855 óta jövedéki vizsgálat alatt nem állottam. Mikor a Tekintetes Tanáccsal tárgyalásba bocsátkoztam, ezt nem kizárólag anyagi érdekből tettem, hanem ambícióból is, mert meggyőződése, hogy e vállalkozást nagygyá lehet fejleszteni. A tegnapi javadalmi bizottsági gyűlés lefolyása, arról győzött meg, hogy nem bírom az összes tényezőknek teljes és osztatlan bizalmát, ami nélkül én az intézmény élére nem állhatok. Méltóztassék tehát végérvényesen tudomásul venni, hogy én a tervbe vett központi szeszfőzde vezetését vállalni egyáltalán nem vagyok hajlandó. Becsületemre jelentem azonban ki, hogy bárki legyen a vállalat vezetője, amennyiben erre fel fognak kérni, mindenkor teljes erőmmel és legjobb tudásommal fogok tanáccsal és tettel szolgálni, de csak, mint érdektelen és kívülről álló egyén, amennyiben ezen ténykedésemért fizetést nem fogadnék el.”¹⁷

Az 1917. július 31-ei közgyűlésen Angyal Vidor tisztii főügyész indítványozta a törvényhatósági bizottságnak, hogy a központi szeszfőzde szervezésével egy külön bizottságot bízson meg, tekintettel arra, hogy szerinte a városi tanács sok más teendői mellett nem fogja tudni az üzem valamennyit ügyét elintézni, így annak szeptember 1-jei indulása is kérdéses, emiatt pedig a pénzügyminiszter másnak adhatja a szeszfőzés jogát. Sándor István polgármester azonban megnyugtatta a plénum tagjait, hogy az előkészítő munkálatok rendben haladnak, és a várható késedelem miatt a város nem fog elesni megszerzett jogosultságától, így a különbizottság felállítása sem indokolt.¹⁸ Ugyanezen az ülésén a testület jóváhagyta a városi tanácsnak az üzem felszerelése érdekében tett addigi intézkedéseit is. Az emelkedő árak miatt ugyanis a tanács a közgyűlés felhatalmazását megelőzően

▼

¹⁶ HU-MNL-BKML-IV.1910.c. iktatószám nélkül.

¹⁷ HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 19 835/1917.

¹⁸ HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 170/1917; A város megrendelte a központi szeszfőzdekre vonatkozó tudnivalókat tartalmazó útmutatót, emellett tapasztalatszerzés céljából engedélyt kért a földművelésügyi minisztertől az Algyógyon működő állami szeszfőzde megtekintésére is, amely nem tudni, végül megvalósult-e.

hordókat szerzett be, emellett az államtól négy szeszmérő gépet vásárolt.¹⁹ A törvényhatósági bizottság ezen túl engedélyt adott a tanácsnak a szükséges beszerzések lebonyolítására, az üzem céljaira rendelt 500 ezer korona erejéig.²⁰

A központi szeszfőzde elhelyezésére vonatkozó, több telephelyes megoldást a tanács végül elvetette, és a helyi katonai parancsnokság részére ideiglenesen átengedett máriavárosi Sörház laktanya használatba vétele mellett döntött, lévén alkalmasabb épület nem állt a város rendelkezésére.²¹ A tárgyalat időben a város peremén, a vásártér szélén álló épület szükségmegoldás jellegét jól mutatja az, hogy az alapítók vélhetően számoltak ugyan azzal, hogy a szesztermeléssel járó kellemtelen szagok a környék lakóinak közérzetére kedvezőtlenül fognak hatni, ennek ellenére mégis a hely igénybevétele mellett döntöttek. Az állomásparancsnokszághoz intézett írtatában a tanács a felújítási munkák megkezdésének időpontját augusztus 16-ában jelölte meg, amelyhez a mérnöki hivatal végül csak szeptember elején fogott hozzá, a Kecskeméti Herz cég megbízottjának útmutatásai alapján. Ezzel egyidejűleg el kellett végezni a város határában falazatban álló szeszfőző üstök szakszerű kiemelését és beszállítását, amelyeket a Pénzügyminisztérium bocsátott a város rendelkezésére.²²

Az üzletszabályzat rendelkezései

A közgyűlés a nyár végén döntött az üzem alaptőkéről is, amelyet végül 400 000 koronában határozott meg. Ennek forrásaként a városi tőkepénzeket jelölték ki. Az igénybe vett összegek után évi 6%-os kamat fizetését írták elő az üzem jövedelméből.²³ A központi szeszfőzde szervezetéről készített szabályzat tervezete úgy rendelkezett, hogy a vállalat üzletvezető igazgatóját meghívás útján a városi tanács javaslatára a törvényhatósági bizottság választja. Ennek megfelelően a tanács Kecskeméti Herz visszakozása után Kecskeméti Adolf kinevezését indítványozta. A törvényhatósági bizottság augusztus 30-ai ülésén azonban úgy foglalt állást,



19 A tanács megbízásából Szőke Gyula javadalmi ügyvezető vásárolt a Pincszövetkezettől régi és újabb használt hordókat hektoliterenként 40 és 50 korona áron, összesen kb. 800 hl mennyiségben. HU-MNL_BKML-IV.1910.c. 20 222/1917. A szóban forgó hordók, annak ellenére, hogy közel negyvenezer koronát fizettek értük, nem voltak kifogástalan állapotban, erre utal az is, hogy a város szeptember elején a katonai állomásparancsnokságtól kért két kádárt a szükséges javítások elvégzésére. A négy, egyenként 20 hektoliteres szeszkádat Hermann János budapesti gyárából szerezték be.

20 HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 170/1917.

21 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 20 294/1917.; Az elnevezés is mutatja, hogy az épületet korábban is szesztermelésre használták, 1793-tól az 1860-as évekig a város sörfőzdéje működött benne.

22 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 21 539/1917.

23 HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 195/1917.

hogy ez a feladat hatáskörén kívül esik, így a szabályzat úgy módosult, hogy az igazgatót a szeszfőzdebizottság javaslata alapján a városi tanács válassza meg.²⁴

A közgyűlés által elfogadott üzletszabályzat rögzítette, hogy a „Kecskemét th. város központi szeszfőzdeje” cégnevet viselő vállalat a város egyéb vagyónától elkülönítve a kereskedelmi és üzleti elveknek megfelelően kezelendő. A cégjegyzést a helyettes polgármester és az igazgató együttesen gyakorolták, a kötelezettségvállalást nem tartalmazó üzleti levelezést utóbbi egyedül bonyolíthatta. A vállalat kezelése és vezetése terén a városi tanács intézkedési joggal bírt, így például a pénzügyi hatósággal és az igazgatóval egyetértőleg meghatározhatta az előállított szesz árát. A város közönsége, mint a vállalat tulajdonosa, ellenőrzési és felügyeleti jogának gyakorlására a fentebb említett bizottságot hozta létre. A tizenegy tagú testület tagja volt az előadói feladatokat ellátó igazgató, a jegyzői teendőket végző könyvelő, aki nem rendelkezett szavazati joggal, valamint a törvényhatósági bizottság hat és a városi tanács három delegáltja. Ez utóbbiak egyikének a tanács tagjai közül kellett kikerülnie, aki a bizottság elnöke volt. Ők kilencen tevékenységükért jutalékra voltak jogosultak, amelynek mértékét a tiszta haszon 6%-ában állapították meg, és egyenlő mértékben került szétosztásra közöttük. A közgyűlés által három évre választott tagoknak rendelkezniük kellett könyvvezetési ismeretekkel, valamint kereskedelmi szakképzettséggel. Az elmondottakon túl részletes előírások rögzítették az összeférhetlenség eseteit, valamint a testület összehívásának és határozathozatalának szabályait és annak feladatait: „A bizottság saját tapasztalatai és megfigyelései alapján igyekszik érvényt szerezni, úgy a műszaki üzem, mint a kereskedelmi vezetés helyességéről, felügyel, hogy a vállalati épületek, berendezések és felszerelések állandóan jókarban tartassanak, a tanács által elrendelt, vagy az üzem természetéből folyó munkálatok gondosan és az engedély feltételeinek megfelelőleg, kellő körültekintéssel hajtassanak végre.” A bizottság emellett ellenőrizte az alapanyag-beszerzéseket, azok felhasználását, a pénztár kezelését, az üzleti könyvek vezetését, a levelezést. Nem utolsósorban pedig kötelessége volt a zárszámadás beterjesztése a városi tanácshoz. A szeszfőzdebizottság legalább havonként egyszer megtartott ülésein, miután annak tagjai a helyszínen meggyőződtek az üzemi ügyek menetéről, megtárgyalták az igazgató jelentését, a tanács által ideutalt ügyeket, a tagok javaslatait, kérelmeit és panaszait, az egyes kérdésekben hozott határozatokat az ülésekről készült jegyzőkönyvben rögzítették.

A városi tanács az üzem vezetését az igazgató útján gyakorolta, akit ezen tevékenységéért – a menthető eseteket kivéve – személyes és vagyoni felelősség terhelt. Az igazgató felelt az üzleti könyvek pontos vezetéséért, irányította és ellenőrizte

▼

24 HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 196/1917.

az üzem személyzetét és munkásait, saját hatáskörben intézkedett az állagmegőrző javításokról, működéséről havi és éves jelentésben számolt be. Az igazgató legfeljebb öt évre szóló megbízatását a tanácstól nyerte el, aki így a törvényhatóság ideiglenes alkalmazottjának számított.

A vállalat alkalmazottai voltak: a könyvelő, aki az igazgatót annak akadályoztatása esetén helyettesíthette, a pénztárnok, az ellenőr és a raktárnok. Ők kinevezésüket öt évre a városi tanácstól kapták, és felelőségük az igazgatóéval megegyezett. Pontos hatáskörüket szerződésük, valamint a szolgálati utasítás határozta meg. Az alkalmazottak másik körébe az ipari munkások tartoztak (szeszfőzők, tüzelők, örök, szerelők, felügyelők stb.), akikre a gyáripari törvények rendelkezései vonatkoztak, felettük a munkáltatói jogokat az igazgató gyakorolta, de javadalmasításukról a tanács döntött.

A vállalat külön pénztárral rendelkezett, amely azonban a városi számvevőség ellenőrzése alatt állt. A pénztár két külső kulcsát a pénztárnok és az ellenőr birtokolta, a trezor kulcsát az igazgató őrizte, a másod-, illetve harmadpéldányokat a városi levéltárban helyezték el lepecsételve. A szabályzat rögzítette az üzleti év kezdetét és végét, amely július 1-jén indult és június 31-ével zárult. Az üzletszabályzat rendelkezett arról, hogy a termelők a kifőzésre szánt alapanyagait nemcsak a központi szeszfőzde telepén, hanem az üzem által létesített beváltóállomásokon is jogosultak voltak átadni, ugyanakkor az őket illető átvételi és fuvar költségedíjakat minden esetben a pénztárban fizették ki részükre.²⁵

Az üzletszabályzat elfogadását követően megalakították a szeszfőzdebizottságot, amelynek hat tagját a törvényhatósági bizottság választotta. A közgyűlés, figyelemmel az elvárt szakmai kvalitásokra, a helyi közelet prominens személyiségeit jelölte ki, Koritsánszky János, Gömöry Sándor, Tormássy Ferencz, Mayerffy Zoltán, Fuchs Samu és Szőke Gyula személyében.²⁶ A városi tanács delegáltjai Dékány László helyettes polgármester, az igazgatóság elnöke, Györffy Pál főjegyző és Zimay Károly tanácsnok voltak.²⁷

Az első termelési év

A központi szeszfőzdebizottság első alkalommal 1917. szeptember 5-én ülésezett. Az ülést ünnepélyesen Sándor István polgármester nyitotta meg, aki felszólalá-

▼

²⁵ HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 22.402/1917.

²⁶ HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 196/1917.; Koritsánszky János az alföldi homoki szőlőtermesztés egyik úttörője, a kecskeméti nagy szőlőtelep (később Miklós Állami Szőlőtelep) létesítője és vezetője, Gömöry Sándor a Nagytakarek titkára, Tormássy Ferencz háztartási alszámvevő, Mayerffy Zoltán szappangyáros, az ipartestület elnöke, Fuchs Samu textilkereskedő volt.

²⁷ Zimay Károly 1922 és 1934 között Kecskemét polgármesteri tisztségét töltötte be.

sában kérte a testület tagjait, hogy az üzem érdekében a legnagyobb odaadást és buzgóságot fejtsek ki. A városvezető ekkor kérte fel Kecskeméti Adolfot az új cég üzletvezetésére. Az újdonsült igazgatót 20 000 korona tiszta jövedelemig 20%, azon felül 15% jutalék illette meg a szeszfőzde kereskedelmi vezetéséért. A raktárnoki állásra Tóbel Ferenc pénzügyi szemlést neveztek ki 6000 korona törzsfizetésért, amelyet lakhatási támogatással toldottak meg. A bizottság az igazgatót bízta meg, hogy a könyvelő, a pénztáros és az ellenőr személyére tegyen javaslatot.²⁸ Így az említett alkalmazotti álláshelyek betöltése is hamarosan megtörtént, bár nem minden felhang nélkül. A könyvelői állásra igaz, írtak ki pályázatot, a beadási határidőt azonban irreálisan rövidre szabták, mindössze négy nap állt a jelentkezők rendelkezésére, amely a szükséges okmányok beszerzésére aligha volt elegendő. A három jelentkező közül könyvelőnek Lukács Etelt, ellenőrnek Demcsák Ilonkát, a pénztárosi állásra Szőke Rózsit, a központi szeszfőzdebizottság egyik tagjának, Szőke Gyulának, a javadalmi hivatal vezetőjének a lányát neveztek ki.²⁹ A helyi sajtó ez utóbbit szóvá is tette, de azt még inkább fájalta, és ez jól mutatja a kor szellemét, hogy valamennyi új posztra női munkavállalókat helyeztek: „A kishivatalnoki karban a városházán van szép számmal derék, szorgalmas, jóra való férfi. Még válogatni is lehet, a háború s az élet mutatja, hogy a férfira támaszkodik a haza és a társadalom. Először tehát azoknak teremtsenek egzisztenciát, azután a jól protezsált leányoknak.”³⁰

A felügyelőbizottság második ülésén az igazgató már örömmel számolhatott be róla, hogy alig másfél hónapnyi előkészület után hat üstöt sikerült üzemképes állapotba hozni, így november 20-án elindulhat az üzem, ami a háborús viszonyokra tekintettel elismerésre méltó teljesítmény volt. „A berendezés a pénzügyi előírásoknak teljesen megfelelően készült és a jelenlegi rézanyag és egyéb szükséges berendezési tárgyak hiánya és hozzáértő szerelők és iparosok nélkül, igazán óriási munkát kellett végeznünk, mit azon körülmény is bizonyít, hogy eddig a kerületben egy községi szeszfőzde sincs üzemben. [...] A pénzügyi közegek által megkívánt óvintézkedések annyira komplikálttá teszik az üzemet, hogy pl. a 6 üst és tartozékainak biztosítására a pénzügyőrség 150 ólomzárat alkalmazott. A pénzügyi hitelesítési munkák egy hetet vettek igénybe, a [pénz]ü[gyi]. igazgatósági felülvizsgálat és jóváhagyás ugyanannyit. Kint a bizottság tagjai a szeszfőzdében való jelenlétük alkalmával személyesen tapasztalhatták, egy szerelőnek [az] ügyetlensége vagy egy



28 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 23 308/1917.

29 „Furcsa városi pályázati hirdetés”. Kecskeméti Napló, 1917. szeptember 12. 3.; „A központi szeszfőzde nőtiszviselői.” Kecskeméti Napló, 1917. szeptember 19. 2.

30 „A központi szeszfőzde pénztárnoki állása”. Kecskeméti Napló, 1917. szeptember 14. 1.

munkásnak [a] rosszindulata hetekre akaszthatja meg a mai ipari viszonyok mellett az üzemet.”³¹

Az igazgató tételesen elszámolt a bizottságnak a városi pénztárból felvett 220 000 korona felhasználásáról is. „Ezen összegből kifizettünk 846 tételben átvett 306 454 kg törkölyért 42 874 K 75 f, kádakért és berendezési tárgyakért 39 007 kor 86 f, munkások fizetésére 3561 K 80 f, tisztviselőknek 3664 K 98 f, különféle költségekre 3540 K, postai letétre 100 K, irodaberendezésre 781 K 20 f, biztosítási díjakra 3838 K 87 f, szeszdóra befizetés 89 100, tüzelőanyag szállításra 152 K 40 f.”³²

A cégvezető javasolta a tanácsnak, hogy a Sörház laktanya éghető részeit évi 70 000 korona összegben biztosítsa, egyúttal tájékoztatta a testületet, hogy a szeszfőzde tulajdonát képező pálinkára, hordókra, kádakra, üstökre, faanyagokra ugyanezt megtette félmillió korona értékben.³³ A termelés megkezdéséhez Kecskeméti Adolf korábban 30 vagon bükkfát vásárolt Fispán Mór cégtől és a Fülöp fakereskedéstől, a november 19-ei bizottsági ülésen azonban kérelmezte, hogy a tanács a szeszfőzésre alkalmasabb, gyorsabban égő akácát biztosítson az üzem számára, a fentiekkel megegyező kontingensben.

Az igazgató a várható haszonról egyelőre nem kívánt számszerű becslésekbe bocsátkozni, arra viszont ígéretet tett, ha az üzemeltetés zavartalan lesz, a bizottság és a tanács tagjai elégedettek lesznek az elért nyereséggel. Beszámolójában kitért arra is, hogy a kifőzésre megvásárolt törköly feldolgozása az üzem minden kapacitását le fogja kötni, így a szeszfinomítás, melyre a helyi üzletek és termelők kiszolgálása miatt szükség lesz, csak másutt valósítható meg. Nevezetesen saját cégénél, ami gyanúsítgatásokra adhatna okot, illetve az Alföldi Cognacgyárban.³⁴

A felügyelőbizottság következő összejövetelét december 10-én, tehát a termelés megindulását követően alig egy hónappal tartotta. Az igazgató tájékoztatásából kiderült, hogy az üzem a vízellátás elégtelensége miatt lényegében félgőzzel működött, így naponta csak 150 mázsa alapanyagot tudott feldolgozni. A helyzet súlyosságát jelezte, hogy az üzemvezető néhány nappal később levélben is kénytelen volt felhívni Dékány László helyettes polgármester, felügyelőbizottsági elnök figyelmét a problémára: „Kötelességemnek tartom, hogy Elnök Úrral a következőket közöljem. Amit a főzde megindításának napján állítottam, most öt heti gyakorlat után, mint végleges tényt konstatálhatok, ugyanis a szeszfőzde telepén lévő két kút csak az első hat üst vízszükségletét tudja szolgálni. Azt is csak szűkö-

31 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 28 957/1917.

32 Uo.

33 A pincszövetkezettől megvásárolt hordók töredéke volt alkalmas pálinka tárolására, ezért az igazgató javasolta a tanácsnak, hogy a város vegye át ezeket, és káposztasavanyításra használja fel.

34 A hivatkozott okok miatt végül a konyakgyárral kötött a szeszfőzde vezetője szóbeli megállapodást, amely alapján igen kedvező áron, hektoliterfokokonként 40 koronáért vásárolta meg a gyár a központi szeszfőzde saját céljaira fel nem használt tömény alszeszt.

sen, és merem állítani, hogy a vízzel való takarékoság kényszere folytán, naponta cca. 40 liter szesz (kb. 1000 koronaérték) párolog el. A második 6 üst eddig üzembe sem helyeztetett, s erre semmi kilátás sincsen, mert víz nélkül a pálinkát főzni nem lehet. Hat üsttel viszont az idei nagy termés nyersanyagát kellő időre kifőzni nem lehet, ami igen kellemetlen azért is, mert mi nem készítettünk kellő időben cementgödöröket, hogy az összes nyersanyagot saját telepünkre hozathattuk volna, mert ez esetben a főzés egész nyáron át lett volna végezhető. A két főzdébe a város két vízemelő gépet állított be. Az egyikkel még ideig óráig elkínldhatunk, a másik egy percig sem működött, mert teljesen használhatatlan. Több mint négy hét előtt úgy tudom a mérnöki hivatal utasítására Konkoly gépész úr vállalkozott arra, hogy egy megfelelő Worthington gépet és kazánt állít fel a fenti két gép pótlására, hogy vízszolgáltatásunk rendben menjen, s ennek keresztülvitele 8–10 napra volt contemplálva,³⁵ addig is egy cséplőgép állítatott fel, mely naponta cca. 75 koronába kerül. Az idő múlik, s mai napig sem látom a telepen, a felállítandó vízemelőgép nyomát. Ezeket azért voltam bátor Elnök Úrnak szíves tudomására hozni, mert nem viselhetem a felelősséget oly tények konzekvenciájáért, melynek oka nem lehetek.”³⁶ Bár a városi tanács utasította a mérnöki hivatalt, hogy a szeszfőzde eredményes működése érdekében szükséges intézkedéseket haladéktalanul tegye meg, februárban az igazgató még arról volt kénytelen beszámolni, hogy a gyenge vízhozam miatt a beszállított törkölyt csak 4–8 nap várakozás után tudják feldolgozni, amelyből a szesztartalom egy része a tárolás során viszont így elpárolog.³⁷ A vízhiányt, a harmadik kút kiásása után, csak 1918 tavaszán tudták orvosolni. Alighogy ezt a problémát sikerült rendezni, újabb igényként merült fel legalább ötezer hektoliter összkapacitással bíró betonvermek kialakítása a telepre beérkező cefre fogadása céljából, illetve a lepárlás során keletkező törkölylé elvezetésének megoldása, amely addig egyszerűen csak kifolyt a telepről az utcára, kellemetlen büzt árasztva a környéken. Napirendre került a töményítőhelyiség kialakítása is, amelyre a termelt szesz helyben történő finomítása miatt elengedhetetlen szükség volt.³⁸

A felügyelőbizottsági jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy a hatóságok nagyon komolyan vették a központi szeszfőzdek kizárólagos illetékességére vonatkozó szabályokat, ugyanis amikor egy alkalommal a Helvéciai Szőlőtermelő Rt. a törvényi tilalom ellenére négy vagon szőlőtörkölyt nem a helyi, hanem a gyöngyösi szesz-

▼
35 Kontemplál: itt: tervez.

36 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 32 480/1917.

37 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 4847/1918.

38 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 7495/1918. A felügyelőbizottsági jegyzőkönyv a harmadik kút kapcsán rögzítette: „...s bár forrása nem oly bő, mint vártuk, a 6 nagy üst üzemére teljesen megfelelő, megjegyezvén, hogy a 2-ik számú kútban a víz nagy része elapadt.”

főzdebe szállított be, a rendőrség gyorsan és hathatósan avatkozott be a további jogsértés megakadályozása érdekében.³⁹ Nem maradt el a szankcionálás akkor sem, amikor Fürst Jenő ágasegyházi birtokos – annak közelsége miatt – az izsáki üzembe fuvarozta el cefrójét.⁴⁰

A jelentésekben többször olvashatunk a szabad főzési joguktól megfosztott helyi gazdák panaszairól, akik a törköly beváltási árával, annak módjával és a pálinka kiosztásával is elégedetlenek voltak, problémáik orvoslását pedig egy szövetkezeti szeszfőzde létrehozásától remélték.⁴¹ A tanács a város érdekeinek megóvása mellett a termelők sérelmeinek kiküszöbölését, a gazdaközönség szempontjainak méltányosabb figyelembevételét kérte a szeszfőzdebizottságtól.⁴² Az igazgató a többször is elhangzott „vadász” kapcsán leszögezte, hogy a központi szeszfőzde mind a törköly átvételi ára, mind a fizetett fuvardíj tekintetében a „legliberálisabban járt el” a környék üzemeivel összehasonlítva. Elmondta, hogy a Pénzügyminisztérium által meghatározott összeget minden esetben kifizették, sőt a jobb minőségű alapanyagért magasabb árat adtak, az igazgató jelezte, hogy a szállítás során is „anyagilag előzékenyeket” tanúsítottak. Hangsúlyozta azt is, hogy a gazdák részére a lehető legjobb minőségű pálinkát adták át. Fentiekben túl pedig egy hosszabb gondolatmenetben vázolta fel az üzem szempontjait: „A termelő közönség nem is zúgolódott volna, ha egy két idegenből ideszakadt egyén sértett, személyes hiúságtól és bosszúból nem iparkodott volna vállalatunkat folyton diszkreditálni⁴³ és arról hazug híreket kolportálni,⁴⁴ annyival is inkább nem, mert békében a Kecskeméten termelt törkölynek csak 5%-át, a seprőből pedig semmit sem főztek a termelők saját maguk.⁴⁵ Figyelembe veendő, hogy Kecskeméten, minden nagyobb termelő vasprésekkel dolgozik s ezidén háromszor, sőt sokan négyszer sutulták a törkölyt, tehát annak lelkét kivették. Sokan csiger bort⁴⁶ is készítettek, de mi azokat nem jelentettük fel, mert nem akartuk őket bajba hozni. Sok termelő törkölye még a költségeket is alig hozta ki, míg például Kunszentmártonban és Csongrádon 80%-kal volt a métermázsánkénti hozam jobb, mint nálunk. Figyelembe veendő az is, hogy a saját magunk által elvermelt törkölynek egy bizonyos hányada termésszerűleg elromlik. A gazdaközönség azt is vegye figyelembe, hogy míg a

▼

39 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 7495/1918.

40 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 9721/1918. Az izsáki üzem 2000 koronát fizetett kártérítésként a kecskeméti szeszfőzdeinek.

41 A korábban hozott döntés alapján a termelők a beadott törköly után métermázsánként fél liter 50 fokos pálinkát kaptak literenként, 20 koronáért.

42 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 7495/1918.

43 Diszkreditál: valakinek rossz hírét kelti.

44 Kolportál: terjeszt, híresztel.

45 „Törköly- és szilvapálinka”. Borászati Lapok, 1916. október 29. 1–2.

46 Csiger: a vízzel kiáztatott szőlőtörköly levéből erjesztett, alacsony alkoholtartalmú, borszerű ital.

háború kezdetén átalányozás mellett egy liter pálinka adója 20 fillér volt, addig ma a pálinka literje után 8 kor[ona] 25 fillér adót kell előre lefizetni. A ház átalakítása belekerült 100 000 koronába, kádakért hordókért kifizettünk 65 000 koronát. Berendezésekért 40 000 koronát, a cementgödörök is jelentékeny összegbe fognak kerülni, ezek pedig olyan kiadások, melyeket tulajdonképpen le kellene az első évben írni, s háború után új, modern főzőberendezést készíttetni, ami sok pénzt fog igényelni. Ha mindezek dacára cca. 2 ½ millió értékű áruról kb. 20%-os hasznot fogunk elérni, az nem árdrágító, hanem csak háborús polgári haszon, tehát mi a gazdaközöniséget nem nyújtuk, csak a tömegtermelés és racionális beosztás folytán megnyertük a város részére azt, amit az egyes termelő úgy sem tudott volna megnyerni. Azonkívül a kormány világosan azért adott jogot a községeknek, hogy ebből hasznuk legyen. Figyelembe veendő az is, hogy 1500 koronás faárakkal és 18 koronás napszámბérekkel kellett dolgoznunk. Háború után a pálinkafőzésnél is meg fog a konjunkturális haszon szünni, mert a legminimálisabb haszonnal kell majd megelégedni, ha tehát a jelenlegi háborús évben nem iparkodtunk volna némi tartalékra, becsületes, mindenkit kielégítő módon szert tenni, akkor [a] háború után rögtön kellemetlen súlyos helyzetbe jutottunk [sic!] volna.”⁴⁷

A május közepén megtartott ülésen az igazgató tájékoztatta a bizottságot, hogy a főzés befejeződött, pütkösd utánra már csak annak a négyvagonnyi törkölynek a lepárlása maradt, amelynek az átadásával a helveciai telep adós volt. Tájékoztatót adott arról is, hogy a Pénzügyminisztérium továbbra sem engedélyezte a barackcefre kifőzését, ezért kérte Sándor István polgármestert, járjon el az illetékes helyeken az üzem érdekében.⁴⁸

A július 7-ei ülésen Kecskeméti Adolf örömmel számolt be róla, hogy a kifőzött 18 227 métermázsa törkölyért többet fizettek a termelőknek, mint a szomszédos nagykőrösi és kiskunfélegyházi, sőt az országos sajtóban etalonként emlegetett nagyváradai üzem.⁴⁹ Az első termelési év eredményeit összegző mérleget is ezen az összegjövetelel terjesztette az igazgató a bizottság elé. A zárszámadás 1 794 762 korona forgalom mellett 519 084 korona tiszta hasznot tüntetett fel. Ebből kifizetésre került 87 862 korona igazgatói jutalék, valamint a felügyelőbizottság kilenc tagjának járó 31 145 korona. A város a fenti levonások után egy igen szép summával, pontosan 400 076 korona összeggel gazdagodott. Az üzem működésének kezdeteitől dolgozó kilenc munkás részére összesen 1000 korona értékben osztott ki jutalmat az igazgató, aki ezenfelül saját javadalmazásából további 20 800 koronát adományozott a szeszfőzde tisztviselőinek, illetve a szeszfőzde ügyeit intéző

47 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 9721/1918.

48 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 11591/1918; „A barackcefre kifőzése”. Kecskeméti Napló, 1918. július 28. 3.

49 A törkölyért métermázsként átlagban 15,15, a szállításért pedig 2,82 koronát fizetett a szeszfőzde.

városi tisztviselőknak eredményes munkavégzésük elismeréseképpen.⁵⁰ E több mint nagylelkű tetteiről a helyi sajtó is beszámolt részletesen: „A hosszú tárgysorozat során előterjesztették a városi központi szeszfőzde zárszámadását is, melyből megtudtuk, hogy ez az üzem 500 ezer koronát jövedelmezett a városnak. De megtudtunk egyebet is. Megtudtuk, hogy a szeszfőzde igazgatója, Kecskeméti Adolf a neki szabályszerűen járó tiszteletdíjának egy tekintélyes részét, 20 000 koronát ajándékképpen felajánlotta a szeszfőzde tisztviselőinek jutalékkul és ruhasegélyül. És itt meg kell állani egy szóra. Kecskeméten, éppúgy, mint másutt, számosan vannak nagylelkű férfiak, akik vagyonukból, jövedelmükből szívesen juttatnak közcélokra vagy intézményekre stb. A lapok az 5–10–100–200 koronás adományokat lelkes szavakban szokták méltatni s követendő példák gyanánt állítják a nyilvánosság elé, sokszor még akkor is, ha az illető adományozó ez ellen tiltakozik. Ámde 20 ezer koronás adományok nem fordulnak elő máshol sem minden nap, Kecskeméten pedig legkevésbé. Elvártuk volna, hogy az a közgyűlés, mely esti 7 óráig tartó ülészése alatt annyi mindentről tudott bőségesen beszélni, talált volna néhány elismerő szót annak az adománynak a méltatására, mely szokatlan bőkezűségével annyira új, annyira szokatlan a mi társadalmunkban. Tudomásunk szerint ehhez hasonló nagyobb adományt újabban csak Hankovszky Zsigmond ajánlott fel, amikor is a betegsegélyező pénztár céljaira egy nagyobb szőlőt ajándékozott. Sajnos, nálunk nemcsak az ilyenfajta áldozatkészség, hanem annak méltó honorálása is szokatlan. Amit a közgyűlés annak idején elmulasztott, íme pótoljuk most mi, amikor is Kecskeméti Adolf valóban grandiózus adománya előtt itt, a nyilvánosság mellett meghajtottuk az elismerés lobogóját.”⁵¹

Az üzemre a háború utáni termelési években még számos siker, nem kevés nehézség és megoldásra váró probléma várt, amelyek bemutatása jövőbeni írások tárgyát képezi.

▼

50 HU-MNL-BKML-IV.1910.c. 16 007/1918; A törvényhatósági bizottság július végi közgyűlésén fogadta el a szeszfőzde zárszámadását. HU-MNL-BKML-IV.1903.a. 170/1918.

51 „Amiről a városi közgyűlés hallgatott.” Kecskeméti Híradó, 1918. augusztus 5. 2.

Sümei György

Tóth Menyhért: Levelek, vallomások¹

„Boldog, ki Isten kegyelmében
Fehérre aszatja magát.”
(Ady Endre: *A patyolat üzenete*)

„Tóth Menyhért kétségtelenül a modern magyar festészet egyik legkiemelkedőbb egyénisége. És nem csak a magyar festészetben. Az európai festészetben sem tudok egy hozzá hasonló nagy egyéniséget.”
(Milan Konjovic, 1985)

A Tóth Menyhért (1904–1980) festőművész munkásságáról kiadott könyvek² egyike sem képes – valójában nem is vállalkozhatott rá – az életmű teljes körű, monografikus bemutatására. Hiszen legelőször a fennmaradt és elérhető művei összességét kellene számba venni (leírni, fényképpel is dokumentálni, ha évszám nélküli, akkor datálni stb.), s ennek alapján egy, a művek föltehető keletkezési sorrendjében összeállított oeuvre-katalógus, életműkorpusz képezhetné csak alapját a legrészletesebb, és minden műegységre kiterjedő monográfiának. A MissionArt Galéria művészettörténész tulajdonosai, Jurecskó László és Kishonthy Zsolt éltek ilyen, a Tóth Menyhért-i életmű egészét föltáró, a legapróbb részleteiben is a monografikus földolgozást végecélként kitűző javaslattal, ám a művei nagy részét őriző múzeum akkor nem volt partner ebben. Valójában nem merte vállalni e fontos, belátható időn belül bizonyosan meg nem ismétlődő, közös munka-ötlet megvalósítását. Tehát megint Tóth Menyhért, pontosabban az életmű földolgozottsági szintje és az eredeti művei lettek a kárvallottak – immár sokadszor. Pedig ezekben a művészet fontosságát kilúgozó években is bizonyos: életműve értéke növekedőben, festői attitűdje megkerülhetetlen. S nemcsak Mórahalmon, a szülőhelyén, Miskén és Kecskeméten, hanem bizonyos vagyok benne, hogy ma már Közép-

▼

¹ Az MMA Kiadónál megjelenő könyv előszava

² Bánszky Pál: *Tóth Menyhért. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata*, Bp., 1978, Supka Magdolna: *Tóth Menyhért*. Gondolat, Bp., 1990, Pap Gábor – Turai G. Kamil: *A képiró böles Tóth Menyhért*. Sztélé Alapítvány, Debrecen, 1995, ifj. Gyergyádesz László: *Tóth Menyhért*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Hanga Kiadó. Bp.–Kecskemét, 2004 (könyvtársí forgalomba nem került), Pap Gábor: *Nem múltó, szent összhang. Tóth Menyhértről – magunk között. A Képiró Böles remekművei magángyűjteményekben*. Két Hollós Kiadó, Bp., 2010., Sümei György: *Tóth Menyhért*. LHarmattan Kiadó, Bp., 2011.

Európában, vagy ahogyan Milan Konjovic 1985-ben fogalmazott: az oly sokat emlegetett Európában és az európai festészetben is.

Apropó, Miske: emlékszobának berendezett volt házát vajon látogatják-e, ismertetik-e valahol ennek a lehetőségét? Vagy – és még bőven tovább sorolhatók lennének a kérdések – ki és mit tud tenni az ellen, hogy a műkereskedelem hamisítási trendváltásába a „Tornyai János”, „Nagy István” aláírású mázolmányok mellett egyre több a „TM” szignóval jelölt, tisztességtelen nyerészkedési vágygal létrehozott, de nem Tóth Menyhért által festett „mű”.³ Ezzel egyedül az életmű nagy földolgozottságát, az oeuvre-katalógust, a köz- és magángyűjteményekben őrzött művei teljes körű publikálását lehetne szembeállítani a legerősebb érvként és cáfolatként is egyúttal. Sajnos létezik egy föloldhatatlan, súlyos paradoxon: minél jobban, minél részletesebben publikált egy életmű, annál könnyebb hamisítványokat készíteni belőle. A teljes körű földolgozottság Tóth Menyhért életműve esetében azért is fundamentális követelmény, mert a Bács-Kiskun Megyei Tanács volt a hagyaték ajándékozási kedvezményezettje, és a múzeumi kezelőjének ez alapvető feladata lenne. Igaz, hogy a hagyatéki szerződésben vállalt „önálló Tóth Menyhért Múzeum” létesítése⁴ kritériumnak sem felelt meg ez ideig a kedvezményezett, az átalakított, megyei múzeumi szervezetből újra városi intézménnyé lett Kecskeméti Katona József Múzeum és a főntartója.

Az alkotó élete utolsó évtizede szinte kiállítási diadalmenet volt: Kecskeméttől Budapestig, majd Bajától Sopronig. Utóéletében ez hatványozódott, hiszen a sevillai világhiállításra (1992) ugyanúgy eljutottak korszakos jelentőségű festményei, mint Brüsszelbe, az Európai Unió fővárosába (1999), avagy Norvégiába. Csoportos kiállításokon (Mexico, Delhi, Madrid, Lisszabon) nagy elismeréseket kapott. A lisszaboni tárlaton szerepelt művei sikerét Németh Lajos idézte föl: „külföldi kollégák is egyből speciálisan magyar alkotásoknak fogták föl munkáit. Megéreztek benne azt a valamit, azt a karakteri megjelenítést, amivel a magyar földhöz kötődik, anélkül, hogy ez tematikailag a nemzeti tradícióhoz kapcsolódóan könnyen kibogozható lenne.”⁵ A magyarországi múzeumok (István Király Múzeum, Tornyai János Múzeum, Kecskeméti Képtár, Pesterzsébeti Múzeum) teremtette bemutatkozási alkalmak mellett a műkereskedelemben is rendeztek

▼

3 Sajnálatos, hogy az egyik Tóth Menyhért-könyvben is közöltek ilyeneket: 110.: *Akácok alatt* és 139.: *Enterieur*. „Az említett kiadványban teljes bizonyossággal hamisnak minősíthető a 162. oldalon reprodukált *Táncoló virágok II. is*” – Zsellér Jenő festménybecsüs, igazságügyi műtárgyszakértő bírálatából. Ugyanitt Gajdócsi István portréjának a címe tévesen: Gajdócsi úr (160.) Supka Magdolna: *Tóth Menyhért*. Centenárium kiadás, 2004, Bp.

4 Bánszky Pál művészettörténész, megyei múzeumigazgató nem sokkal a hagyaték múzeumi átvétele után, 1983-ban „Tóth Menyhért Emlékmúzeum”-ot említ. Vö.: Forrás, 1983/9. 76.

5 Zsellér Jenő: *Az átlénygülés festője*. (Beszélgetés Tóth Menyhért festőművészről Németh Lajos művészettörténésszel). Forrás, 1985/12. 79.

műveiből kiállításokat,⁶ és nyilvánosságra kerültek jelentős magángyűjteményekben is Tóth Menyhért művei.⁷ Mindezekkel párhuzamosan, a műkereskedelem kereslet-kínálat mérlegén folyamatosan nőtt, emelkedett műveinek az árszintje. Keresettek lettek az alkotásai, elsősorban a 'fehér festmények', utolsó korszakának a művei, korlátozottabban az életmű többi rétegébe sorolhatók is, pl. a rajzai, legkevésbé a szobrai.

Népszerűségének, ismertségének a növekedése művészettörténeti jelentékenységének a szélesebb körű fölismerése és tudatosodása ugyanakkor a hagyatékát, a művei nagy részét kezelő múzeumokra hatványozottan róna föladatakat. Például olyan alapvető állagvédelmi teendők, műtárgykonzerválási kérdések merülnek föl a Tóth Menyhért-művek egy részénél, amelyek elodázhatatlanná teszik bizonyos beavatkozások minél sürgősebb megtételét. Amennyire öröndetes, hogy a Kecskeméti Képtár sokat tett az életmű megismertetéséért, legalább annyira elszomorító a művek romló állapota iránti közönye. Debrecenről Pécsig, Budapesttől Szolnokig a műtárgyakat teherautókon szállították, tengelyen rázatták sok száz kilométeren, s ezzel a művek állagát, állapotát nagymértékben veszélyeztették. Ugyanis Tóth Menyhért általában nem használt jó minőségű feszítőkereteket, blind ráákat, hanem csupán egyszerű, olcsó vakrámákat, léckereteket. A vásznak és festékek, valamint ezek hígítói tekintetében is az olcsóbbakat választotta. Így az évtizedek múlásával egyes fehér képei sárgulni kezdenek a gyenge minőségű festékek és hígítók alkalmazása miatt. Ezt a folyamatot vegyésznek és restaurátornak kellene együttesen tanulmányozni, és legalább megállítani a folyamatot a legfontosabb műveknél. A másik probléma abból adódik, hogy a vásznai nincsenek jól kifeszítve, megroggyannak, táskásodnak a kereteikben. Emiatt bármilyen óvatos csomagolás súrlódási veszélyeket rejt, mert az autentikus felületen sérülhetnek a festékcsomók, a legdurvább esetben lehullhat a festék. Erre szolgáltatott szomorú, ám figyelmeztető példát a 2011-es pécsi kiállítása, ahol a tárlatlátogatók szedték föl az egyik képről lehullott tenyérnyi festékréteget, s adták át a teremőrnek. Tóth Menyhért ugyanis egy sajátos, egyéni fejlesztésű munkamódszer szerint alkotott. Az 1960-as évek végétől az egymás után föl vitt festékrétegeket spaklival és különféle ecsetekkel egyaránt formázta, alakította, így a vászon/farostlemezt felületén vastag réteg, gyakorta festékcsomókban, kimagasló, plasztikus impasztókban megnyilvánuló faktúrák jöttek létre. Ennek a sajátos impasztónak, a művek eredeti felületeinek a megvédése elsődleges műtárgyvédelmi föladata lehetne a Tóth Menyhért gyűjtemények kezelőinek – mindenekelőtt. Van azonban jó példa is. A Pesterzsébeti Múzeumnak ajándékozott Kovács című kép pergésnek indult felü-

▼

6 Blitz Magángyűjtők Galériája, Bp., 2000. május, katalógussal; Kieselbach Galéria, Bp., 2007. VI–VII.

7 Tóth Menyhért. Válogatás az Antal-Lusztig Gyűjteményből. Vaszary Képtár, Kaposvár, 2010, Pap Gábor: *Nem múlt, szent összhang*. Tóth Menyhértről – magunk közt. A Képiró Bölcsek remekművei magángyűjteményekben. Két Hollós Kiadó, Bp., 2010.

letét restauráltatták. A pesterzsébeti múzeum mellett a Magyar Nemzeti Galéria, a Fővárosi Képtár, a Janus Pannonius, a soproni és a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum kapott még hagyatéki ajándékozási szerződéssel Tóth Menyhért-műegyütteseket azzal az ajándékozási kikötéssel, hogy a művek lehetőleg állandó kiállításaikon közönség előtt legyenek. Ám ezen kívánalomnak, a kecskeméti mellett, csak a hódmezővásárhelyi és a pesterzsébeti múzeum felel meg. (Egy-egy jelentős festménye ugyanakkor került a székesfehérvári és a szombathelyi múzeumba is.)

Tóth Menyhért írásos hagyatékának⁸ a teljessége még ismeretlen, nem kerülhetett eddig nyilvánosságra. Pedig az életmű minél mélyebb megismeréséhez, az egyes művek szellemi indítékainak, festői-alkotói szándékainak hiteles kiderítéséhez és az alkotások nemegyszer bonyolultnak tűnő rétegezettségének a megértéséhez elengedhetetlenül fontos az írásos hagyatékhoz hozzáférhetővé tétele. A Tóth Menyhért írásaiból összeállított válogatásunk azok szinte valamennyi műfajára kiterjed, kivéve itt főleg az első alkotói korszakában festményeire és rajzaira írt tömör, szentenciaszerű, zömében szakrális karakterű szövegeit.⁹ A levelezéséből az általa írott főnmaradtakhoz hozzá címzett fontos, emberi és szakmai kapcsolatait is jelző, eddig nem publikáltakat is csatlakoztattunk. Ez utóbbiak ugyanis kiállításai történetéhez, képei szállításairól, vagy éppen a tárolásukról adnak adalékokat. Sajátos együttes nála az el nem küldött, a nem postázott leveleké. Oka nemcsak a bélyegre való költség hiánya lehetett, hanem az is, hogy közben személyesen vagy üzenet formájában elintéződött a dolog, s így okafogyottá vált a megírt levél elküldése.

Már a két legkorábbi, 12 évesen édesapjának az első világháború frontjára küldött levele a vallásosságát, a szavak és kifejezések örömteli használatát érzékelteti. A főiskolás éveiből valók a tanulás, az utazások és az ő ellátása (élelem, tiszta ruha stb.) problémáit, igazolások (pl. szegénységi bizonyítvány) beszerzését foglalják elsősorban magukba, s természetesen a tanulmányaival kapcsolatos legfontosabbakat is (Vaszary mester nyugdíjazása után ki legyen a mestere, tanuló társai rajz-tiprása stb.). A gyakori költözéseiről, lakás-, illetve ágyváltásairól is tudósítja a szüleit a tanulás s az egyéni eredményei, reményei közlésével együtt. A zömmel ceruzával, olykor tintával írt postai levelezőlapjai címzése: Tekintetes Tóth István kertész úrnak, Miske (Pest megye).

A levelekből élesen kirajzolódik az is, hogy néhány művész kollégája a gondját viselte, segítette őt abban, hogy a művei kiállításokra eljuthassanak, s így a megélhetési gondjain enyhíthessen. Művészeti szervezeti tagságait is ők szorgal-

▼
8 Zsellér Jenő: *Közelítések a Tóth Menyhért-i írások és vallomások értelmezéséhez*, 1995. kézirat, Sümegi György: *Tóth Menyhért írásos hagyatéka*. Életünk, 2008/2. 46-54.

9 Sümegi György: *Tóth Menyhért pályakezde*. Cumania 13. Kecskemét, 1992. 507-555.

mazták. Ennek egyik eredménye lett szabadművelődési tanfolyam keretében a Kalocsai Képzőművészeti Szabadiskola megszervezése (1948–49.) A rajztanítást még a későbbi években is vállalta. „A lakóhelyéhez és Kalocsa környékéhez mindig hű festőművész időt szakított arra is, hogy tehetséges fiatalokat rajzolni tanítson. Kalocsa környéke gazdag népi díszítőművészeti hagyományokban. Legkiemelkedőbb helységei: Drágszél, Hillye, Öregcsertő, Homokmégy. Ezekben a községekben, és természetesen Miskén rajzsakkört vezetett. Hetenként kétszer jöttek össze a tehetséges fiatalok, akik szívesen tanultak a mestertől. Nehéz vállalkozás volt ez a részéről, hiszen kerékpárral járt át a szomszédos községekbe. A hideg téli napokon is felült a kerékpárra, hogy ne várákozzanak a rajzolni vágyó fiatalok. Később Kalocsán is alapított egy képzőművészeti kört.”¹⁰

Lejegyzett vallomásaiból, meditációs szövegeiből és önéletrajzaiból az eddigi legteljesebb válogatást adjuk közre. A meditációs följegyzéseiben, az 1930-as évtized második felében – ahogy a festményeiben is – előtérbe kerül az Isten-keresés, hitének a megvallása, a krisztusi útban egyfajta támasz és bizonyosságkeresés. A festményeire fölírt szövegekkel ezt erősíti, mintegy buzdít is velük.¹¹ Írásai sorából kiemelkedik a Kohán György festőművészről írott vallomása. Ezt megkapó közvetlensége, leplezetlen őszintesége és líraisága az életmű írásos részének kulcsdarabjává avatja. A Nagy István művészetének értékeléséről született lírai vallomásának értelmezéséhez, lehetséges motivációihoz több szempontot kell figyelembe venni. A Miskéhez és Kalocsához is közeli Homokmégyen évtizedekkel korábban tanítóként dolgozó Nagy Istvánban közeli rokoni példát látott a vidék, a közvetlen környezete vállalására. Művei pedig a maguk lenyűgöző őszinteségükkel erősen hatottak rá. Nagy István özvegyétől Baján kapott egy Nagy István-pasztellt, amelyet évtizedeken keresztül nagy szeretettel, a példának kijáró tisztelettel őrzött.¹² S mindezekon túli síkja az ő Nagy István értékelésének még az a tény is, hogy a bajai *Tisztelet Nagy Istvánnak* pályázaton, 1973-ban díjat kapott.¹³

Önálló és elkülönülő egységet képeznek Tóth Menyhért írásai között a versei. Ezek genealógiájához fontos adalékként értékelhető, hogy a számára mindig-példa édesapa amatőr verselő volt, s így a fiára is hatott. „Amikor kitört az első világháború, apámat is elvitték. Öt évig odavolt. [...] A postás megjelenése volt az ünnepnapunk: hozta apám levelét. Minden sorát, minden gondolatát versben

10 Dr. Kohány Ferencné Józsa Irén Mária: *Tóth Menyhért festőművész életútja*. Szakdolgozat. Bajai Tanítóképző Főiskola, 1979. 18. A kalocsai „városi képzőművészeti kör” vezetését Kovács László festőművész vette át tőle. Kovács László: *Az én Tóth Menyhértem*. Miske, 1987. [5.]

11 Pl. a *Megsebzett*, 1938 festményen: Én vagyok az út az igazság és az élet; *Krausz pék cégére*, 1938 k.: Sütőde Isten áldd meg a magyart Krausz Sándor sütőmester; a *Szegényember himnusza* képen: Isten áldd meg a magyart; *A jó kovács*, 1942 festményen: Istenhez minden ember mer jaj a gonosznak.

12 Ez a mű sajnos elkallódott.

13 Igaz, csak második díjat, de ő azt is Nagy István-i mércével sokra értékelte.

írta” – vallotta.¹⁴ Az egyik szellemi támogatója, Horváth József esperes-plébános ugyancsak írt és közölt verseket, övele nyilvánvalóan szót ejthettek költészetéről, fontos versekről.¹⁵ Tóth Menyhért eddig közölt versei¹⁶ mellé a töredékeket, gondolatforgácsokat, aforizmatömörségű versgyököket azért érdemes fölvenni, mert gondolkodásának mélységére, elvontságára és sajátos, egyéni képszerűségére is egyedi példákat kínálnak. Versírása festő kortársaiéhoz alig hasonlítható, hiszen például a grafikus és festő Kondorral egyenrangú, párhuzamos a költő Kondor, erős költői öntudattal is fölverte. Ezzel szemben Tóth Menyhért csupán ritkán, alkalmanként írt versszerű szövegeket. Soha nem is emlegette, hogy írt verseket, nem vallotta magát költőnek, de szobrásznak sem, noha plasztikai kísérletei az egész életművén végigvonulnak. Az ő számára a festés, festészet volt az első számú médium, primus inter pares szerepkörű. Ám a festői tevékenysége mellett állítólag tízezer művet tartalmaz a rajzoló életműve, és természetesen kisebb számú plasztikai alkotás tartozik az oeuvre-höz.

A Tóth Menyhért-dokumentumok önálló együtteseként az interjúiból közlünk válogatást, kizárólag a rövid kérdésekre és Tóth Menyhért csorbítatlan válaszaira koncentrálna. A folyóiratokban¹⁷ és önálló kötetekben kiadottakhoz¹⁸ képest a napilapok hasábjain megjelentek a Tóth Menyhért irodalomban nem hivatkozottak, ezért kevésbé ismertek. Pedig a megfogalmazott gondolatai hasonlóak a többi interjújában közöltekhez, ám néhány apróság, élet- vagy művészetbeli tény, összefüggés kizárólag ezekben kerül elő, s ezért megkerülhetetlenek a kutatás számára is. A kortársak nyilatkozataiból válogatott, kötetzáró együttesben az alkotó életére és művészetére vonatkozó legjellemzőbbeket próbáltuk egybegyűjteni. Ezek – Barcsay Jenőétől Roskó Gáboréig és Schéner Mihályéig – a kortársi alkotók értékelésének alapkövei, fundamentuma.

Élet-helyszínei közül elsőként szülőháza említendő: „Szeded alsó tanya Mórahalom 210”,¹⁹ ahonnet most először jelenik meg a római katolikus egyház szü-

▼
14 Forrás, 1971/5. 28.

15 Tóth Menyhért hagyatékában, újságkivágatban megőrződött Horváth József két alábbi verse:

Kicsi falum

Egyszer majd az őszi lombhulláskor / Elóáll még kopottan a régi barát... / Visszajön majd öreg szívvel öreg vándor / S kacagva sír örömkönnyet a határ... / Kicsi falum!... Későn lesz már!... (1935)

Megszépítő ravatal

Lészek por és hamu, / S szebb, egy gondolattal. / Megszépít mindenkit / A halál, a ravatal. (1939. jún.)

16 Tóth Menyhért: *Vestöredékek*. Közreadja: Bánszky Pál. Forrás, 1983/9. 61.

17 Pl. Kernács Gabriella: *Fehér izzásban*. Önvallomás – párbeszédben. Művészet, 1976/3. 2–4., Kovács Dezső: *A fehér szín a tartalom és az eszköz szintézise*. Új Írás, 1979/9. 36–42., Sümei György: „A szeretet emeli föl az embert”. Forrás, 1983/9. 62–68., Szuromi Pál: *Fehérlő fényözönben*. Tóth Menyhért emlékezete. Forrás, 2010. január, 42. évf. 1. sz. 67–71.

18 Csapó György: *Közelképek*. Bp., 1983. 201–205.

19 Dr. Gerle Imre kúriája mögött, az ő birtokán épített zsellérház, a Gerle-tanya. Az 1970-es évek végén-80-as évek elején lebontották.

letési anyakönyvi bejegyzése²⁰, ami pontosan megnevezi, hogy Tóth Menyhért hol született. Szülővárosának róla elnevezett könyvtára²¹ honlapján²² a helység leghíresebb szülöttjeként emlegetik. Nemes törekvése a városnak, hogy egy kis állandó kiállítással tiszteljenek Tóth Menyhért emléke előtt.²³ Tóth Menyhért interjúiból derül ki, hogy az édesapja kapásvincellér volt dr. Gerle Imrénél Mórahalmon. Idős korában is élénken emlékezett Gerle Imre húgai sárkányeregetésére s arra, hogy „a sárkány amikor fölemelkedett a kocsi elkezdett mozogni” – ugyanis az ő négykerekű gyermekkocsijára kötötték a sárkányt, s az mozgatta. S hozzáfűzi még: „Lehettem vagy hároméves”.²⁴ Mórahalomról „a szüleim Kecskemétre költöztek. Aztán Petőfiszállásra, majd végül Miskére”,²⁵ a szülei szülőfalujába. Hogy pontosan mennyi ideig élt a család Petőfiszálláson és Kecskeméten, azt nem tudjuk, föltelelezhetően rövid ideig.

Kecskemét városához, majd Bács-Kiskun megye székhelyéhez (1950-től) sok szálon, negatív és pozitív kilengésekkel kötődött Tóth Menyhért. Főiskolásként a Kecskeméti Művésztelep nyári kurzusának ösztöndíjára való jelentkezését a Képzőművészeti Főiskola Rektori Tanácsa nem támogatta.²⁶ Később, az 1970-es évtizedben dolgozott a Kecskeméti Alkotóházban. Ugyancsak Kecskeméten, Bács-Kiskun megye székhelyén történt, hogy az egyik megyei téli tárlatnak a szakmai zsűri által neki ítélt díját a hivatal nem adta ki. Ugyanekkor terjesztette róla rosszindulatú művészettörténész és helybéli, az alföldi festészet vizuális toposzaiban veszteglő festő a fehér szín kitüntetett használata miatt azt, hogy „Tóth Menyhért fogpaszta festő”. Művészete megismertetéséhez azonban nagymértékben járult hozzá: a helyi napilap, a Petőfi Népe (elsősorban Szabó János színvonalas írásaiban) és az 1969-ben indult irodalmi folyóirat, a Forrás²⁷ (először Goór Imre szerkesztő figyelméből), mindegyik fórum szívesen közölte Tóth Menyhértet. Ő a Kecskeméthez fűződő ambivalens viszonya ellenére kitartóan, több éven át kilincselte az akkori megyei múzeumigazgatónál azért, hogy az 1964-es hódmezővásárhelyi és az 1970-es Szent István Király Múzeumban, Székesfehérváron bemutatott tárlata után végre Bács-Kiskun megye székhelyén gyűjteményes kiállítása születessen. Én ennek tanúja voltam 1971-től, ám a tárlat, élete első gyűjteményes kiál-

▼

20 Római Katolikus Parókia, Mórahalom, Születési Anyakönyv.

21 Tóth Menyhért Városi Könyvtár és Közösségi Ház, Mórahalom.

22 www.konyvtar.morahalom.hu

23 Alkalmas helyiséget keresnek e célra a településen.

24 Lásd e kötet interjúi között: Kovács Dezső: *A fehér szín a tartalom és az eszköz szintézise*.

25 Lásd: Pócsik Dezső: *Beszélgetés Tóth Menyhért festőművésszel*.

26 Lásd Tóth Menyhért a Képzőművészeti Főiskola Rektori Tanácsához, 1931. június 6.

27 A Forrás folyóirat honlapján ez szerepel: „A szerkesztők rendszeresen foglalkoznak Katona József, Kodály Zoltán, Tóth Menyhért szellemi örökségével”. www.forrasfolyoirat.hu

lítása csak 1974-ben valósult meg. Ez lett nyitánya és erjesztője a következő, itthoni (közülük alapvető a Múcsarnok 1976-os gyűjteményes tárlata) és sikeres külföldi bemutatkozásainak. S ugyancsak ettől számítható a Bács-Kiskun Megyei Tanács évenkénti kétszázezer forintos Tóth Menyhért-műtárgyvásárlása, ami erősítette az alkotó elhatározását, hogy életműve javát a Bács-Kiskun Megyei Tanácsra és múzeumára hagyományozza. Ugyanez az 1974-től évenként megisméltendő műtárgyvásárlás anyagi biztonságot jelentett az alkotónak s egyúttal megalapozta a Tóth Menyhért Emlékmúzeum egyedülálló gyűjteményét.

A 20. századi magyar képzőművészet geográfiai térképére Tóth Menyhért írta föl, égette be szeretett faluja, élmény- és ihletforrása, Miske nevét. „Ez a falucska gyökere mindennek” – vallotta.²⁸ Zárásul, csak dióhéjban idézzük föl a falut, ahol Tóth Menyhért háza Tóth Menyhért Alkotóházaként kis válogatást mutat a műveiből, és látogatókat fogad. MISKE Kalocsától délkeletre fekszik, északról Drágszél, északkeletről Homokmégy (ott tanított két évig Nagy István festőművész) és Császártöltés, keletről Hajós, délről Dusnok, délnyugatról Fajsz, nyugatról pedig Bátya határolja. A középkorban volt Miske nevű falú, s a török hódoltságban is létezett, amikor is kincstári birtokként magasabb rangú törököknek adták bérbe. Elnéptelenedett, Miske nevű pusztájára Buda visszafoglalása után Csáky Imre kalocsai érsek 1718-ban 30 magyar és szlovák családot telepített Nyitra és Trencsén vidékéről (az alapítólevél kelte: 1719. március 12.) A lakosság középbirtokos és szegényparaszt. Ez utóbbiak a kalocsai érsek cselédei, arató- és cséplőmunkásai. A két világháború között – felismerve a szövetkezés előnyeit – szarvasmarha-hizlalási- és fűszerpaprika-termelési társulást hoztak létre. Főleg fűszerpaprikát, majoránát (a Tóth család is), búzát és takarmánynövényeket termeltek. 1945-ben földreform, 1948-ban megalakult az első termelőszövetkezet. Az 1970-es népszámlálás szerinti lakossága 2398 fő (ma 1956 állandó lakosa van).

Tóth Menyhért évtizedeken át élte a miskeiek életét: aratott, paprikát és majoránát termelt, és szobafestőként is dolgozott. Éjszaka és szabadidejében rajzolt és festett. A közvetlen környezete az ő alkotótevékenységét jobbra értetlenül, esetenként gúnyosan szemlélte.²⁹ Ám az ő türelmes, a kritikát, az egyet nem értést, sőt, az értetlenséget is a maga módján kezelő s megbocsájtó magatartásával kiegyenlítette, feleltette ezt. Egyéniségének a határozott és magabiztos művészi elhivatottsága mellett talán ez a legföltűnőbb emberi, humánus oldala, amit a

▼
28 Lásd a megjelenés előtt álló kötetben Szabó János: *Tóth Menyhért fehérsége*.

29 Bizonyos értelemben a csúfnevei is ezt fejezik ki: Pinkász (= festő) Menyhér, Pajesz (= nagyhajú) Menyhárt, Menyukó.

fizikai esendősége (múlába, szemproblémája) és mély, egyéni vallásos/misztikus elhivatottsága erősíthetett.³⁰

Miskén szívesen járt a fiatalok közé, akár fonóba, vagy népszínművek próbáira. A legszélesebb falubeli ismertségét, népszerűségét azonban muzsikusként, a miskei zenekar tagjaként érte el, mivel – jobbára ellenszolgáltatás nélkül – rendszeresen játszott gombos tangóharmonikáján lakodalmakban és falusi ünnepeken. Nemcsak a kor slágereit énekelte, hanem népdalokat is. Fontos tanúként őrizte, és lehetőségei szerint továbbadta a miskei szlovák,³¹ ősi néphagyomány fontos elemeit (pl. Bálint Sándornak miskei látogatásakor). Falusi ünnepeken verseket is szívesen mondott. Kalocsán, Miskén, Homokmégyen (és több közeli községben) rajpszakkörökben tanította a fiatalokat. Miskén klasszikus képzőművészeti alkotások reprodukciójából (eladásos) kiállítást is rendezett. Az 1970-es években Kerényi József tervei szerint följújtott miskei háza Tóth Menyhért Alkotóház. 1986. február 27-én vette föl a nevét a faluja általános iskolája, egy nagy ünnepség keretében.³² Emléke megőrzésének fontos eleme az is, hogy a könyvtárban néhány fontos művészeti dokumentumot is őriznek (pl. a szerzői jogörököse, Zsellér Jenő odaajándékozta Kossuth-díját, fényképeket, a Katolikus Legényegylet tagkönyvét, olvasójegyet stb.).

Ebben a sajátos történeti és társadalmi meghatározottságú közegben élte Tóth Menyhért életének a nagy részét. Amikor megnősült, Sopronban és Budapesten is lett új otthona s műterme, ám a miskei házát megtartotta, följújtatta, oda mindig hazajárt. Télidőben, 1980. január 11-én, szikrázó napsütésben, fehér hólepel alá temettük a Farkasréti temetőbe (Németh Lajos búcsúzott tőle). Akkor még nem tudtuk, hogy ideiglenes nyughelye ez, mert az özvegye, Lándori Angéla halála után exhumálták, s kettőjüket együtt hantolták el a miskei temetőbe, Tóth Menyhért szülei mellé. Így a földi maradványaival is Miskére tért meg. Közös síremlékükön Tóth Menyhért magasba tartott karokkal az ég felé törekvő szobra: *Ősöm*.

▼
30 A miskei Tóth Menyhért Általános Iskola és Könyvtár tulajdonában lévő dokumentum szerint 1927. május 3-tól tagja volt a falu Katolikus Legényegyletének.

31 Tóth Menyhért beszélt ősai nyelvén, a szlovákot, tehát kétnyelvű volt.

32 Kovács László Tóth Menyhért-fényképeiről kiállítás nyílt a Tanácsházán, az alkotóházban emlékkiállítása volt, s az iskolában fölavatták Kiss Sándor szobrászművész *Tóth Menyhért* -szobrát, a temetőben pedig megkoszorúzták a sírját.

Faragó Kornélia

Az én kétarcúsága

Maurits Ferenc: *Arcversek. Vázlatok egy mappához*

Arcversek címmel újabb kötet dokumentálja Maurits Ferenc művészetének egy szeletét. Mauritsot hosszú ideje foglalkoztatják az arcok és az arcszerű struktúrák. Számptalan olyan szempontot vezethetünk végig az életművén, amely az arc vonatkozásait tárja fel, miközben a kifejezőmód alakulását is nyomon követi. Költői műfajai között már vagy négy évtizeddel ezelőtt megjelentek olyan versek (*Krumpliarcú, Kofferarcú, Kugliarcú, Karosszékarcú*), amelyekben az arcjelentések különböző tárgyas ráismerések koordináta-rendszerében definiálódnak. *Miniatur galéria* (1982) című kötete is érintette a témát, főként az arcot, mint a Másikhoz fűződő viszony lényeges mozzanatát. A Szirmai-rekviem például az arc témájában fogalmazza meg a gyászérzést: „sajnálom, hogy nem láthatom arcod / göröngyös, száraz arcod (...) nem tudom / szemüvegedet levették-e rólad / ha igen / akkor már loptak arcodból.” És mély döbbenettel tölthette el a befogadót a *Boszniai látképek* halott figuráinak arca, nihilisztikus tekintete. Mert van tekintetük: a halálon túllépő idő jelenik meg a tágra nyílt szemekben.

Maurits Ferenc arc iránti érdeklődése a különféle eljárásmodok és tartalmi jegyek alapján több korszakra is felosztható. A ráfestés személyes közvetlenségével hozott létre attraktív korrekciós sorozatokat a vajdasági irodalmi személyiségek portréfotóiból. A személyes átiratok, a felülírási gesztusok erőteljes érzelmi kötődést közvetítenek. Az arcra koncentráló szériák között olyan is van, amely a fotografikus hagyományból merített ismeretlen arcok megdolgozásával készült. Sajátos edényportréi azt bizonyítják, hogy behatóan ismeri az egykori nemes tárgyak tekintetét, a tálak, a korsók, a teáskannák, vagy éppen a patinás megjelenésű patikaedények kifejező arcát is.

Az *Arcversek* is az eddigiekben taglalt témakört járja alaposan körbe, de más-honnan közelít. Újabb rétegekkel bővítve az értelmezési tartományt, a korábbi felvetéseket árnyalva, arra ad lehetőséget, hogy a saját arc témájának rejtelméin keresztül más nézőpontok szerint is végiggondolhassuk az eddigi életművet. A versek és a kapcsolódó képek nyomán Vasko Popa *Siratója* idéződik fel bennünk: „Arcom szántom, semmi másom nincsen.”

Egy viszonyulási rendszert ismerhetünk fel abban, hogy az új kötet versei is mindvégig az arc, ezúttal leginkább a lírai beszélő, az alkotói én – lehet, hogy ez a kettő nem is választható szét – arcának jelentéslehetőségeivel játszanak, amely jelentések gazdagságát az teljesíti ki, hogy aktívan együttműködnek a mellékelt arcképvázlatokkal. A vizuális és a textuális arcváltozatok egymás viszonylatában

konstruálódnak meg, van a kettőnek egy érzékeny kimért egyensúlya. Alapvetően a könyv belső lapjai hozzák létre ezt a két megjelenítési módot egymás számára, de a védő- és a táblaborító, meg a könyv előzékének lenyűgöző képei is fontos tényezői az összhatásnak. Fontos megjegyezni, hogy a kötettervet maga a szerző készítette.

Minthogy Maurits művészi pályájának állandó alapkérdése a vers és a kép határvonalainak feloldása, könnyed együttmozgás – amelyben nem merülnek fel hierarchikus kételyek – alakul ki a végletekig vitt szövegi letisztultság és a forma, a szín meg a vonal feszültségteli kapcsolatának bonyolult képisége között. Mindeközben az önmagára irányultság, az önkifejezés, az öndokumentálás kérdéseinek kettős reprezentációja zajlik. A versek kettős önarcképekként tételezik a kötetben szereplő rajzszorozat darabjait. Ebben az érzékeny, párbeszédés dinamikában bontakozik ki, hogy a beszélő alkotó mit hozhat ki önmagából, mit kezdhet a saját arcaival, hogy ezek az arcok milyen reflexiók mentén léphetnek be az alkotói folyamatba, azaz, hogy hogyan megy végbe az individualitás művészetben való megjelenítése. A saját arc alakváltozásai azt a szorongást is közvetítik, hogy az egyén hogyan lehet igazából önmaga, és hogyan vállalhatja önmagát a saját tekintete előtt. Mintha elérkezett volna az a pillanat, amikor az embernek önmaga elé kell állnia „(arcommal / arcom / magam / elé / tartom)”, és számot adnia arról, hogy hogyan éli az életét, milyen viszonyban áll a világgal. A világgal, amelyben a Másik úgy nyer értelmet, mint a szubjektumban interiorizálódott én-változat. Mintha a versekben beszélő énnel a magára mint egy másik világra való ránézés nyújtana lehetőséget az önmegismerésre.

A mindössze néhány szavas versek mögött összetett gondolati konstrukciók húzódnak. Az én-érzés folyamatossága abban mutatkozik meg leginkább, hogy az én-képek aktív módon alakíthatók, újraszervezhetőek. Amikor a versek énje önnön arcának bonyolultságát a sokféle alkalmassággal fejezi ki, az ön-felfogásban rejlő alteritások feltárása érdekében végbevitt gesztusok egy önéletrajzi kutatás fázisaiként hatnak. A kettőzés, az én kétarcúsága az én-kép labilitását is jelezheti. Magában hordozza a kételyt, a kétséget. Olykor úgy tűnik, mintha a versekben jelenlétre tenne szert egy társszobjektumszerű képződmény, amellyel kifejezhető, hogy a személyiség időnként önmagától is elfordul, vagy eltávolodik. Az önazonosságban való bizonyosság megingatására, az iróniát sem mellőzve, megjelenik a többség feltárulkozása, a hordozható arc, a féltve őrzött tartalékarca („tartalék / arcom / befáslizom / és vállamra / akasztom”, vagy: „tartalék / arcom / egy / vászonzacskóba / rakom”), a dupla portré, a saját arcra rögzített maszkok és álarcok, az arc másikját elrejtő mozdulatok jelentésköre. Izgalmas viszonylatokat teremt, hogy a kettőzöttség arról a másikról beszél, aki egyúttal maga az én, aki mintha nem mindig lenne harmóniában önmagával.

A saját arc belső rendjének szétzilálását az arcforma újraöntése, művészi felületként való megélése, az arcok festékanyaggá, gipszkeverékké oldása, az

írható, a feketére firkálható, a festhető, a hófehér akrillal alapozható arc képzetet jeleníti meg. Az arcrongálás mozzanatai a törékeny (a türkizkék darabokra hulló) arcjelentéseket, a rejtőzködés és megmutatkozás aktív pillanatai pedig az arcok és arcrészletek egybetartozását, egymáshoz való idomíthatóságát állítják elő. Mert vibrálóan izgalmas ugyan az én kétarcúsága, de a belső békét, a megnyugvást mégis az hozhatja meg, ha sikerül elérni az arcok egymásra csúsztatását, egybecsiszolását („lesmirglizem / arcommal / arcom / egészen / megnyugszom”) tartós egybeesését. Valamiféle harmóniaigény, az egyesítési módok keresésének reflexe értelmezi a versek gesztusrendjét, az arcok egymásba illesztését, összekötözését, egymásra enyvezését, vagy éppen kovással való egymáshoz rögzítését. És jó megoldásnak tűnik ebben a küzdelemben az arc kettőzöttségének megszüntetésére a bekebelezés, a belsővé tétel gesztusa is: „tartalék / arcom / összetekerem / és / szépen lenyelem”.

(Forum, 2022)

Turi Orsolya

A cigány tündérország meséi – nem csak gyerekeknek

Nagy Gusztáv: *A cigányok tündérországa*

Hol volt, hol nem volt – így kezdődnek Nagy Gusztáv író *A cigányok tündérországa* című könyvének történetei. A könyv főszereplői olyan cigányok, akik a mesevilág rózsaszínű, „bazzsarózsával díszített” burka alatt élnek, itt lépegetik át a bukkanókat – ki kisebb, ki nagyobb szerencséivel. Ugyanakkor egyik mese sem csak és nem elsősorban a gyermekeknek íródott.

A felületes lektorálás és az elenyésző, de mégis szembetűnő szerkesztési, tördelési hiba (például az előszó beszerkesztésénél nem ügyeltek eléggé az elválasztások helyénvalóságára) ellenére sem veszít a könyv érdekességéből, az író világának különlegességéből, mondanivalójának jelentőségéből.

Mintha egyfajta beavatáson esne át az olvasó: *a (tündér)mese alapvetően is beavatási rítus: a főhős (és a befogadó) általa léphet át világ- és élethatárokat: a gyermekkorból a felnőttkorba, a realitásból a transzcendensbe kerül...* – hivatkozik előszavában Bence Erika a proppi megközelítésre. Az előszó (*Beavatás és csoda*) utal a könyv egy tágabb változatára, mivel annak szerzője olyan mozzanatokra, történetekre hivatkozik, amelyek az utómunka során nem kerültek bele, jobban mondva, kikerültek a könyvből, ilyen a *Gemecs meséje* vagy a Márkóról szóló történet.

Az író fantasztikus egyszerűséggel mutatja be meséi által a halandó, esendő ember történetét – a legtöbb novella címe is azt mutatja, hogy valakinek vagy valaminek a történetéről szól: Brumáról, a fekete tyúkról, Lulugyiról és Patrínról, vagy akár magáról az elbeszélőről –, mint amilyen Joskó esete is a kiskutyává változott vénasszonnyal, ami valójában egy mitikus, világmagyarázó mese; az asszony meghagyta Joskónak, *ha megmarad a lelked és a szíved olyannak, mint most, örökre boldoggá teheted a népedet* – a cigány ember kétszer ki is állja a szív próbáját, viszont harmadik alkalommal letér a jóság buktatókkal kikövezett útjáról, mellyel nemcsak saját, hanem az egész cigány nép jövőjét pecsételi meg (*Miért nincs a cigányoknak országa?*).

A józan ész és a bátor szív megbízható társa a cigányoknak, főleg amikor megcsapja őket a tehetetlenség és a kilátástalanság lehelete – Friminka segítségével szabadul fel *mind a kétszáz férfi és ugyanannyi nő* a törpe varázslata alól, akik a cigányok tündérországaiban madarakként tengették napjaikat (*A cigányok tündérországa*). A lusta Khandinó megment egy fekete tyúkot, ami kívánságbeteljesítő tojást tojik – a fiú, zsenge kora ellenére az egész cigányságnak minden földi jót kíván (*A fekete tyúk meséje*). Ezek a kíválságok azonban mind megszűnnek Khandinó halálával, ám aki gyarapította a vagyonát, annak később is volt, viszont aki nem gyarapította, egy reggel palota helyett kunyhóban ébredt.

Minden történet a lélek egy-egy vetületére irányítja a figyelmet, ám a mesefűzér, a narráció lezárultával teljessé válik a kép: kirajzolódik előttünk az istenfélő, keresztény, de pogány szokásokkal, babonákkal, erkölcsökkel és mítoszokkal rendelkező, hívő cigányok alakja, akik hisznek a túlvilági életben, a szellemekben és a tündérekben is.

A cigány kultúra és a hagyományok jellegzetességeit már a könyv borítója is tükrözi: a cigányok hagyományos színei a piros, a sárga, a zöld és a kék csokorba szedve, majd ez Biacsics Renáta illusztrációiban él tovább a könyv lapjain. A cigányokra jellemző családcentrikusság és a heves átkozódás – amelynek beteljesülése után az átkozódók mély bánatot és megbánást éreznek – együtt élnek és hatnak ebben a világban, jó példa erre az anya, aki fiát az ördög katonájává átkozta (*Lulugyi és Patrín*); a király, akinek átka nyomán Szuli nevű lánya madárrá lett (*Szuli és Duli*), vagy maga *Az átok* című történet, ahol az édesanya átka medvévé változtatja fiát, mert az beleszeretett édestestvérébe.

A túlvilági vagy más síkon létező világokból származó entitásokkal – mint amilyen a boszorkány, a manó, a szellem – a cigányok közvetítőként keresztül kerülnek kapcsolatba, segítőkkel győzik le a rosszakaró lényt, ahogyan Mili is a tehene által juttatja vesztébe a boszorkányt *Az ellopott arc* című történetben. Magával az ördöggel sosem cimborálnak, ellenben folyamatos győzelmet aratnak felette: a *Kicsi csupor, nagy kanál* című novellában megjelenik a boszorkányokról alkotott babona, mely szerint kicserélik a gyermekeket, illetve az a szokás, hogy a csecsemőket régen fateknőben ringatták¹ – az ördögfiókat a túlvilágiak segítségével, csellel semmisítették meg –, hiszen *szegény az ördög, lányom, mert annak nincs lelke*.

A cigányok tündérországa novelláira és rövid történeteire is általában vonatkozatható mindaz, amit a mesékről tudunk: *nem arról szólnak, hogy minden rendben van, hanem arról, hogy mindent rendbe lehet hozni* (Boldizsár Ildikó²).

(XXII. kerületi Roma Önkormányzat, 2021)

▼

¹ Szokások, hagyományok, hiedelmek. https://www.sulinet.hu/oroksegrar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/kortanc_sorozat/magyarorszag_i_ciganyok/pages/030_szokasok.htm (Letöltés: 2022. márc. 27.)

² Boldizsár Ildikó: A mesék választanak. Interjú. Készítette: Kiebelbeck Mara. <https://cultura.hu/kultura/boldizsar-ildiko-a-mesek-valasztanak/> (Letöltés: 2022. márc. 27.)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.



6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu